

У.Маҳкамов, Н.Тилабова,
Ш.Тилабоева

ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ

Ўқув қўлланма

Тошкент-2003

Педагогик маҳорат: ўқув қўлланма /муал: У.Маҳкамов, Н.Тилабова, Ш.Тилабоева, Тош. давл. тех уни-ти/ Тошкент, 2003.

Ушбу қўлланмада миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида муҳандис-педагог кадрларни тайёрлаш, нопедагогик олий ўқув юртлирида «Педагогик маҳорат» фанини янада такомиллаштириш масалалари ёритилган.

Қўлланмадан олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари, магистр ва бакалаврлар кенг фойдаланишлари мумкин.

Ушбу қўлланма «Фуқаролик таълими» лойиҳаси билан ташкил этилган Марказий Осиё (CASSA) ўқитувчилар фаолияти кўмаги Ассоциацияси ёрдамида нашрга тайёрланган ва сотиш учун мўлжалланмаган. Агар Сизда қандайдир саволлар туғилса CEP /cepsoff@elcat.kg/ ёки Очик Жамият Институтига мурожаат этишингиз мумкин.

Pedagogical skill; manual

This manual considevs preparing engineer-teacher specialists and development of «Pedagogical skill» in non-pedagogical institutes on the basis of national and humon heritage.

Manual can be used by professor-teaching staff, graduates and bachelor degree students. This manual is prepared for publishing and selling with co-assistance of CASSA, which is founded on the basis of «civil education» project. If some kind of questions concerning this manual should arise contact CEP/cepsoff@elcat.kg/or OSI.

Authors participated in «Pedagogical skill» competition which was held by department of OSI in Central Asia and was awarded a grant

Manual was published on the basis of resolution of scientific-methodical council.

Тошкент давлат техника университетининг илмий-методик кенгаши қарори асосида нашр этилди.

Тақризчилар: тарих фанлари доктори, проф. Б.Сиддиқов.

Педагогика фанлари номзоди доц. Ш.Халилова.

© Тошкент давлат техника университети, 2003

КИРИШ

Бугунги кунда Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори бўлган баркамол авлодни маънавий-ахлоқий жиҳатдан вояга етказиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. «Соғлом авлод» давлат дастури, Комил инсон ғояси, «Оналар ва болалар йили» «Қарияларни қадрлаш йили», «Обод маҳалла йили» каби давлатимиз томонидан амалга оширилаётган йўналишлар фикримизнинг исботидир.

Албатта бу ишларни амалга оширишда узлуксиз таълим турлари, айниқса олий таълим ўқув муассасаларининг аҳамияти бекиёсдир. Чунки ушбу масканда таълим олаётган ҳар бир ёш йигит-қиз фақатгина у ёки бу соҳа мутахассислигига эга бўлибгина қолмай, жисмоний ва маънавий жиҳатдан камол топади, жамиятимиз ҳаётида фаол иштирок этади. Ўзининг билими, маънавияти, маданияти билан Ўзбекистон тараққиётининг бош йўли бўлган овоз ва обод Ватан учун меҳнат қилади. Албатта бундай улкан вазифаларни амалга оширишда олий таълим ўқув юртларида ўқитиладиган «Педагогик маҳорат» фанининг аҳамияти каттадир. Чунки «Педагогик маҳорат» талаба шахсини маънавий шакллантиришда, миллий истиқол ғоясига садоқат руҳида тарбиялашда, уларнинг маданиятини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Дарҳақиқат, ўқув масканларида, ишлаб чиқариш корхоналарида иш фаолиятини тўғри ташкил этиш ва бошқариш ўқитувчи ёки раҳбарнинг педагогик маҳорати ва педагогик фаолиятига боғлиқ.

Ўқитувчи маҳорати- бу бевосита педагогик фаолиятни бошқаришнинг устаси ҳисобланади. Шундай экан, халқимизда ҳар бир ишнинг устаси бўлганидек ўқитувчи ёки раҳбар маҳорати икки барабар усталикни талаб этади. Раҳбар маҳоратида шахс психологиясини, таълим-тарбия жараёнини яхши билиш муҳим ўрин тутди. Чунки маҳоратли ўқитувчи талабаларнинг фанлардан тез ўзлаштириш, мутахассислик касбини тез ўрганишни ташкил этади.

Педагог маҳоратининг хусусиятлари бу аниқ мақсад, объект ва субъект узвийлигини таъминлаш ҳисобланади. Бунда ўқитувчининг асосий мақсади жамият талабидан келиб чиққан ҳолда комил инсонни вояга етказишга қаратилиши ва аниқ вазифаларни белгилаши лозим. Ўқитувчи фаолияти доимо талабалар фаолиятини бошқаришга қаратилган бўлиши керак. Бу жараёнда ўқитувчи маҳорати талаба ёки ўқувчи билан бир қарорга келишини ўргатиши керак. Педагогик маҳоратнинг мақсади шундаки, ўқитувчи мақсади

талаба мақсадига айланиши керак. Бунинг учун ўқитувчи ўз ишининг уддасидан чиқиши, ишлашни билиши лозим. Педагог замон билан яшаши, келажакни кўриши керак. Педагог маҳоратининг хусусияти талаба шахсида жамиятнинг вазифаларини, мақсад ва вазифаларни аниқ бажаришида ижодий ёндашиш қобилиятига эга бўлишни шакллантириши лозим.

Ўқитувчи маҳоратининг асосий объекти - бу Инсон. Яъни ўқитувчи талабанинг шахсий маънавий ҳаётини шакллантирувчидир. Бунда ақл, ҳис-туйғу, ирода, ишонч, онг, тафаккур юқори даражада бўлиши лозим. Педагог маҳоратининг объекти куйидагилардан иборат:

1. **Инсон.** Инсон- табиатнинг қаттиқ материали эмас.. Аксинча, индивидуал хусусиятларга эга бўлган, фаол кишидир. У тушунади, фикр қилади, мустақил ишлайди. Педагогик фаолиятнинг объекти бир вақтнинг ўзида субъект бўлиб ҳам ҳисобланади ва бир вақтнинг ўзида фаол иштирокчи бўлиб хизмат қилади. Ўқитувчи талаба шахсига педагогик таъсир этиб ички дунёси билан ёндашади.

2. Ўқитувчи доимо ўзгарувчан, ўсиб борувчи инсон билан мулоқотда бўлади. Албатта бунда шаблон ёки эски ҳаракатларни қўллаб бўлмайди. Бу эса доимо ўқитувчидан ижодий ёндашувни талаб этади.

3. Болага, ўсмирга, талабаларга ўқитувчи билан бирга бутун ўраб турган муҳит таъсир этади. Шунинг учун педагог маҳорати шуни талаб этадики, ўқитувчи ўқувчининг ҳар бир ҳаракатида таъсирчан бўлишида турли муносабатда ёндашиши керак. Яъни ўқувчи ва талаба шахсини тарбиялаш, тарбиявий жараёни ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Субъект -яъни тарбияланувчига таъсир этувчи-педагог, ота-оналар, кенг жамоатчиликдир. Тарбияланувчига таъсир этишнинг асосий курали - бу ўқитувчи шахси, унинг билими, малакаси, нутқ маданияти.

Тарбиянинг асосий омиллари - меҳнат, мулоқат, ўйин, ўқиш фаолиятларидир.

Педагогик маҳорат - бу биринчидан шахснинг структурасида ўз-ўзини бошқариш, иккинчидан, фундаментал билимларини, касб маҳоратини, мутахассислик малакасини эгаллаш, учинчидан педагогик қобилиятларни, маҳоратни такомиллаштиришни тезлаштириш, тўртинчидан техник билим ва қобилиятларга таяниш, педагогик фаолият мақсадларини бир-бири билан боғлаш кабиларга эришишдир.

Шуни айтиш керакки, кейинги йилларда кўпгина нопедагогик олий ўқув юртларида касбий таълим факультетлари вужудга келди. Албатта

уларнинг асосий вазифалари ҳар бир талабани ўз мутахассислиги бўйича фан асосларини чуқур эгаллашни таъминлаш билан бирга, уларда педагогик маҳорат ҳақида билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришига қаратилган. Чунки, улар келажакда ўз мутахассислиги бўйича касб-ҳунар таълими коллежларида ўқувчиларга таълим берадилар. Шунинг учун ҳам нопедагогик олий ўқув юртлари талабаларида, магистрларида «Педагогик маҳорат» фанини ўқитилиши муҳим аҳамиятга эга. Ушбу фанни ўрганиш жараёнида талабалар коллежларда ўқитувчи бўлиб ишлаш маҳорати ҳақида дастлабки кўникмаларга эга бўладилар. Педагогик амалиёт жараёнида эса уни тажрибада янада такомиллаштирадилар. Шунинг учун ҳам ушбу қўлланмада «Педагогик маҳорат» фанининг мазмуни, шакл ва услублари, йўналишлари ўз ифодасини топган.

Ушбу қўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Абдуғаниевич Каримовнинг таълим-тарбия ҳақидаги ғоялари, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Миллий истиқлол ғояси; асосий тушунча ва тамойиллар», «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», «Таълим тўғрисида»ги Қонун, халқ педагогикаси, Ўрта Осиё мутафаккирларининг асарлари, педагогика тарихи ва назариясига оид илмий тадқиқот ишлари, ўқув қўлланмалари, дарсликларидан, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент Давлат Педагогика Университети, Навоий Давлат Педагогика Институтини педагог-олимларининг тайёрлаган маъруза матнларидан фойдаланилди.

Ушбу қўлланмадан нопедагогик олий ўқув юртлари талабаларини, магистрларини «Педагогик маҳорат» фанини ўқитишда, шунингдек касб-ҳунар коллежларида таълим – тарбия жараёнини такомиллаштиришда кенг фойдаланиш мумкин.

Талаба хулқ маданиятини шакллантиришнинг асосий омиллари.

Маънавият ўз халқимизнинг тарихи, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш, тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади.

Ислом Каримов

Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки кунданок талаба-ёшларни маънавий кадриятлар руҳида тарбиялаш энг муҳим вазифалардан бўлиб қолди. Чунки давлатнинг асосини маънавият ташкил этади.. Маънавиятига эътибор бермаган давлатнинг келажаги ҳам бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» номли маърузасида таъкидлаганидек «...ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан кучлидир».

Дарҳақиқат, фақатгина чинакам маърифатли одам миллий кадриятларни, ўзини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига ўзига муносиб, обрўли ўрин эгаллаш учун фидойилик билан курашиши мумкин. Шундай экан бугунги кунда ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг аҳамияти каттадир. Чунки талабаларнинг билимини, ақлий ва ахлоқий ҳолатларини шакллантириш, назорат қилиш ва баҳолаш давлат миҳёсида амалга оширилмоқда.

Шуни айтиш керакки, инсоннинг маънавияти унинг ахлоқи, одоби, хулқи, маданиятидан ташкил топади. Ахлоқ ақлий, ҳуқуқий диний, иктисодий ва сиёсий билимларни шаклланишининг асосий омили ҳисобланади. Мазкур билимлар ўз навбатида инсон ахлоқий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Демак ахлоқ инсоннинг ижобий сифатлари мажмуидир. Одоб ва ахлоқ бири-бири билан узвий боғлиқдир. Одоб алоҳида бир шахснинг муайян бир хислатини ифодаловчи ахлоқий категориядир.

Одоб алоҳида шахс, эл, элат, халқ усулига тааллуқли бўлган ижобий ахлоқий сифатлар мажмуидир.

Инсон-табиатнинг энг буюк неъматини. Унга ақл-идрок, онг, фаросат каби буюк фазилатлар ато этилганки, инсон бу фазилатларга сайқал

бериб, ривожлантириб, оламни, инсониятни камолатга етаклаб боради. Таниқли шоиримиз Э.Воҳидов айтганларидек:

Мулки борлиқ ичра бир маҳал,
Мўжазгина олам яралган,
Бермоқ учун дунёга сайқал,
Олам аро одам яралган.

Одамнинг инсон сифатида шаклланиши, камолат даражаси одоб, ахлоқ, маданият, маънавият элементларининг унда қанчалик мужассамлашгани билан белгиланади.

Одоб бу-ҳар бир инсоннинг жамоа билан бўлган мулоқатига ҳамда юриш-туришида ўзини тута билишини кўрсатади. Ахлоқ-жамиятда қабул қилинган, жамоатчилик фикри билан маъқулланган хулқ-одоб нормалари мажмуи. Маданият-жамиятнинг ва унда яшовчи фуқароларнинг фаолияти жараёнида тўпланган барча ижобий, ақлий ютуқлар мажмуаси.

Маънавият-инсон онгини акс эттирувчи барча ижобий, интеллектуал фазилатлар мажмуасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов таъкидлашича, "Маънавият турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон-қариндош қилади. Уларнинг тақдирини ўзаро ҳурмат асосида яқинлаштиради. Бизнинг маънавиятимиз асрлар давомида миллион-миллион кишилар тақдири билан шаклланган. Уни ўлчаб ҳам, поёнига етиб ҳам бўлмайди. У инсон учун бутун бир олам."

Ақлий камолотга эришиш иродавий хатти-ҳаракатлар, узлуксиз фаоллик, фидойилик, билимга чанқоқлик кабиларнинг босқичма-босқич, аста-секинлик билан амалга оширадиган жараёндир.

Мустақил фикрлаш - бу фаҳмлаш, англаш, фикр юритишдан бошланади.

Англаш - бирор-бир ғояни туб мазмунига тушуниб етиш.

Мушоҳада - шу ғояни мантиқан талқин қилиш.

Тафаккур - инсон онгидаги мавжуд илмий ва ҳаётий билимлар мажмуаларидан керагини саралаб олиш ва амалиётга қўллаш.

Юқорида санаб ўтилган йўналишлар асосида талаба ёшларнинг хулқ маданиятини шакллантириш муҳимдир. Чунки талаба ана шу маънавий муҳитда ўз фаолиятини амалга оширади, ўзлигини англайди. Маънавий билими билан мулоқатга киришади. Шунинг учун талаба ёшларнинг хулқ маданиятини шакллантириш самарадорлигини таъминлаш маънавий муҳитга боғлиқдир.

Талаба ёшларнинг хулқ, маданияти, маънавий ҳаракатларининг самараси ўқитувчи (раҳбар) ва талабанинг ўз фаолиятларига бўлган муносабатлари билан белгиланади. Шунинг учун ҳам ўқитувчи ёки раҳбар маънавий мероснинг тарихий тараққиёт босқичларини ўрганиши, амалий фаолиятда уларга таяниши шахснинг хулқ, маданиятини шакллантиришда бекиёсдир. Бундай ёндашув таълим-тарбия жараёнининг иштирокчиларидан ўқитувчи-талабалардан ижодкорликни талаб қилади.

Ижодкор ўқитувчи (раҳбар) талаба ёшларнинг хулқ, маданиятини шакллантиришда маънавий қадриятларнинг имкониятларидан кенг ва самарали фойдаланади. Талаба ёшларнинг хулқ маданиятини шакллантириш муваффақияти ўқитувчи ва талабанинг ижодкорлигига боғлиқ. Бу омилни характерловчи шартлар мавжуд бўлиб, улар: ўқитувчининг умумпедагогика ва махсус ихтисослик бўйича чуқур билим, касб маҳорати, талабалар билан дўстона мулоқат маданияти, маънавият-маданият даражаси, таълим-тарбиянинг самарали шакл ва усуллари танлай билиши, натижасини олдиндан аниқ тасаввур ва педагог кашфиётларга асосланиб йўллай олиши, қизиқиш доираси кенглиги, олий ўқув юрти жамоасидаги муҳитни, маънавий меросни ўрганиш кабилардан иборат. Ўқитувчида мана шу омилларга эътибор кучли бўлса, унда ижодкорлик ошади.

Бу омиллар унга талаба ёшларнинг хулқ маданиятини шакллантиришда жуда асқотади. Ўқитувчи ижодкорлиги натижасида талаба ёшлар аждодлар тарихи, адабиёти, санъати, анъаналари ва урф-одатлари ҳақида чуқур билим олади. Талабаларнинг маънавий меросга бўлган қизиқиши ошади. Дарс жараёнида самимий, соғлом маънавий муҳит яратилади. Маънавий мерос манбаларидан самарали фойдаланиш натижасида талабаларнинг хулқ, маданияти камол топади. Талаба ёшларнинг хулқ маданиятни шакллантириш, биринчидан, дарс жараёнини муваффақиятли бўлишига, иккинчидан таълим мазмунига ва ўқитувчи-талаба ҳамкорлик фаолиятига боғлиқ. Ҳамкорликдаги фаолият ижодкорликни, масъулиятни, фаолиликни талаб қилади. Бунда:

- ҳар бир дарсдан ўқитувчи мақсадни аниқ кўра билиши, амалга ошириладиган вазифаларни тўғи белгилаб олиши лозим;
- дарс жараёнидаги билимлар мазмунининг илмийлиги, изчиллиги ва тарбиявий характери, қизиқарлилиги талабаларда таълим ва тарбиявий томондан ўрганиладиган билимга бўлган қизиқишни кучайтиради. Уларнинг билимини кенгайтириш юксак хулқли бўлиш каби кўникма ва малакаларини шакллантиради. Албатта, бунда дарс

шаклларини танлашда мавзунинг моҳиятига алоҳида эътибор бериледи. Масалан, касб-хунар коллежларида адабиёт дарси анъанавий дарс ёки мунозара тарзида уюштирилса; методика дарси семинар, ёки мунозара тарзида, чет тили дарслари ўйин ёки савол жавоблар, суҳбат дарслари тарзида уюштирилиши мумкин. Барча шаклдаги дарс жараёнларида талабалар хулқ маданиятини шакллантириш самарадорлигини ошириш учун савол-жавоб қилиш, мунозарали вазият пайдо қилиш, мустақил ишлаш, турли ўйинлар кабилардан фойдаланиш муҳимдир.

Талабаларнинг маънавий сифатларини шакллантиришда уларга ўтмиш адабиёти, тарих, миллий урф-одатлар, анъаналар ҳақида билим бериш ўқитувчидан доимо фаоллик билан муносабатда бўлишни талаб қилади. Талабанинг маънавий эҳтиёжини қондириш, кизиқишини ўстириш мустақил ишлар, ҳар хил ижодий ишлар (иншо, реферат ва бошқа) орқали амалга оширилади. Мустақил ишлар ўқитувчи ва талаба фаолиятининг узвий боғланган тамонларидир. Мустақил ва ижодий ишларда талаба ўз устида меҳнат қилади, ижодий изланади, ўз нуктаи назари, қарашларини шакллантириш билан бирга дунёқараши ва маънавий савиясини намоён этади. Мустақил ишлаш кўпроқ дарслик, манбаларнинг мазмунини таҳлил этиш, маъруза, реферат, конспект тайёрлаш, ижодий иншо ёзиш (чет тилида ҳам) карточкаларга ёзма жавоб бериш, турли жадваллар, диаграммалар, схемалар тузишни тақозо этади. Буларнинг бари талабадан изланувчанликни талаб қилади. Мустақил ишлар, семинарларни ташкил этиш 4 хил манбаларга асосланади.

а) Дарслик материалларига.

б) Маънавий мерос ҳисобланган халқ оғзаки ижоди, диний манбалар, мумтоз адабиёт ва бошқалар.

в) Оммавий ахборот воситалари материалларига (журнал, газеталар, радио, эшиттиришлар, ойнаи жаҳон кўрсатувлари).

г) Ҳаётий мисолларга (оилавий-маиший анъаналар, урф-одатлар, расм-русумлар, маънавий қадриятлар ва х.к.).

Оғзаки мустақил иш турлари ва ўрганилаётган мавзунинг моҳиятининг талабалар амалий фаолиятида мустаҳкамлаштиришга йўналтирилган баъзи бир ёзма шаклдаги мустақил ишлар (иншо, саволларга ёзма жавоб топиш, жадвал, диаграмма, карточкаларни тўлдириш)дан аралаш дарс шаклида кенг фойдаланиш яхши натижа беради. Чет-тили, адабиёт дарсларида ўйин ҳолатларидан фойдаланиш самарали фойда беради. дарсларида "Алломалар

меҳмонимиз", "Бугунги давр- алломалар кўзи билан" каби мунозаралар, баҳсларни, "Шарқ алломаларининг тарбия ҳақидаги фикрлари ва уларнинг маънавий мероси» ҳақида талабаларнинг ўзаро фикр алмашишларни ташкил этиш жуда фойдали. Дарс жараёнида педагог маънавий мерос манбаларидан усталик билан фойдаланиши, уларнинг таълим ва тарбиявий таъсирини ҳисобга олиши, дарсни қандай тарзда ташкил этилишидан қатъий назар (ўйин дарси, мунозара дарси, синов дарси ва ҳ.к) уни уюштиришда фаол, ижодкор, қатъий бўлиши, ва уни амалиётга тадбиқ қила олиши зарур. Талабаларнинг оғзаки мустақил тайёргарлиги асосида ноанъанавий дарс шакллари уюштириш ҳам хулқ маданиятини шакллантиришнинг самарали усулларидан ҳисобланади. Бунда турли мавзулардаги баҳс-мунозара дарсларини ўтказиш мумкин. Бундай дарсларга тайёргарлик кўриш жараёнида ўқитувчи маънавий манбаларга, бадий асарлар, халқ оғзаки ижоди намуналарига, пандномалар, диний манбалар, шарқ алломалари ҳаётига бағишланган илмий, оммабоп, автобиографик асарлар, матбуот ва оммавий ахборот материалларига мурожаат қилади. Натижада муаммоли саволларга жавоб топади, аждодлар маънавий мероси билан танишишга муяссар бўлади. Бундай дарслар етарли тайёргарлик, маҳорат ва кенг кўламли билим, тажриба, мустақилликка асосланган ҳолда ташкил этилса, талабанинг хулқ маданиятини шакллантирувчи қуйидаги ижобий натижаларни беради:

- дарс давомида талабанинг эркинлиги, мустақиллиги, фаоллигига эришилади;

- талабалар жамоа фикрига таянишга, уни ҳурмат қилишга ўрганадилар, бу билан уларда ўзаро ҳурмат, мулоқат маданияти тарбиялана боради;

- талабалар ўз фикр- мулоҳазаларини, қарашларини ҳимоя қилиш, уларни бошқаларга етказиш маҳоратини эгаллайдилар;

- талабаларда у ёки бу адибнинг қарашларини, халқ педагогикаси, ҳаёт тажрибаси асосида кўтариб чиқилган муаммолар моҳиятини давр билан боғлаш, атроф муҳит талаби имконияти асосларини ҳақиқий баҳолаш малакаси шаклланади;

- талабаларнинг ўзбек халқининг маънавий турмуш тарзи ҳақидаги билим даражаси ортади, ахлокий - маънавий сифатлари шаклланади;

- ҳар бир талабада ўз-ўзига талабчанлик, ўз-ўзини назорат қилиш хисси ортади, ўз устида ишлашга, ўзини англашга эътибор кучаяди. Бундай муваффақиятли натижа синов дарслари, якуний дарсларда намоён бўлади. Талаба хулқ маданиятини асосий мезонлари:

инсонпарварлик, меҳнатсеварлик миллий гурур, ватанпарварлик, меҳр-муҳаббат, иймон, ижодкорлик, фаоллик, ташаббускорлик. Ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш қабилардир. Бу мезонлар, таълим-тарбия жараёнида намоён бўлади. Ўз билим, хатти-ҳаракати, атроф-муҳитга муносабатини билдириш, ўз-ўзини баҳолашни ташкил этиш талабанинг фаолияти орқали амалга ошади. Таълим жараёнида талабаларнинг турли ижодий ёзма ишлари: иншо, реферат, конспект, маъруза каби турларидан кенг фойдаланиш зарур. Бунда:

- мустақил ижодий ишларнинг турлари, мавзуси, характери ва унга қўйиладиган талаблар аниқ белгилаб берилиши;

- чет тили, тарих, бошқа дарсларда мустақил ёзма ишларни уюштириш ва уларни амалга ошириш учун қисқа услубий тавсиялар тайёрлаш;

- ўқитувчи маънавий тарихи, қадриятлар мазмуни ва характери ҳақида етарлича билимга эга бўлиши, уларнинг тарбиявий имкониятларидан самарали фойдаланиш йўлларини билиши;

- ўқитувчи ҳам, талаба ҳам дарслик ва қўшимча манбалар билан мустақил ишлаши;

- ўқитувчи таълимни ташкил этишнинг анъанавий ва ноанъанавий шакллари, уларнинг тарбиявий имкониятлари, иш натижалари ҳақида тўлиқ педагогик билим билан қуролланган бўлиши;

- ўқитувчи ҳар бир дарс мавзуси, дарс шакли, усул ва воситаларини талаба хулқ маданиятига таъсирини олдиндан кўра билиши;

- ёзма ижодий ишлар талабаларнинг ихтиёрийлиги, ижодкорлиги, қизиқиши асосида амалга оширилиши лозим.

Дарс жараёнида яратилган маънавий муҳит талабларда ижодкорлик, эркинлик, фаоллик, тасаввур бойлиги ва билимга бўлган қизиқишни шакллантиради. Дарс жараёнида маънавий меросимиз: ўтмиш алломаларнинг фикр қарашлари, одоб-ахлоқ тўғрисидаги турли ҳикоялар, халқ оғзаки ижодидан турли ривоятлар, мақоллардан фойдаланиш талабага маънавийтимиз ҳазинаси ҳақида пухта билим олиш, эгалланган билимни намунали намоён этиш, дастур ва дарслик материалларини ҳаётий тажрибадан олинган мисоллар билан мазмунан тўлдириш, руҳий ҳолатлар, тасаввур, идрок ҳиссини баён этиш, ҳозиржавоблик таъсирчанлиги билан фарқланади.

Талабаларнинг хулқ маданиятини шакллантиришда ижобий таъсир этадиган воситалар.

а) инсон ҳиссиёти билан боғлиқ, унинг идроки, тафаккури, тасаввури, маҳсули бўлган маданий эстетик манбалар, адабиётлар, тасвирий санъат асарлари, мусиқа, илм-фан, диний манбалар ва х.к.

б) иллюстрация материаллари, маданий мерос сифатида кадрланадиган жуғрофик хариталар, (Ал-Хоразмий яратган харита), математик-астрономия жадваллари (Беруний, Улуғбек), миниатюралар (Бехзод), халқ амалий санъати намуналари, миллий кийимлар, ва х.к.

в) ўлкашунослик материаллари: тарихий меъморчилик обидалари, азиз қадамжойлар, маърифий масканлар, уй-музейлар ва х.к.

г) образли-таъсирчан ифода воситалари (маънавий мерос ҳақида диафильм, кинофильм, сахна асарлари, радио эшиттиришлари, ойна-жаҳон кўрсатувлари, матбуот материаллари);

д) ўқув-тарбиявий кўргазмали воситалар, талабалар ёки ўқитувчи томонидан тайёрланадиган жадваллар, ҳар хил ижодий ишлар, реферат, маъруза, конспект ва х.к.

Бу воситалардан дарс жараёнида унумли фойдаланиш, ноанъанавий дарс шакллари амалиётга кенг жорий этиш имкониятини яратади, талабаларнинг дарсга бўлган қизиқишни оширади, ўрганиладиган мавзуларнинг моҳиятини чуқур англаб етиш имконини беради, мустақил фикрлаш, оғзаки нутқни бойитиш кабиларни шакллантиради.

Мустақил ишда талаба ўз устида меҳнат қилади, ижодий изланади, ўз нуқтаи назари, қарашларини шакллантиради, дунёқараши ва маънавий савиясини намоён этади.

Дарс жараёнида маънавий мерос манбаларидан фойдаланиш натижасида талабаларда маънавий меросга муҳаббат, садоқат, миллий ўзлигини англаш, миллий ғурур шаклланиб боради. Бу эса ўз навбатида талабаларда хулқ маданиятини шакллантиришга замин бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб дарс талабаларнинг хулқ маданиятини шакллантиришнинг муҳим шакли бўлиб, маънавий меросдан фойдаланишда таълим-тарбия тизимининг асосий бўғини ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнида маънавий мерос манбаларидан фойдаланиш, дарсни самарали ва қизиқарли ташкил этиш, турли кўргазмали қурооллардан, дарсда ноанъанавий воситалардан фойдаланиш талабаларда хулқ маданиятини шакллантиришга таъсир этувчи муҳим омиллар бўлиб ҳисобланади. Албатта бунда ўқитувчининг дарсни ташкил этиши ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Ушбу мавзуга хулоса қилиб, шуни айтиш керакки, ўқиб-уққан, чуқур одоб ахлоқли, адолатли ва адолатсизликнинг фарқига тушунган инсон қайси йулдан бораётганлигига тушуниб этади. Юртига нисбатан меҳр, ғурур пайдо бўлади. Натижада у ҳам

Ватаннинг равнақиға муносиб фарзанд сифатида ўз ҳиссасини кўшади. Ватан учун мен нима қила олдим, мени гўдаклигимдан едириб- ичирган ота-онам, она замин, қонлари томиримда жўш ураётган аجدоддаримиз шаънига муносиб ишлар қилаяпманми? деган саволларини ўз виждони олдиға кўндаланг кўяди. Демак, ҳар бир талаба қайси мутахассис эғаси бўлишидан қатъий назар Ватанға муҳаббатли, иймонли, адолатпарвар бўлиши муҳимдир.

Бундай фазилатларни ўзида қасб этган ёшлар қандай вазиятда бўлмасин ҳамма вақт ўзиға тўғри йўл танлай олади.

Ўқитувчи маҳоратини ташкил этишнинг шарт-шароитлари.

Кимки шогирдлиғидан чин дилдан шод

Бир кун и ўзи ҳам бўлғуси устод.

Илм ила этиш мумкин биродар.

Заррадан тортиб то қуёшға қадар

Носир Хисрав

Республикамиз ҳукумати томонидан олий ва халқ таълими соҳасиға қўйилаётган вазифаларни бажариш кўп жиҳатдан ўқитувчиға боғлиқ. Яъни иқтисодий шароитда таълим-тарбиядан кўзда тутилаётган мақсадаға этишиш, талаба-ёшларнинг хилма-хил фаолиятларини уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли, меҳнатсевар, барқамол инсон қилиб ўстириш ўқитувчи зиммасиға юклатилган. Халқимизнинг келажағи, Мустақил Ўзбекистоннинг истиқлоли кўп жиҳатдан ўқитувчиға, унинг савиясиға, тайёргарлиғи, фидоийлиғиға, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашиға бўлган муносабатига боғлиқ. Шу муносабат билан ўқитувчилар маҳоратини ошириш, уларнинг фалсафий жиҳатдан кенг фикрловчи, юксак мулоҳазали бўлишларига эътибор берилмоқда. Шун и айтиш керакки, ўқитувчилик шарафли, лекин жуда мураккаб қасбдир. Яхши ўқитувчи бўлиш учун педагогик назарияни эғаллашнинг ўзигина етарли эмас. Чунки, педагогик назарияда болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида умумий қонун-қоидалар, умумлаштирилган услубий ғоялар баён этилади.

Ўқувчиларнинг ёш индивидуал хусусиятларини эътиборға олиш таъкидланади. Лекин, олий ва ўрта махсус таълим ҳаёти, амалий жараёни эса хилма-хилдир.. Педагогик назарияға мос келмайдиган вазиятлар учраб туради. Бу эса ўқитувчидан кенг билимдонликни, пухта амалий тайёргарликни, юксак педагогик маҳорат ва

ижодкорликни талаб этади. Шунинг учун ҳам таълим муассасаларида ишлайдиган ўқитувчи ўз фаолиятида қобилиятли, ижодкор, ишбилармон, миллий маданият ва умуминсоний қадриятларни дунёвий, диний билимларни мукамал эгаллаган, маънавий баркамол, Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида тараққий этишига ишонадиган, ватанпарварлик бурчини тўғри англаган, эътиқодли, психологик, педагогик билимли ва маҳоратли бўлиши муҳимдир.

Маҳоратли ўқитувчи талабалар руҳиятини, билим ва камолат даражасини ҳисобга олади. Баъзи ўқитувчиларга дарсликдаги ўқув материали оддий, тушунарли ва қандайдир алоҳида изоҳни талаб этмайдигандек туюлади. Бундай ўқитувчилар талабаларни эмас, балки ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи ўзини талабанинг ўрнига қўя олади. У фаннинг илмий-назарий асосларини талабаларга тушунтириш мақсадида иш тутайди. Шунинг учун у баён этишнинг характер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади.

Маҳоратли ўқитувчи дарс материалини баён этиш жараёнида талабаларнинг қандай ўзлаштираётганларини кузатувчанлик асосида пайқаб олади ва зарур ҳолларда баён қилиш усулини ўзгартиради. Шунингдек, ўқитувчи талабаларни саводли ўзлаштиришлари учун замин тайёрлаб, уларни дам олишдан ишга ўтишлари, бўшагини, ланжлик, лаёқатликларини барҳам бериш учун минимал даражада фойдаланиш учун вақт ажратиш зарурлигини ҳисобга олади. У тегишли вазият юзага келгунга қадар иш бошламайди.

Ўқитувчининг одоби, маданияти юксак бўлсагина, талабаларга нисбатан меҳрибон, саҳоватли бўла олади. Ўқитувчи умуминсоний қадриятларни ижодий ўрганиб, таълим-тарбия жараёнига татбиқ этиши лозим. Шу билан бирга миллий ўзига хослигимизни, асрлар синовидан ўтган анъаналаримизни, ҳамisha иймон-эътиқод билан яшаш каби ҳаётий тамойилларимизни ҳам сақлаб, ҳам юксалтириб бориши ва уларни талабалар қалбига сингдириш зарур. Ўқитувчи фаолияти ўз моҳиятига кўра ижодий характерига эга. Маълумки, инсон олдида бирор муаммо тургандагина ижодкорликка эҳтиёж туғилади. Ўқитувчи фаолияти ана шундай хусусиятга эга. Педагогик ижодкорларнинг асосий моҳияти фаолиятининг мақсади ва характери билан боғлиқ. Педагогик фаолият талаба шахсини, унинг дунёқараши, эътиқоди, онги, ҳулқ-атворини шакллантиришдек умумий мақсадга бўйсунган сон-саноксиз масалаларни ечиш жараёнидир. Ўқитувчи фаолиятидаги ижодкорлик ана шу масалаларни ечиш усулларида, уларни ҳал қила олиш йўларини қидириб топа олишида ифодаланadi.

Педагогик ижодкорлик манбаи-бу педагогик тажрибадир. Педагогик тажриба - муаммоли вазиятларга жуда бойдир. Илғор педагогик тажриба деганда, биз ўқитувчининг ўз педагогик вазифасига ижодий ёндошишини, талабаларнинг таълим-тарбиясига янги, самарали йўл ва воситаларни қидириб топишини тушунамиз.

Ижодий ишлайдиган ўқитувчи фақат талабаларни муваффақиятли ўқитиш ва тарбия бериш, илғор иш тажрибаларини ўрганиш билангина чекланиб қолмасдан, ташқи таъсирчанлик кўникма ва малакаларига ҳам эга бўлиш зарур. Ҳозирги замон тараққиёти ўқитувчининг ижодкор бўлишини, фаннинг муҳим муаммолари юзасидан эркин фикр юрита билиш, фан ютуқларини талабаларга етказа олиши, тадқиқот ишларига ўргата олишини талаб қилади.

Тарбия жараёнида талабага педагогик таъсир кўрсатиш у ёки бу юксак ахлоқий сифатларининг моҳиятини аёнлаштириш демакдир.

Ҳар бир шахсга таъсир этиши тарбиячининг педагогик маҳорати ва обрўсига боғлиқдир. Бунда:

- талабанинг ижобий хатти-ҳаракатларига тўсқинлик қилмаслиги;
- талаб аниқ ва тушунарли бўлиши;
- қўйилган талаб ва вазифаларни натижасини билиш;
- талаб очиқ чехра, самимий бир оҳангда берилиши, илтимос, маслаҳат, яхши ниятга чорлаш;
- талаб талабаларнинг ёши, билим савиясига мос бўлиши, талабаларга кесатиш, луқма, миннат қилиш бўлмаслиги ва бошқаларга эътибор бериш лозим.

Кишилиқ жамоаси пайдо бўлган даврдан бошлаб инсон ҳеч қачон ёлғиз яшай олмаган. Жамоаларни ташкил қилиш ва унинг тарбиявий таъсирини назарий ва амалий асослари мутафаккир ва олимлар томонидан ўрганилиб, илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Тарбиячининг вазифаси талаба-ёшлар жамоасини ташкил қилиш, тарбиялаш ва жипслаштириш борасидаги назарий билимларни ўзлаштириб, илғор тажрибаларга суяниб, уларни тарбиявий жараёнида ўртоқлик, дўстлик, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, ўз-ўзини тарбиялаш ва бошқариш каби жамоатчилик сифатларини шакллантириш маҳоратини ўзлаштиришдан иборат.

Улар:

- ҳар бир талаба шахсида ўзаро муносабат алоқаларини яратиш;
- талабалар кундалиқ фаолиятларининг ҳамма қирраларини жамоада жипслаштириш;
- шахсий манфаатдан жамоа манфаатини юқори қўйишга ўргатиш;

- жамоада бир-бирига меҳр-оқибатли, мурувват ва саҳийлик, дўстона ҳамкорлик мавжуд бўлса, у катта тарбиявий кучга айланади.

Касб-ҳунар таълими коллежи ўқувчилар жамоаларини ташкил қилишда ўқитувчидан турли-туман усул ва воситалардан маҳорат билан фойдаланиш талаб қилинади.

1. Ўқитувчи жамоа аъзоларини янги шароитга мослаштириш жараёнида уларга ишонч, ҳурмат, хушмуомалалик талабларни тўғри кўя билиш, шу билан бирга ўқувчини тушуниш ва эшита билиш маҳоратига эга бўлиши керак.

2. Ўқувчилар жамоасидаги етакчи куч-таянч ўзагини танлаш.

3. Жамоа аъзоларининг ҳар бирининг кучига, қобилиятига қараб топшириқлар бериш.

4. Жамоада янги анъана, қонун-қоидаларнинг дастлабки куртагини яратиш ва унга амал қилиш.

5. Жамоа истиқболини давр талаби билан мослашган ҳолда белгилаш талаб қилинади.

Ҳар бир ўқитувчи педагогик фаолият юритар экан, бераётган таълим-тарбиясининг янада самарали бўлиши учун ўз устида муттасил ишлаши, билимини, маҳоратини ўстириши, ўқувчилар билан бўладиган муносабатларни пухта ўйлаб, уларнинг кўнглига озор етказмасдан иш олиб бориши лозим. Муомала маданияти, ўзини тута билишини назорат қилиши керак.

Ҳар бир тарбиячининг дунёқараши унинг муомаласида намоён бўлади. Муомаланинг асосий воситаси-тилдир. Халқимизда шундай нақл бор "Бола-ширин сўзнинг гадоси". Шундай экан тарбиячи муомала жараёнида жуда эҳтиёткор бўлиши мақсадга мувофиқдир. Алишер Навоий муомала қилувчи шахснинг маҳорати ҳақида шундай дейди: "Ширин сўз кўнгиллар учун бамисоли асалдир."

Шунинг учун ҳам ўқитувчи ҳар он нутқ маданиятига қаттиқ эътибор бериши, ўзининг психологик, эстетик, жисмоний, ақлоқий жиҳатларини намуна ҳолатда намоён этиши муҳим.

Юксак туйғу маданиятига эга бўлган ўқитувчи болаларнинг кайфияти, нохушлигини дарров фаҳмлайди.

Кўпол одобсиз гапларга ўрин қолдирмаслик, бола шахсига тегадиган кўпол муомала қилиш ўқитувчининг фаолиятига пуғур етказди. Бола аҳволини тушуниш унга ҳамдард бўлиши, мадад бериш керак. Ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятида аввало тўғри сўз бўлиши, ишларини адолат билан олиб бориши керак. Бу ҳислат тарбиячи билан ўқувчи ўртасида яқинликни оширади, чунки адолат инсонлар ҳулқини баҳоловчи муҳим мезондир.

Ҳазрат Алишер Навоий айтганидек: «Лоақал бир ҳарф ўргатган устознинг ҳаққини юз минг ганжу хазина билан ҳам ўзиб бўлмайди».

Ўқитувчининг тарбиячилик маҳорати.

*Дунёда ҳар қайси касб-ҳунарнинг ўзига
хос ўрни ва қадр-қиммати бор.
Аммо уларнинг орасида энг улуг
ва шарафлиси бу-ўқитувчилик касбидир.*

Ислоҳ Каримов.

«Мен Абдулла Авлонийнинг "Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё халокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир"-деган фикрини кўп мушоҳада қиламан. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир. Чунки таълим-тарбия онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб биз кўзлаган олий мақсад-озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди,» - деган эдилар Президентимиз И.А.Каримов ўз асарларида.

Дарҳақиқат юртимиз келажаги бўлган ёшларни ҳар томонлама камолга етган, баркамол инсон қилиб тарбиялашда уларнинг маънавият кирралари: иймон, эътиқод, меҳр, ватанпарварлик, дўстлик, инсонга чексиз муҳаббат, мурувватлик, қаноатлилик, сабр-тоқатлилик саҳийлик миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириш жуда муҳимдир. Бу мислсиз тенги йуқ ишда ўқитувчиларнинг, тарбиячиларнинг, таълим соҳасида масъул ходимларнинг хизмати бениҳоят каттадир.

Тарбия-тарихий ва ижтимоий ҳодисадир. Тарбия авлод-аждоқларимиздан бизга етиб келган буюк мерос бўлиб, у комил инсонни вояга етказишда муҳимдир. Тарбия инсонларнинг фаолияти жараёнида уларнинг онги ва иродасини ўстиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, тарбия ижтимоий ҳодиса бўлиб, инсоният тараққиётининг турли босқичларида ўзига хос мазмун ва амалга ошириш шаклига эгадир. Тарбия ҳақида Шайх Саъдий ўзининг "Гулистон" асарида шундай деб ёзган эди: "Кимда-ким ёшлиқдан тарбия олмаса, катта бўлиб бахтли бўла олмайди".

Адибнинг юкоридаги сўзларига амал қилган ҳолда ўқувчиларни маънавий бой, жисмоний жиҳатдан соғлом қилиб тарбиялашда дастлаб уларнинг тарбиявий даражасини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун ўқувчилар қалбини одоб-ахлоқ нурлари билан ёритмоқчи бўлган тарбиячи-ўқитувчи чуқур билим, кенг маҳорат ва тарбиячилик санъатини эгалламоғи керак. Ўқувчи ёшларни тарбиялашда умуминсоний кадриятлар, ислом таълимоти, ўзбек миллий урф одатларига амал қилиши лозим.

Тарбиявий жараён онгли, масъулиятли фаолият бўлиб, унда тарбиячи тарбияланувчиларни комил инсон қилиб етиштиришда унга ҳар томонлама таъсир кўрсатади. Тарбиячи ўқувчилар жамоасининг тарбиявий даражасини ўрганиб, унга таъсир кўрсатиш маҳоратига эга бўлиши, тарбиявий тадбирларни ўқувчиларнинг руҳиятига қанчалик ижобий таъсир этганини кузатиб, уни янада ривожлантириши, такомиллаштириши, тарбиявий ишларни самарадорлигини оширишда ўз билимини таркибий равишда бойитиб бориш лозим.

Юртимизда тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг асосий мақсади миллий истиқлол талабига жавоб берадиган ёшларни тарбиялашга қаратилган экан, айти пайтда бу ният тарбиячи-ўқитувчиларга катта масъулиятни юклайди. Педагогик фаолият юритиш давр талабига жавоб бермоғи лозим. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуннинг 5-моддасида худди шу хусусда тўхталган: "Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга..."

Тарбия уч нарсага эҳтиёж сезади: истеъдодга, илмга ва машққа деган эди улуғ олим Арасту. Ана шу ғояларга асосланган ҳолда тарбиячилар қуйидагиларга амал қилишлари лозимдир:

- тарбияда улгаётган инсон шахсини олий ижтимоий кадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқий ва эркинлигини эътиборга олиш;

- миллийликнинг ўзига хос анъана воситаларига таяниш, жаҳон маданиятининг илғор тажрибаларига асосланиш;

- ўқувчилар фаолиятида тарбиявий жараённинг асосини ташкил қилиш, қизиқарли, тўлақонли болалар ёш жиҳатларига мос ҳаёт иқлимини яратиш, меҳнат, хайрия, ижтимоий фойдали, ижтимоий кўнгилочар ва шунга ўхшаш тадбирлар ташкил этиш лозимки, натижада ўқувчилар ўзлари хоҳлаган ишга қўл урсинлар,

муваффақият ҳиссини тушуниб, ўзларига ишончлари ортсин. ахлоқан барқарор бўлсин.

Ўқитувчи ўзининг тарбиячилик маҳоратида миллий истиқлол ғояси, озод ва обод Ватанга муҳаббат ва инсонпарварлик, маънавий-ахлоқий тарбия, иқтисодий тарбия, экологик тарбия, нафосат тарбияси, жисмоний тарбия, комил инсонни вояга етказиш кабиларга эътибор бериши лозим.

Демак, ўқитувчи жамият ҳаётида етакчи ўрин тутувчи, мураккаб шахс структурасига эга бўлган инсоннинг касбий қиёфасидир. Ижтимоий турмушнинг барча соҳаларида эришилган ютуқларнинг замида унинг меҳнати натижалари ётади. Ўқитувчиларнинг педагогик психологик тайёргарлиги ва билимлар интеграцияси, муомала маданияти, психологик вазиятларни эътиборга олиш кабилар кучли бўлиши керак. Юксак савияли, зўр маҳоратли тарбиячиларгина халқ орзусидаги баркамол инсонни тарбиялайди. Илм инсонни юксаклик сари олиб боради. А.Авлоний айтганларидек: "Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, порлоқ келажаги, раҳбари, нажотига айланган". Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас фазилатдир. Шунинг учун аввалам бор илми, тарбияли бўлмоқ ҳар бир ёш инсоннинг бурчи.

Шу мақсадда кўнглида энг олий орзуларни жамлаб, ўқитувчи тер тўкиб ишлайди. Уларнинг меҳнатини ҳурмат қилиб, берган билимларни эгалламоқ керак. Бехбудий айтганларидек: "Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдир". Ибн Сино таъкидлаганидек «Кимга қандай панду насиҳат қилсанг, унга аввало ўзинг амал қил».

Халқимизда тарбиячилик санъати қадимдан жуда юксак даражада ривожланган. Шарқ мутафаккирлари, педагогик олимлари баркамол инсонни етиштириш учун тарбия нақадар зарурлигини, унинг моҳиятини ва мазмунини асослаб берганлар. Тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг миллий ва назарий асослари мавжуд бўлиб, ўқитувчилар ўзларининг тарбиячилик фаолияти жараёнида;

- мустақилик туфайли ўзбек халқининг миллий, диний ғояларининг кенг рўёбга чиқиши;

- маърифатпарварлик ва жадиҳчилик ҳаракатининг тарихий асослари;

- она тилимиз, унинг софлигини асраш;

- Туркистон халқларининг авлод-аждоғлари яратган халқ оғзаки ижодиётининг миллий тарбия воситаси сифатида қўлланишини юзага чиқариш ва кенг фойдаланиш;

- халқимиз яратган миллий урф-одатлар ва анъаналаримиздан кенг фойдаланиш;

- Қуръони карим ва Хадиси шарифдаги инсон камолоти ҳақидаги ғояларни ёшларга ўргатиш;

- маърифатпарвар мутафаккирлар, миллий қаҳрамонлар фаолияти, уларнинг асарларини ўрганиш, илғор тарбиявий таъсир кўрсатувчи таълимотларга амал қилиш ва бошқалар.

Юқоридаги йўналишлардан бизга маълум бўладики, буюк аждодларимиз юксак тараққий топган давлат барпо этгани ва бу мамлакатда «Куч адолатда» - деган бош шиор давлат сиёсатининг, жамият ҳаётининг асоси бўлганини яхши биламиз. Бу ғоя одамларга куч берган, уларда инсоф диёнатга, эзгуликка ишонч уйғотган.

Чунки, жамиятда адолат барқарор бўлса, миллат ҳеч қачон адашмайди. Эртами кечми фаровон турмушга эришади. Адолат биз кураётган жамият мезони бўлмоғи даркор.

Албатта, бунда ўқитувчининг билими, маҳорати бекиёсдир. Ўқитувчининг билим даражаси, шарқона фикр юрита билиши, иш билан ҳаракатининг бирлиги коллеж ўқувчиларининг ижодий фазилатларини такомиллаштиришда муҳим ўрин тутади. Тарбиянинг етакчи мақсади сифатида асрлар давомида шахснинг ҳар томонлама камолатга эришуви ғояси асос бўлиб қолади. Шахснинг ҳар томонлама камолатга эришиши, бу унинг айрим қирралари ёки хислатларининг тўла қонлилигини, жисмоний, ақлоқий, сиёсий, эстетик қарашлари йиғиндисини ўз ичига олади. Ёшларни фалсафий дунёқарашга тайёрлаш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишга кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки улар ўз шахсий турмушида мақсадли ёндашув режа ва амал бирлигига эришадилар. Ўқувчиларни умуминсоний ва Ватанимиз кадриятлари, бой маданияти билан гаништириш, уларда маданий ва диний билимларни эгаллашга бўлган талабларни шакллантириш, малакаларни ошириш, эстетик тушунчаларни камол топтириш ўқитувчи фаолиятида чуқур ўрин эгаллаши лозим. Ҳар бир ўсмирнинг, йигит ва қизларнинг билимдонликларини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш, болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада кўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит ҳозирлаш, инсон фаолиятини турли соҳаларида жорий қилиш мақсадга мувофиқдир.

Халқимизнинг "Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай" - деган нақлини ўқувчилар қалбига сингдириш масъулияти ўқитувчига топширилган. Тарбия қандай бўлмоғи керак? Ўқитувчининг педагогик

фаолиятининг самарага эга бўлмоғи учун кўп жиҳатдан шахс хусусиятларининг шаклланганлиги, шахс йўналишини аниқланганлигини ва касбий маҳоратнинг таркиб топганлиги билан характерланади.

Бугунги кунда ижтимоий ва иқтисодий шарт-шароитнинг мураккаб тус олиши ёки таълим тизимига нисбатан янги талабларнинг юзага келиши педагогларнинг ўз фаолиятларини тубдан ўзгартиришга ҳамда изчил, ақл-заковатни ишга солган ҳолда иш тутишни тақозо этмоқда. Бу бир томондан давр талаби эканини, иккинчи томондан шарт-шароитга нисбатан туб бурилиш ҳосил қилиш ёки шахс фаолиятини йўналтиришда янгича муносабатда иш тутиш талаб этилади. Чунки мамлакат равнақини таъминлашда касбий таълим тизимида ижобий ўзгаришларнинг киритилиши педагогик ходимларнинг психологиясида бурилиш ясашлик билан белгиланади. Ўқитувчи ўқувчининг ички дунёсини тушуниш, бошқа одамлар билан алоқа ўрнатиш, ўқувчига фаол таъсир ўтказиш, ҳамма билан тил топишиб кетиш, вазминлик, одамларни ишонтириш қобилияти, босиқлик ва ўзини тута билиш, талабчанлик, қатъийлик, чидамлилик, раҳбарлик ва ташкилотчилик, ўзи ва бошқаларнинг хулқини бошқариш, мустақил ва ижодий фикрлаши муҳимдир. Кўп ҳолларда ўқувчилар шахсини ривожлантиришда аниқ бир мезон ўлчовини белгилаб олмайдилар. Шу сабабли ҳам ўқитувчи ўқувчиларга касбий маҳоратини таркиб топишида қийналадилар. Ҳар қандай ҳолатда ҳам фаолият йўналишини акс эттирувчи мезон бўлиши керакдир. Бу мезон ўқитувчи фаолиятини доимо ўз-ўзини назорат қилиш имкониятини туғдиради ва унинг самарадорлигини таъминлайди.

Ўқитувчи шахсий хусусиятларидан ташқари чуқур илмий савияга, сўзлаш маданиятига, юксак одоб-ахлоқли бўлиши керак. Ўқувчилар билан ўтказиладиган суҳбатларни юқори савияда ташкил қилишда, ўқитувчи қуйидаги маданият қирраларига эга бўлиши керак.

Руҳият маданияти - ўқувчиларнинг маънавий эҳтиёжларига тўғри таъсир кўрсатиш.

Маҳорат маданияти - ҳар бир тадбирни зўр қувонч ва қалбдан ташкил қилиш.

Сиёсий маданият - давр талабига мос сиёсий-иқтисодий, ижтимоий билимга эга бўлиш.

Маънавий маданият - ўқувчиларнинг ижодий, маънавий, бадий фаолиятини ташкил қилишдир.

Ўқитувчи ўзининг ташқи кўринишига ҳам эътибор бериши керак. Тоза-озода, ихчам кийиниши керак. Бундан ташқари олий

маълумотли, чуқур билим эгаси, ўзининг фанини пухта биладиган, юрт равнақи учун жонини фидо қилишга тайёр, ўз шогирдларидан билими, малакасини аямайдиган, ўқувчиларга азиз, дўст, сирдош, коллежнинг фидокор ходими бўлмоғи лозимдир.

Ўқитувчи таълим жараёнини янада самаралироқ ўтиши учун турли хил кўرғазмалардан, техник воситалардан унумли фойдаланиши мумкин. Буюк мутафаккирларимизнинг ноёб асарлари, уларнинг хикматли сўзлари, турли қаҳрамонлик лавҳалари тасвирланган расмлар, одоб-ахлоқ мавзусидаги фильмлар тарбияга таъсир қилади. Инсонни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда ўзбек халқининг миллий ва маданий қадриятларидан фойдаланиш, манбаашуносликка ўргатиш мақсадга мувофиқдир. Тарбиявий тадбирларни режалаштиришда ўқувчининг руҳияти, қизиқиш жараёнидаги ижобий ва салбий сифатларининг мавжудлиги даражасига эътибор бериш, тарбиявий тадбирларнинг сифат ва самарадорлигини оширишда янгича ишлаш методи ва шаклларида фойдаланиш санъатига эга бўлиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ. Ўқитувчиларнинг бу машаққатли меҳнатларини қадрлаган ҳолда ўқувчиларнинг ўзлари ҳам яқин ёрдамчи бўлишлари керак. Шу ўринда Воиз Кошифийнинг "Агар шогирдликнинг биноси ниманинг устига қурилади деб сўрасалар жавоб бергил: Ирода ва сабр-тоқат, нимаки устоз истаса, уни жон қулоғи билан эшитиб, чин кўнгли билан қабул қилиш, эътиқодли бўлишдир" деган сўзлари ўринлидир. Ўқитувчилар меҳнатининг давлат томонидан муносиб тарзда тақдирланиши уларнинг қобилиятини янада ривожлантиради, уларнинг ижодий фаолияти мукаммаллашади, ўз устида олиб бораётган ишлари такомиллашади, ўзига берилган мукофотга ижобий жавоб беради.

Албатта, бу ўринда ҳар бир тарбиячи педагогик ташкилотчилик маҳоратига эга бўлиши керак. Тарбия жараёнини тўғри ташкил этириш, дарсдан сўнг ўқувчиларнинг бўш вақтини тақсимлаш керак. Бунда ўқувчиларнинг ота-оналари билан яқиндан муносабатда бўлишлари керак, улар билан суҳбатларни қуйидаги йўналишларда олиб бормоғи лозим.

1. Ўқувчининг характер хусусияти, оиладаги ўрни, мавқеи, руҳий ҳолатини ўрганишда.

2. Одоб ва ахлоққа доир суҳбат. (шарқона урф-одат, расм-русумлар, янги чиққан адабиётлар).

3. Тарбияси мураккаблашган ўқувчиларнинг ота-онасига маслаҳат бериш.

Ўқитувчининг яккама-якка суҳбати пухта, асосли ва мантиқан бой бўлса, ота-онани унга ишончини оширади - натижада эркин дил сўзлари, маслаҳат, ўзаро ёрдам каби ҳамкорлик ҳолати вужудга келади.

Ўқитувчи ота-она ва ўқувчилар билан яккама-якка фаолиятини йўлга қўйиш учун уларнинг шахсини, оилавий аҳволини билиши керак. Ўқитувчи ота-оналар ҳақида маълумотга эга бўлгандан кейин уларнинг фарзандлари хусусиятларини аниқлаб олиши муҳимдир. Ўқитувчи болаларни тўлиқ ўрганиши, тарбиявий тадбирларни мукамал таъсирчан уюштиришга имконият яратади. Ўқитувчи ўз фаолитида қуйидагиларга эътибор бериши лозим.

1. Ўқувчиларда шаклланиб келаётган ижобий фазилатларни тавсифлаш, уларни билим олишга қизиқтириш, ростгўй, маърифатли, меҳрли, дўстлик, ўз-ўзини бошқариш, меҳнатга муносабатини ривожлантириш.

2. Ўқувчиларнинг руҳий қуввати ва қобилиятларини ажрата олиш.

3. Ўқувчидаги ижобий ва салбий ўзгаришларни кузатиш ва сабабини ўрганиш.

4. Ўқувчидаги ёлғон гапириш ва бошқа салбий сифатларини аниқлаш.

Фан ўқитувчилари ҳар хил мусобақалар, беллашувлар ўтказишлари ҳам ўқувчининг билимига билим қўшади, дунёқарашини ўстиради, гуруҳдошлари билан алоқани мустаҳкамлайди, мустақил фикрлашга ундайди. Коллежларда ташкил қилинган ҳар хил тўғараклар ҳам ўқувчиларнинг тарбиясига яхши таъсир қилади. Қайси ўқитувчи ташкилотчи, янгиларга интилувчан бўлса, унинг ўқувчилари иннок, меҳрибон бўлиб ўсадилар. Улар дўстларининг, ота-оналарининг, ўқитувчиларининг, илмнинг қадрига етадиган баркамол инсон бўлиб ўсиб улғаядилар. Давлатимизнинг энг буюк мақсади ҳам асли шудир.

Демак, ўқув-тарбия жараёнининг натижалари ўқитувчининг маҳоратига, ташкилотчилиқ фаолиятига ва касб кўникмасига боғлиқ экан. Дарснинг самарадорлиги, таълимий, ривожлантирувчи ва тарбияловчи жараёнини ошириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- ўқитувчининг маънавий-ахлоқий, сиёсий, илмий назарий ва методик даражасини ошириш;

- педагогик меҳнат сифатига, дарсга тайёрланишга масъул муносабатни белгилаш;

- барча ўқув-тарбиявий ишлар бўйича самарали назоратни ташкил этиш;

- ўқувчиларда ўқишга масъулият муносабатни тарбиялаш бўйича улар билан иш олиб бориш, билимларидаги нуқсонларнинг олдини олиш, билим, кўникма ва малакаларнинг юксак сифатига эга бўлиши учун курашиш, бу ишга ўқувчиларнинг ўзини фаол жалб қилиши керак.

Бу йўналишларнинг ҳар бири бўйича аниқ, ўйлаб чиқилган, илмий жиҳатдан асосланган режаси, педагоглар жамоаси унинг ўқув-тарбиявий ишлари даражасидан келиб чиқадиган тизими бўлиши зарур.

Ишни ўқитувчиларни ўқитишни ташкил этишдан, режали ва мунтазам равишда кўрсатиладиган малакали методик ёрдамдан бошлаш лозим. Таълим тўғрисидаги ҳужжатларда ҳар бир ўқув фани мазмунида мақсадга қаратилган ҳолда дарсдан-дарсга ўтган сари ўқувчиларнинг дунёқарашини, фаолиятини, ҳаёт тарзини шакллантириб бориш, уларда эстетик дид, меҳнатсеварликни шакллантириш, индивидуал қобилиятларни ўстириш, шахснинг ижодий потенциалини ошириш жуда муҳимлиги кўрсатилган. Шундай экан, ўқувчи шахсини шакллантиришда мустақил билим олишга, мустақилликни, сўзи ва қилган иши учун масъулиятни, меҳнатга ва меҳнат аҳлига ҳурматини, жамиятга фойдали бўлиш истагини шакллантириш зарур.

Миллий истиқлол мафқураси ва унинг педагогикадаги ўрни.

Мафкура - муайян қарашлар, яъни фалсафий, сиёсий, социал, иктисодий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик диний қарашлар ва ғоялар тизими. Мафкура ижтимоий ҳаёт структурасидан жой олган бўлиб, базис ва усқуртманинг мутаносиблигини таъминлаб турувчи механизмдир. Мафкура ҳар қандай ижтимоий борлик, ижтимоий жамиятнинг инъикосидир.

Мафкура ижтимоий борлик замида вужудга келиб, мустақилликка эга бўлади. Ҳар қандай миллий мафкура ўздан олдинги илғор қарашлар тизимига асосланади ва энг охириги илғор ғоялар билан қўшилган долда вужудга келади.

Мафкура ижтимоий борлик ва тараққиёт даражасидан олдинда юсагина, орзу-умидлар ижтимоий кучларни сафарбар қилади, уюштиради, жамият тараққиётини тезлаштиради. Мафқуранинг таъсир даражаси ижтимоий жамиятни характери хусусиятлари ва қонуниятларига, олдига қўйган мақсадига, ҳаракатга келтирувчи кучларига, мазкур мафқуранинг амалга оширувчи тизимларнинг,

ташкилотларнинг, гуруҳларнинг хоҳиши истакларига боғлиқ бўлиб, айна пайтда мафкуранинг объекти бўлган фуқарога ҳам боғлиқ бўлади. Ҳар қандай илғор мафкура жамият тараққиётидан қанчалик илгарилаб кетмасин, у ишончли ва таъсирчан бўлиши учун қайсидир даражада амалиётда ҳам ўз исботини топмоғи зарур. Ушандагина илғор ғоя ва мафкура амалий ҳаётда яхлит умумийликни вужудга келтириб, мафкура фуқароларнинг ишончига эътиқодига айлана боради.

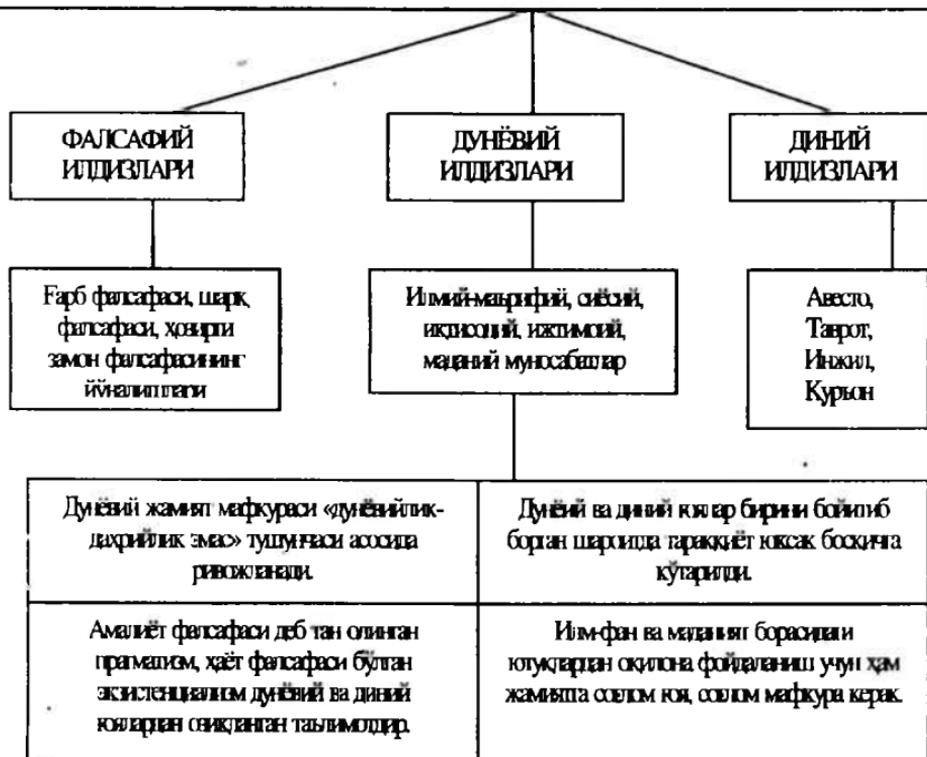
Мафкуранинг асоси миллий ғоя - бу инсоннинг руҳий озукаси, ҳаётий таянчидир. Етук давр талабига, истиқлол эътиёжларига мос келувчи мафкурани яратиш, уни тўлиқ эгаллаш, фуқаролар эътиқодига, ишончига айлантириш, миллат камолотини таъминлайди, фуқароликнинг ҳаётий фаоллигини оширади, жамият аъзоларининг қонуларни ўзлаштиришлари ва ҳаётга татбиқ этиш даражаларини юксалтиради.

Мафкурани ўзида сингдира олмаган маънавий ҳаёт жозибасиз, ҳаракатсиз, таъсирчанлиги йўқ бўшлиққа ўхшаб қолади.

Биз қураётган янги жамиятнинг миллий истиқлол мафкурасининг мақсади давлат ва халқ манфаатига хизмат қилишга, озод обод Ватанни бунёд этишга қаратилган..

МАФКУРА

Муайян иқтисодий гуруҳ, иқтисодий қашем, миллат, давлат, халқ ва жамиятнинг эҳтиёжлари, мақсад-маънолари, манфаатлари, оқув-интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзига мужассаслаган қўллар тизимидир.

Келажакка умидбахш этувчи мафқура ва маънавият фуқаронинг ишончи ва эътиқодини кучайтиради, фаоллигини оширади, лоқайдлик бепарволикни йўқотади. Жамиятдаги мавжуд иллатларни илдизини киради ва жамиятни ҳар томонлама ривожланиб боришини таъминлайди. Ҳар бир инсонни ўз манфаати жамият манфаати билан бир бутун эканлигини тушуниб олишга ёрдам беради. Президент фармонлари ва қонунларни, қарорларни ҳаётийлигини таъминлайдиган кучга айланади. Одамларнинг ўзликларини чуқур англашини, қадрини тобора теран тушунишини, миллий тафаккурнинг кенгайиши ва такомиллашувини, тарихий ҳурлик мустақиллик руҳини уйғонишини таъминлайди.

Миллий истиқлол мафқураси бунёдкорлик ғояларини шакллантириш билан бирга, одамларнинг дунёқаршидаги, тафаккуридаги, руҳиятидаги ўзгаришлар ва мустақиллигимизга бўлган ишонч ва эътиқодни ривожлантиради.

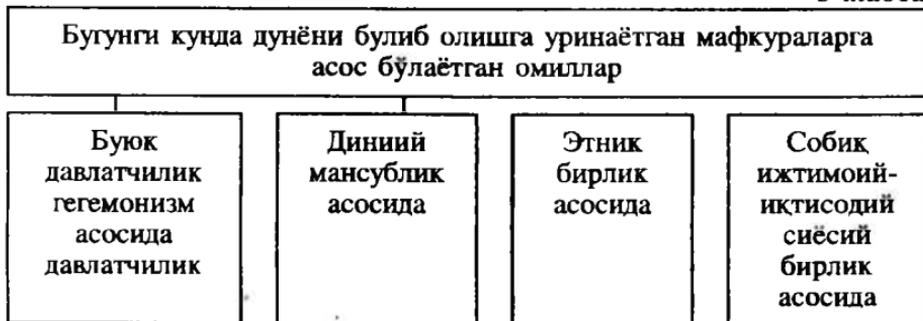
Миллий мафқура халқчил бўлиши, халқ, миллат ва давлат манфаатларига хизмат қилиши, миллий ва умуминсоний кадриятларни ўзига сингдирган, демократик тамоилларни, замон ва давр талабларига тўлиқ жавоб беришга қодир бўлган даражада яратилиши миллий истиқлол ғояси концепциясида тўлиқ ифодаланган.

Миллий мафқура ва миллий ғоя бирданига яратиладиган нарса эмас, бу мамлакатимизнинг ижтимоий фан олимлари ва барча зиёлилари, давлат арбоблари, етук партияларнинг етакчилари иштирокида тортишувлар, мунозаралар, илмий концепциялар асосида секинлик билан қарор топиб борадиган ходисадир.

Албатта бунда, педагогика фанининг ўрни бекиёсдир.

2-жадвал

Жамиятни доимий ҳаракатга келтириб турадиган куч - бу миллий ғоя, мафкура. Шундай экан миллий манфаатга хизмат қиладиган кадриятларни, илғор демократик қоида ва тушунчаларни аниқ-равшан тасаввур этиш, уларни ўрганиш, борини асраб-авайлаш, йўғини шакллантириш, бойитиш, ривожлантириш, халқни, аввало ўсиб бораётган ёш авлодни ана шу билим ва кўникмалар билан тарбиялаш - маънавият соҳасидаги энг асосий вазифадир.

Миллий ғоя миллатни, халқни бирлаштиришга, мустақилликни асраб-авайлашга хизмат қилмоғи лозим. Мафкуранинг асосий ўзаги

сифатида бу Ўзбекистоннинг келажагига ишонч билан қараш, халқни буюк келажагимизга ишонч, эътиқод руҳида тарбиялаш, барча тоифа кишиларини шу мақсад йулида бирлаштиришдир. Шунинг учун ҳам миллий истиқлол мафкурасининг асосий мазмуни моҳиятида қуйидаги йуналишлар ўз ифодасини топган.

- халқимизнинг тарихий бой маънавий меросларига ҳурмат билан қараш, авайлаб-асраб ривожлантириш, миллий анъаналар асосида одамлар онгида, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф. сабр-тоқат, маърифат, маънавият туйғуларини шакллантириш;

- миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқлик жаҳон жамияти орасида ҳар томонлама муносиб ўринни эгаллашга интилиш;

- миллий онг, миллий бирдамлик туйғуси заминида ватанпарварлик миллий ғурурини шакллантириш;

- маънавий бой, жисмонан соғлом, ақдан теран, баркамол авлодни тарбиялаш;

- бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб боқимандачилик кайфиятини фуқаролар онгидан чиқариб ташлаш, ташаббускорлик ҳаракатчанлик ўзи учун жамият манфаати учун ёниб яшаш ва бошқалар.

4-жадвал

Миллий истиқлол мафкурасида ифодаланадиган умумхалқ манфаатлари
1. Мамлакат мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги, сарҳадлар дахлсизлиги.
2. Юрт тинчлиги, давлатнинг ҳарбий иқтисодий, ғоявий, экологик, информацион таҳдидлардан муҳофаза этиш.
3. Мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлаш.
4. Ҳар бир оила ва бутун халқнинг фаровонлиги
5. Жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўзини-ўзи бошқариш тамойилларининг амал қилиши.

1,2,3,4-жадваллар «Миллий истиқлол ғояси» кўرғазмали воситала» жамланмасидан олинган. Тошкент, Маънавият, 2001.

Умуман мафкура кенг маънодаги тушунча бўлиб, ижтимоий ҳаётни ҳамма жабҳаларни қамраб олиш керак.

Миллий истиқлол мафкурасининг энг муҳим йуналишини инсонпарварлик, эркинлик, миллий ифтихор, байналминаллик, оилапарварлик каби хусусиятлар ташкил этади.

Миллий истиқлол мафкураси ўз моҳияти ва мазмунига кўра мустақилликни мустаҳкамлаш асосида жамиятни ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий жиҳатдан ҳар томонлама ривожлантириш, барча имкониятлардан фойдаланган ҳолда буюк келажак сари йуналтиришга қаратилгандир.

Педагогик техника ўқитувчи фаолиятини тартибга солувчи шакл сифатида.

Педагогик техника ўқитувчига ўқув фаолиятида ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади.

Аввало, педагогик техниканинг таркибий қисми сифатида ўқитувчининг нутқ маданиятини, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб ўтиш мумкин.

Педагогик техниканинг бош таркибий қисми педагогнинг мимик ва пантомимик ифодалигидир. Аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзли тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муомала воситалари ҳисобланади.

Педагогик техника ўзаро таъсир кўрсатишда ўқитувчининг ўз ҳиссий психик ҳолатини бошқариш, ўзида жиддийлик даражасини ва умид бахшлик, ҳайрихоҳлик кайфиятини сақлаш, ташкил этиш муҳим рол ўйнайди. Бу маҳорат педагогнинг касбий жиҳатдан ўз-ўзини назорат қилишини таъминлайди. Кўп йиллар давомида соғлом асаб тизимини сақлаб қолиш, асабий бўзилишлардан, ҳиссий ва ақлий зеркишдан ўзини тийишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ўқитувчининг педагогик техникаси - бу шундай бир малакалар йиғиндиси дегирки, у тарбияланувчилар кўриб ва эшитиб турган нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомала қилишда педагогнинг худди ана шу малакалари ёки уларнинг йўқлиги унинг хулқ атворида намоён бўлади. Тарбиячи, ўқитувчи ҳар бир ишни ташкил этишни, юришни, хазиллашишни, қувнок, жаҳлдор бўлишни

билиш лозим. У ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияланувчиларга намуна бўлсин.

Педагогик техника ўқитувчи малакаларининг шундай йиғиндисидирки, у ўқитувчининг энг яхши ижодий ҳулқ атворига, бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларга самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради. Мукамал педагогик техника педагогнинг вақти ва кунларини ижодий иш учун бўшатиб беради. Педагогик ўзаро таъсир кўрсатиш жараёнида болалар билан муомала қилишда зарур сўзни топиш ёки муваффақиятли чиқмаган гап оҳангини тушунтиришга ўз фикрини чалғитмаслик - имконини беради. Педагогик техникани эгаллаб олган ўқитувчи овози бўғилгандан ёки ўзининг иш билан боғлиқ бўлмаган қандайдир кечинмаларини унутишни билмасликдан азобланиб юрмайди. Демак, педагогик техникани эгаллаш ўқитувчининг ўз касб маҳоратидан қаноатлантириш даражасини ўсишига олиб келиши мумкин.

Педагогик техниканинг ҳамма учун умумий бўлган малакаларини тадбиқ этиш соҳасини педагогнинг болалар билан бевосита муомаласини қараб ўтамиз. Ривожланган педагогик техника ўқитувчига ўқувчилар билан муомала қилганда зарур. Сўз, гап, оҳанг, қараш, имо-ишорани тез ва аниқ топиш, энг ўткир ва қутилмаган вазиятларда аниқ фикр юритиш, таҳлил қилиш қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради. Бундан ташқари ҳақиқий ўқитувчи ўқувчи ёки талаба шахсига таъсир кўрсатишда педагогик техника соҳасидаги барча малакалари бир вақтда намоён бўлади. Нутқ, имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади. Узлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларга берилмаслик имконини беради.

Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, мижози, феъл атвори, сихат-саломатлиги, анатомик, физиологик хусусиятларига анча боғлиқ бўлади.

Педагогик техниканинг шаклланиши шахснинг сифатларига ҳам таъсир кўрсатади. Чунончи, нутқни ифодали, соф, саводли бўлиши устида ишлаш фикрлашнинг равон бўлишига таъсир қилади. Психик фаолиятни мустақил тартибга солиш усулларини эгаллаш, феъл атвор билан бўлган хиссий вазминликнинг ривожланишига олиб келади. Педагогик техника малакаларининг шаклланиш даражасида ўқитувчининг умумий маданияти, имкониятлари номоён бўлади. Агар педагогнинг нутқи қашшоқ ва тартибсиз бўлса, булар-бўлмас сабаблар билан ўз ҳиссиётларига эрк берса, тарбияланувчи ҳиссиётига таъсир қилмайди.

Педагогларнинг ўқувчилар билан бевосита мулоқати тарбияланувчиларга таъсир кўрсатади. Бу жараёндан икки томонлама ахборот алмашилади. Яъни, педагог бошқариш субъектидан объектга "ўқувчилар"га боради. Ва аксинча объект субъектга боради. Педагог бевосита шахслараро муомаладан ўз тарбияланувчилари умуман жамоа, ундаги ички жараёнлар ҳақида ғоят хилма-хил ахборотга эга бўлади ва х.к.

Педагогик муомала воситаси орқали қандай ахборот олишни қараб чиқар эканмиз, ўқувчининг шахси ҳақидаги ахборотини муҳимлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Бевосита муомала шахснинг ғоят хилма хил шароитларда ва кўринишларда ўрганишга имкон беради. У фақат шахснинг хулқ атворида намоён бўладиган эркин ва энг таъсирчан ташқи белгиларигина қайд этиш имконини бериб қолмайди. Педагог ўқувчилар билан муомала қилар экан, жуда майда деталарни ҳам англаб олишга қодир бўлади, бу деталар сиртдан қараганда унчалик аҳамиятли бўлмай шахсда содир бўлаётган, уни тушуниш учун жуда муҳим бўлган зарур ички жараёнлар кўринишларининг аломатлари бўйича бўлиши ҳам мумкин. Бу ҳол шахсни чуқур тушуниш ва ташқи муҳит остида бошқа усуллар билан аниқлаб бўлмайдиган нарсаларни топиш имконини беради. Педагоглик фаолияти кишини ўзи дуч келадиган ҳодисаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш тажрибаси билан бойитади. Бу эса ўз шериклари ахволини фаҳмлаб, билиб олиш ва улар ҳақида ҳукм юритиш қобилиятини оширади. Ниҳоят педагогнинг ўқувчилар билан кундалик муомаласи шунга олиб келадикки, у ўқувчиларнинг хатти-харакатидаги чуқур маъно ва ҳақиқий сабабини турли вазиятларда пайкаб олади, бунинг учун намуна сифатида ўзи тез-тез қайд қилган далилларда уларнинг хулқ-атвор усулларидан фойдаланилади. Бу нарсаси педагоглик фаолиятида айниқса сезилиб туради. Бу қонуний бир ҳолдир. Чунки биз кундалик ҳаётда одамлар билан муомалада бўлар эканмиз, уларнинг хулқ-атворини билиб оламиз, чунки биз уни гўё ўқигандай бўламиз, яъни хулқ-атворнинг ташқи кўринишлари аҳамиятини тушуниб оламиз ва шу тариқа ҳосил бўлган ички психологик режасига эга бўлган текст маъносини очиб берамиз. Бу "ўқиш" йўл-йўлакай бўлади, чунки атрофимиздагилар муомала жараёнида бизда уларнинг хулқига доир маълум даражада автоматик тарзда мавжуд бўлган психологик маъно ҳосил бўлади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи улар ўртасидаги узвийликни тўлдирувчи вазифасини ҳам бажаради. Шу муносабат билан тарбия узлуксиз жараён эканлигини назарда тутиш керак.

Болаларга нисбатан тарбиявий вазифани бажарувчи катта ёшдаги кишилар, унга доимий таъсир этувчи тизимга эга эмас. Ҳар бир ўқувчига ҳар хил таъсирлар орқали етиб боради. Улар бир-бирлари билан унчалик мос келмаслиги ва маълум даражада бири иккинчисига зид келиши мумкин. Педагогнинг ўз тарбияланувчиларига кўрсатадиган турли туман таъсирлари унга тузатиш киритишга, интилишига боғлиқ. Албатта бунда ўқувчиларга муносабат унинг шахсий сифатларига қараб бошқарилади. Муаммоларнинг кўп ёки оз даражада бўлиши инobatга олинади. Педагогик қобилиятлар структурасида ақл, идрок, ҳозир жавоблик, танқидга кўз билан қараш, собит қадамлик, нотиклик сўз бойлиги ва ҳоказолар муҳим ўрин тутади.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолият самарали бўлиши шартигина эмас, балки кўп жиҳатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлаши натижасидир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларининг аниқ мақсадни кўзлаб таркиб топини ва ривожланиши катта роль ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батамом ҳақиқий нарса эканлигини кўрсатмоқда. Масалан, шахс хусусиятларини кузатиш ўқитувчининг педагогик тажриба ҳосил қилишга ҳам, унинг махсус маълумотлар тўплашида муҳим ўрин тутади. Ўқитувчи ўзининг социал психологик кузатувчанлиги билан ўқувчиларнинг турли характер хусусиятлари ва майлларини пайқаб қолиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш сабабларини билиб олиш, уларга бу сабабларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофиқ баҳо бериш маҳоратини ва ҳоказоларини ривожлантиришга қодирдир. Агар ўқитувчида ўқувчилар билан муносабатларининг ишонч асосида, қурилишига йул-йўриқ бўлсагина, бунда мулоқат рўй беради. Тарбия жараёнида бундай йул-йўриқни амалга ошириш қийин ишдир, лекин бунга бутунлай эришиш мумкин. Албатта, катта ёшдаги кишиларнинг болалар ҳаётига қўшилиб кетиши ниҳоятда қийин нарса. Лекин бу муҳитга у яқинлаша олади, анча яқинлашиб боради. Педагогда болалар билан ўзаро ишонч ва дўстлик муносабатлари вужудга келгандагина бунга эришиш мумкин. Ўқувчилар жамоаси билан муомала кўпинча суҳбат, маъруза, ахборот ва ҳоказолар шаклида бўлади. Биринчи навбатда суҳбатни қандай қилиб ташкил этиш, ўқитувчининг гапларига болаларнинг диққатини тортиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун бир неча усуллар бор. Гапни масаланинг қўйилишидан бошлаш мумкин. Бу масалада бўлажак суҳбатнинг маъноси мужассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб ҳам кўриш мумкин. Бунда гапнинг эркин

қизиқарли фактни маълум қилишдан бошласа бўлади. Кейин уни тушунтириш ва таҳлил қилиш эса муомаланинг мазмунини ташкил этади. Мақола ёки бирон бир асардан парча келтириш ҳам муваффақиятли бўлиши мумкин. Бундан ташқари дарҳол болаларга бўлажак суҳбат уларнинг қизиқишлари билан боғлиқ эканлигини айтиб ўтса ҳам бўлади. Мана, суҳбатга болаларнинг диққатини жалб қилинди ҳам дейлик. Энди унинг мавзусини анча қисқа, лекин етарли даражада аниқ қилиб очиб бериш даражаси туради, буни қандай амалга ошириш мумкин? Масалан, суҳбатни тузишнинг бундай варианты бўлиши мумкин. Дастлаб педагог ўқувчилар онги ва ҳиссиётига етказмоқчи бўлган асосий фикр қисқача баён этилади. Сўнгра у очиб бериледи. Бунинг учун фактлар, мисоллар ва иллюстрациялар тизими баён қилинади. Бунда эркин таққослашлар, кутилмаган ўхшатишлардан фойдаланиш жуда фойдали бўлади. Шундан кейин хулоса чиқариш, яъни суҳбатнинг асосий фикрини бошқача сўзлар билан такрорлаш мумкин. Суҳбат болаларда доимий қизиқиш уйғотиш учун бир қатор мураккаб бўлмаган усуллардан фойдаланиш зарур, энг муҳим сўзлар ва ибораларнинг интонация билан ажратиб кўрсатиш ва аксинча интонацияни (урғу) ўзгартириш унчалик муҳим бўлмаган текстни баён қилиш керак. Овоз ва нутқ оҳангини ўзгартириш фойдалидир. Суҳбатни қандай тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. У турлича бўлиши мумкин. Асосий ғояларни яна бир марта қисқача баён қилиб бериш мумкин. Уни шеърый сатрлар билан тугалласа ҳам бўлади. Агар болаларнинг ўзлари эшитган нарсалари ҳақида фикр юритишларини ҳоҳласа жавобсиз савол билан тугаллаш мумкин. Суҳбатнинг яқуни барча кўрсатиб ўтилган таркибий қисмларини ўз ичига оладиган вариант ҳам бўлади. Бу қондаларга риоя этиш педагогнинг сўзлари ўқувчиларга зарур таъсир кўрсатиш учун шарт-шароит яратади. Бундан ташқари педагог эски фикр учун янги сўзлар излаши ва топиши даркор, яъни айтиб бериш фикрнинг турлича баён қилишнинг билиши зарур.

Ўқитувчи фаолиятида педагогик тажриба тўплаш ва давлат таълим стандартлари.

Бугунги кунда иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда яшаётган фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Шу жиҳатдан ҳам маънавий жиҳатдан мукаммал ривожланган инсонни тарбиялаш,

таълим ва маорифни юксалтириш, миллий истиқлол ғоясини ўзида мужассам этган янги авлодни вояга етказиш давлатимиз сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Дарҳақиқат, халқимизнинг келажаги, мустақил Ўзбекистонининг истиқболи кўп жиҳатдан ўқитувчига, унинг савиясига тайёргарлиги, фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишида бўлган муносабатига боғлиқ. Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир. Шу боис мамлакатимизнинг истиқлол йулидаги биринчи қадамлариданоқ буюк маданиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият бериб келинмоқда.

Замонавий ўқитувчига биргина умумий маданиятнинг ўзи кифоя қилмайди. Шунингдек махсус билимлар ва малакалар асосида болаларни кузатиш, уларнинг ўсишидаги муҳим нарсаларни жамиятда вужудга келган асосий ижтимоий ғоялар билан таққослаш, таълим тарбия жараёнини ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли воситалар билан тарбиявий таъсир кўрсатиш, таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жиҳатдан бир тизимга солиш мақсадга мувофиқдир.

Албатта бунда ўқитувчи талабчан, яхши меҳрибон, сабрли, босиқ ва ўз касбига нисбатан эътиқодли бўлиши лозим. Болани бутун қалби билан севадиган ўқитувчи кўпроқ табассум қилади, камроқ ковок солади. Болаларга билим бериш билан биргалликда айни вақтда уларга ўз характерини ўтказа олади, уларга одамийлик намунаси бўлиб кўринади.

Ўқитувчининг касбга оид маҳоратини шакллантиришда педагогик-психологик назарияларнинг аҳамияти каттадир, чунки маънавиятимизнинг шаклланишида ўз-ўзига эга бўлган улуг инсонлар фаолияти, замонавий педагогик технологиялар тўғрисидаги назариялар педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик тажрибаларни такомиллаштиришда илмий педагогик маълумотлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Шунинг учун ўқитувчи аввало тадқиқотчилик ишларини олиб бориши ва бу соҳадаги малакаларни эгаллаши зарур. Ўқитувчи илмий тадқиқот ишларини олиб бориши давомида, тажрибаларни тўплайди, таҳлил қилади, улар асосида хулосалар чиқаради. У шу хулосалардан ўзининг амалий фаолиятида фойдаланиш жараёнида

ҳозирги замон ўқитувчи учун зарур бўлган жуда муҳим билимларни эгаллайди.

Педагогик маҳоратни такомиллаштиришда шахсий педагогик изланишнинг аҳамияти каттадир. Ўқитувчи кундалик фаолиятида талабалар, айрим гуруҳ ва яқка шахслар билан алоқага киришади.

Алоқалар фаолиятда дуч келадиган турли хил воқеаларга педагогик қондалар нуқтаи назаридан эмас, балки шароитни ҳисобга олган ҳолда ижобий ҳал этиш талаб этилади.

Кенг илмий савияга эга бўлиш, интеллектуал қизиқиш, янгиликни хис қила билиш, педагогик маҳоратни оширишга интилиш ўқитувчига хос хусусиятлардан ҳисобланади.

Таълим сифати давлат таълим стандартларига мувофиқ бўлиши учун амалий ва назарий машғулотлар ўтказилади. Бу соҳада илмий тадқиқот ишлари амалга оширилади.

Шахсий изланишлар ва илмий тадқиқот ишларини олиб бориш ўқитувчининг педагогик маҳоратини такомиллаштиришнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Мустақил Ўзбекистон давлатининг касб-хунар таълими коллежларида ишлайдиган ўқитувчи ватанпарварлик бурчини тўғри англаган ҳолда ихтисосга доир билимларни чуқур билишлари лозимдир. Шунингдек назарий, миллий ва умуминсоний кадриятларни, дунёвий, диний илмлардан ҳам хабардор маънавий баркамол бўлмоғи лозим.

Илмий педагогик изланишларни баҳолаш мезонлари тўғрисида фикр юритилганда, аввало тадқиқотнинг замонавийлиги, долзарблиги, ундан кўзланган мақсад ҳамда натижалар назарида тутилади.

Ўқитувчи шахсининг касб соҳасидаги хусусиятлари бу-талабларни севиш, улар билан ишлашга қизиқиш, ўз касбига муҳаббатли бўлиш, педагогик назокат, педагогик тасаввур, ташкилотчилик қобилияти, ҳаққонийлик, дилкашлик, талабчанлик, қатъийлик ва мақсадга интилиш, вазминлик, ўзини тута билиш, касбий лаёқатлик ва бошқалар.

Самарали педагогик таъсир кўрсатишни тўғри ташкил этиш болалар билан муомала қилишда самимий муносабатда бўлишга ёрдам беради.

Амалий педагогик фаолиятда илмий ғоялар ва педагогик тарбияни қўллаш ўқитувчи меҳнатига кўп жиҳатдан боғлиқ. Лекин, бу меҳнат натижалари дарҳол кўринмайди. Унинг маҳсулини кўриш учун йиллаб меҳнат қилиш керак. Ўқитувчи фаолиятини ўрганиш шунини кўрсатадики, бу фаолият ўзининг сифат кўрсаткичлари бўйича ҳам турлича бўлади. Ҳақиқий фидоний ўқитувчилар ўз фаолиятида энг

яхши натижаларга эришадилар. Тажрибали новатор ўқитувчилар талабаларга самарали таълим тарбия бериш билан бир қаторда педагогика фанида янги йул ҳам очмоқдалар.

Ўқитувчилар педагогик меҳнатни амалга ошириш жараёнида қуйидаги хусусиятларни ўз фаолиятида амалга оширишлари зарур.

1. Ўқитувчининг сиёсий қарашлари ва эътиқодининг аниқлиги ҳамда барқарорлиги, талабалар олдида чинакам обрў эътибор қозониши.

2. Мамлакатнинг бутун ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этиш ва эгаллаган тажрибаларни коллежга олиб кириш, бу фаолиятга ўз ўқувчиларини жалб қилиш, уларни ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этишини таъминлаш.

3. Ҳар бир ўқувчи шахсига катта қизиқиш билан қараш ва барча жамоа ишларини ташкил этиш.

4. Ўқитувчилар ўз ишларига бугунги кун талаби билан эмас, балки келажакни ўйлаб иш юритиш.

5. Болаларга бўлган муносабатлари, уларнинг тақдири ҳақида ғамхўрлик қилиш, ўз тарбияланувчиларининг келажаги билан қизиқиш, ўқувчи шахсига ҳар томонлама таъсир кўрсатиш.

6. Илғор педагогик тажрибани ҳамда таълим ва тарбиянинг назариясини чуқур ўрганиш, ҳамма янгиликларни тушуниб олиш, уларни ўз тажрибалари билан солиштириб кўриш, баъзиларини ўз ишида тадбиқ қилиш.

Ўқитувчининг ижодкорлиги ўқувчининг ижодкорлигини уйғотади. Улар ўз ўқувчиларини Ватанга садоқат руҳида тарбиялаш билан бирга уларнинг қалбида олижаноб фазилатларни қарор топтирадилар.

Шундай экан, ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратида шахсий фаолият тизимини ишлаб чиқиш муҳимдир.

Ҳаёт кашфиётлар олами. Тажриба, услуб, фикрлар ранг-баранг. У самарали меҳнат натижасида исбот ва далиллар орқали ўқувчилар қалбига кўчади. Уларнинг туйғуларига таъсир кўрсатади. Ўқувчилар муаллимнинг фаҳри, келажакдир. Шу боис уларнинг нияти ўқувчиларни мустақил юрт қурувчилари, муҳандислари, илму маърифат фидойилари сафида кўришдир. Ўқитувчининг энг биринчи мақсади ўқувчисини тезроқ саводли қилишдан иборатдир. Лекин уни амалга ошириш жуда ҳам машаққатдир.

Ҳар бир ўқитувчининг ўз фаолият тизимини ишлаб чиқиш ва унга қатъий амал қилиш унинг таълим соҳасидаги муваффақиятларининг муҳим омилларидан биридир.. Ўқитувчи бир хил методларда дарс

ўтиш билан чекланиб қолмаслиги лозим. Аксинча у ўқитиш методларини такомиллаштириш устида тинимсиз ишлаши зарур.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи тарбия натижаларига катта таъсир кўрсатади. Болага муҳаббат ҳеч қачон жавобсиз қолмайди.

Касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар билим савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмуни шакллари, вазифалари, усулларини, унинг сифатини баҳолаш тартибини белгилайди. Таълим мазмунининг ўзаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган турли муассасаларда давлат ва нодавлат таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилди. Давлат таълим стандарти ўз моҳиятига кўра ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низомлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандарти ўзининг тузилиши ва мазмунига кўра давлат, ҳудуд, коллеж манфаатлари ва вазифаларини акс эттиради, ҳамда энг асосий ўқувчи шахси, унинг интилишлари, қобилият ва қизиқишлари устуворлигидан келиб чиқади.

Давлат таълим стандартини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида кўрсатилаётган мулкчилик шарти ва иродавий бўйсунитдан қатъий назар барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандартини ишлаб чиқишда "Таълим тўғриси"даги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури" тўғрисидаги ҳужжатлар асос бўлиб хизмат қилади.

Касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандартини амалга оширишда қуйидаги принципларнинг узвийлигига эришиш мақсадга мувофиқдир.

- давлат таълим стандарти давлат ва жамият, талабларига шахс эҳтиёжига мослиги;

- ўқув дастурлари мазмунининг жамият ижтимоий, иқтисодий тараққиёти ҳамда фан техника ривожланиши билан боғлиқлиги;

- касб-ҳунар таълимнинг бошқа таълим турлари ва босқичлари билан узлуксизлигини ва таълим мазмунининг узвийлиги;

- касб-ҳунар таълимнинг инсонпарварлиги таълим мазмунининг республикадаги барча ҳудудларида бирлиги ва яхлитлиги; касб-ҳунар таълимнинг мазмуни, шакли, вазифалари ва усулларини танлашда инновацияларига таяниш;

- "Таълим тўғриси»даги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш Мишлий дастури" тўғрисидаги ҳужжатларида ифодаланган замонавий талаблар;
- илғор демократик хорижий мамлакатларининг таълим соҳасидаги тажрибаларидан фойдаланиш.

Касб-ҳунар таълими коллежлари учун таянч ўқув режаси давлат таълим стандартининг таркибий қисми бўлиб, у таълим соҳаларини меъёрлашда ҳамда коллежнинг фаолиятининг белгилашда асос бўладиган давлат ҳужжатиدير.

Таянч ўқув режаси ўқув предмети бўйича бериладиган таълим мазмунини ўқувчига етказиш учун ажратилган ўқув соатларининг минимум ҳажмидаги миқдорини ифодалайди. У ҳар бир гуруҳда муайян ўқув предмети бўйича давлат стандартларига мувофиқ бериладиган таълим мазмунини аниқлашга асос бўлади.

Дарс жараёнида ўқитувчи маҳорати.

Дарс - педагогик ижодкорликнинг асосий майдони. Ўқитувчининг асосий педагогик эҳтиёжи - ўргатиш, етказиб бериш - айнан дарсда амалга ошади. Шундай экан, дарс жараёнини ташкил қилишга тўғри, янгича муносабат керак.

Дарс жараёнида ўқитувчи олдида муҳим бир масала туради. Ўқувчиларни билим олишга жалб қилиш, уларни олға ҳаракатлантиришдир. Бу эса ўқитувчи ва ўқувчиларни (ўзаро) биргаликдаги меҳнатга жалб қилади. Бунинг учун ўқитишда мажбур қилмаслик керак. Педагогик ҳамкорликнинг қарашларидан бири - дарсда ўқувчидаги кўрқувни йўқотиш, уни эркинроқ, дадилроқ билиш, ўзини кучига ишонтириш, унга жиддий, ижод қилишга қодир шахс сифатида қараш.

Дарсда аниқ мақсад ғояси. Ўқувчилар билан ҳамкорлик руҳида иш олиб бориш, уларга аниқ бир мақсад қўйиб, бу мақсаднинг мураккаблигига ва буни амалга оширишга ишонтириш - уларда ўзига бўлган ишончини, аниқ, мушкул масалани ҳам еча олиш мумкинлигини шакллантириш.

Дарс ўтиш жараёнида қуруқ гап билан чегараланмай, ўқувчи хотирасини шакллантириш, мантиқ, тасаввур, фикрлай олишини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Чунки, ўқувчиларнинг ижодий фикрлашини шакллантириш шахсий сифатларидаги нотекисликларни, нуқсонларни бартараф қилишга ёрдам беради. Уларда эркин фикр қилиш қамол топади. Натижада-ўқувчилар ўтиладиган мавзунини фаол муҳокама қилишади. Ўқитувчи қайси дарсни ўтишдан қатъий назар,

ҳеч қандай кераксиз, ортиқча нарсаларга тўхталмай, ҳар бир мавзунини аниқ, равшан, лўнда тушунтириши лозим. Дарс ўтиш давомида ўқитувчи шундай усуллардан фойдаланиш керакки, ўқувчилар ўзларини шахс сифатида ҳис қилишсин. Бу - ҳар бир ўқувчи ҳар бир дарсда ўзининг баҳосини олиши, масалаларни ўзи танлаб олишда намоён бўлади.

Ўқитувчининг педагогик маҳоратида дарснинг ўрни муҳим. Дарс - шундай марказки, ўқитувчининг ҳар бир тафаккури ва ҳаракатлари шу марказ атрофида айланиб, яна унга қайтиб келади. Ҳар бир дарс ўқитиш жараёнига ўз ҳиссасини қўшади.

Замонавий дарс фақат ўқитишнинг метод ва формалари билан чекланиб қолмай, балки таълим-тарбия, ривожлантириш мақсадларини амалга ошириш, ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятида биргаликдаги ўзаро боғлиқлигини рўёбга чиқаришни талаб қилади.

Дарс ўқитувчидан ижодий педагогик тафаккур, педагогик маҳоратни талаб қилади.

Ўқитувчининг ўқитиш воситалари унинг ижодкорлигига, кўп киррали билимига, болаларни севиш фаолиятига асосланади.

Дарс беришда ўқитувчининг муваффақияти унинг назарий ва касбий тайёрларлигига боғлиқ.

Дарсга тайёрланиш жараёнида ўқитувчи шу предметга қарашли психологик-педагогик, методик китобларни, журнал ва газеталарни мунтазам равишда ўқиб бориши, бадий адабиётдан, ҳар хил кинофильмлардан фойдаланиши керак. Дарс бериш жараёнида воситалар ҳар хил бўлиши мумкин. Бу ўқитувчининг ихтисослигига, унинг қизиқувчанлигига, эҳтиёжларига, интеллектуал фаолигига боғлиқ. Албатта бунда ўрганилаётган материал мазмунини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Дарс бир нечта омиллардан иборат. Шуларнинг асосийси - давлат томонидан қабул қилинган программа. Ўқитувчи ўқув программанинг асосий йўналишларини билиши ҳар бир дарсда 3 та масалага эътибор қаратиши керак. Булар:

1. Тарбиявий масалалар - ўқувчиларнинг бўлаётган ходисаларга, атрофга бўлган дунёқарашини шакллантиради. Уларда инсонпарварлик, ватанпарварлик руҳини тарбиялайди.

2. Илм оширадиган масалалар - ўз ичига ўқувчилар билим, қўникма ва малакалар билан қуроллантиришни олади.

3. Билиш масалалари - ўқувчиларда ўрганилаётган материаллардан асосийсини, муҳим жойларини ажрата олиш қобилиятини, ўқув фаолиятида ва фикрлашда мустақил бўлишни, ўқишда кийинчиликларни енгишини шакллантиради.

Тажрибали ўқитувчилар томонидан дарсдаги муҳим, керакли жойлари қайсилгини, қайси жойини эслаб қолиш, қайси жойидан шунчаки хабардор бўлиши кераклиги аниқланади.

Ўқитувчи томонидан дарсни ишлаб чиқиш, яъни ўқитувчи-дарснинг муаллифи. Дарснинг қандай бўлиши унинг ижодкорлигига ва маҳоратига боғлиқ. Аввало дарснинг ижодий режаси тузилади. Режа ўз ичига қуйидагиларни олади:

- ўқув дастуридан келиб чиқиб, ҳар бир мавзу материалининг мазмунини чуқур билиш;

- ҳар бир мавзунинг ҳозирги замонга, ўқувчиларнинг ёшига мос бўлиши;

- ўқитувчининг ҳаётий ва иш тажрибага, маънавий ҳолатига мос бўлиши;

- ўрганилаётган мавзунинг олдинги ўтилган, кейин ўтилиши керак бўлган мавзуларга мос келиши;

- ҳар бир мавзунинг ўқувчилар психологиясига мослашиш мақсадга мувофиқдир.

Дарс жараёнини ўқитувчи ташкил этар экан, у ўрганишнинг самарадорлигига, ўқувчини таълимнинг субъектига айлантиришга, ўқувчилар шу дарснинг ҳам муаллифлигига айлантиришга интилади. Дарсни ишлаб чиқиш-тегишли материални ўзлаштиришнинг энг самарали усул ва воситаларни танлаш демакдир.

Шуни таъкидлаш керакки, дарсни ишлаб чиқишда ўрганилаётган материални ўзлаштиришнинг методик усулларни танлаш - биринчи ўринда туриш керак, кейин эса унинг бошқа компонентлари: уй вазифани текшириш, мустаҳкамлаш методларига амал қилиш керак.

Дарс режасини тузиш жуда муҳимдир. Ҳаттоки кўп йиллик тажрибага эга бўлган ўқитувчилар ҳам янги, энди ишга тушган ўқитувчилар ҳам ҳар бир дарсликларни кўриб чиқишни қанда қилмасликлари керак. Бу албатта, ўқитувчининг ўзига фойда беради.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқаришда ўқитувчининг маҳорати. Дарсда билиш фаолиятини бошқариш маҳорати кўшина факторларга боғлиқ. Шуларнинг энг асосийси, ўқитувчининг ўз предметини ўқувчиларга қизиқарли қилиб кўрсата олиш қобилияти. Чунки қизиқиш кўпгина, масалан: англаш, хотира, диққат, фикрлаш, ирода каби психик жараён ва функцияларга боғлиқ.

Ўқувчиларнинг ўқишга қизиқишини вужудга келтириб, уни ривожлантиришда ўқитувчи қуйидаги асосий ҳолатларга эътибор бериши керак.

Ўқувчиларда ўрганилаётган предметга қизиқишини, уни яхши кўришини шакллантиришига, изланувчанликка, янги билимларни "очишга", муаммоли масалаларни ечишга жалб қилиши муҳимдир. Шундай экан, ўқитиш турли - туман бўлганда қизиқ бўлади. Бир хил ахборот ва фаолиятнинг бир хил усуллари тезгина зериктириб юборади.

Ўқитилаётган предметга қизиқишни орттириш учун, унинг умуман ёки алоҳида бўлимларда керакли, муҳимлиги, мақсадга мувофиқлигини аниқлаш керак. Янги материал қанчалик олдинги материал билан боғлиқ бўлса, у шунчалик қизиқарлироқ бўлади. Унчалик осон ёки унчалик қийин бўлмаган материал қизиқиш уйғотмайди. Ўқитиш қийин, лекин уйдлаш мумкин бўладиган бўлиши керак.

Ўқувчи ишини қанчалик тез текширилиб ва баҳолаб турилса, ўқувчи учун ишлаш шунчалик қизиқарли бўлади.

Ўқув материалининг ёрқин бўлиши ўқувчиларда қизиқиш уйғотади.

Тажрибали ўқитувчилар ўқитиш усуллари танилашда ижодий ва катта маъсулият билан ёндашадилар. Агар гуруҳ билан ишлаш жараёнида бир хил методлардан фойдаланилган бўлса, тарбиялаш жараёнида ижодкорликнинг асари ҳам қолмайди.

Ўқитувчи ўқитиш жараёнида ҳар хил қизиқарли воситалар, ўйинлардан, масалалардан, мисоллардан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқитишда ҳамма нарса ҳам қизиқ бўлавермайди. Шунинг учун ўқитувчи ўқувчиларда ирода, қатъиятликни шакллантириши керак.

Дарсдаги иш формаларининг турли-туманлиги. Тажрибали ўқитувчилар асосий эътиборини маъруза-дарслар, семинар дарслар, мунозара дарслар, конференция дарслари, экскурсия дарслари, мустақил иш дарслари, конкурс-дарсларни ўтишга қаратади. Педагогнинг маҳорати шундай турлардан дарсларни ўта олиш техникасида ҳам намоён бўлади.

Маъруза дарси ўқувчилар онгини, фикрлашини фаоллаштиришда катта ёрдам беради. Тажрибалар шуни кўрсатадики, маъруза бошлашида ўқитилаётган материалнинг мақсадини, нимага ўқитилаётганини тушунтириш мақсадга мувофиқдир. Кейин эса керакли билим олишда асос бўладиган принциплар фикрини исботлаш ва қандай йул тутиш кераклиги кўрсатилади.

Шундан кейингина кўриб чиқилаётган масалани мағзи чақилади.

Маъруза дарсида ўқитувчи саволлар, диалог, такрорлаш, таққослашлардан фойдаланади.

Семинар дарси - ўқувчиларни юқори ақлий фаолиятини, янги билим ва кўникма олишга интилишини келтириб чиқаради. Бунда ўқитувчи ностандарт усуллардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Айниқса, интерфаол методини қўллаши.

Мунозара дарси - ўқувчиларни муаммоли масалалар билан тўқнаштириш ўзларининг фикрларини баён эттириш учун (ўқув) педагогдан катта маҳорат талаб этилади.

Конкурсли дарслар - ноанъанавий ҳисобланади. Чунки уларни ўқувчиларнинг ўзлари ўтказадилар. Улар ўзлари материал топишади, изланишади ва х.к.

Муаммоли ўқитиш - бу шундай методки, унда ўқитувчи ўртага бир муаммони ташлаб, бу муаммони ечишда вужудга келадиган қарама-қаршилиқлар, эътирозларни кўрсатиб беради, эксперимент орқали ҳақлигини исботлайди, турли хил нуқтаи назарларни тушунтиради. Ўқувчиларга формула, қонунлар, сана ва минг хил қоидаларни қуруқ ёдлатишдан фойда йўқ. Шунинг учун ижодий характердаги саволлар билан ўқувчиларга-мурожаат этиш муҳим. Бунда тажрибали мутахассис ўқувчилар билан педагогик жараёни ҳамкорликда амалга оширади.

Бундай дарсда ўқувчиларнинг билим олишга қизиқиш, эҳтиёжи, талабчанлиги ошади. Улар савол бериб, шу саволга жавоб излашади.

Анъанавий дарсларда ўқитувчи савол беради. Ўқувчилар эса шу саволга фақатгина дарсликка таяниб жавоб берди. Бундай пайтда ўқувчиларда шундай тасаввур пайдо бўладикки, ҳамма нарса, ҳақиқат шу дарсликда намоён бўлаяпти, унда яна нимани излаш керак? Нимага? Бу охир оқибатда дарснинг зерикарли бўлишига олиб келади.

Ўқитувчи ҳар бир дарснинг муаммоли, изланувчан, фаол бўлиши учун ўқувчиларга савол ва топшириқлар тизимини яратади. Бу саволлар қисқа ва лўнда бўлиши керак. Бундай саволлар ўқувчиларнинг нафақат фикрлаш доираси, изланувчанлигини кенгайтиради, балки уларни ижодий қобилиятларини, ташкилотчилиги, интизомлилигини кучайтиради.

Шундай саволларни қўллаш керакки, уларда эътирозли, қарама-қаршилиқ томонлари бўлсин. Ўқувчи мулоҳаза юритсин. Шунини айтиш керакки, саволларнинг кўпчилиги ёки камлиги гуруҳдаги ўқувчиларнинг ёшига, интеллектуал қобилиятига мос келиш керак.

Ўқитувчи ўзининг дарсида ўқувчиларнинг хатога йўл қўйиш мумкинлигини инобатга олиш керак. Ўзи эса саволларни тўлдириб, жавобларни ҳам тўла бериши керак.

Жавобларни юзаки, саёз бўлиши кейинги савол беришга бўлган хошишни ўлдириши мумкин, шу билан бирга ўқувчиларни фаоллиги ҳам сўнади.

Дарсдаги мустақил иш. Тажрибали ўқитувчининг ёш ўқитувчидан фарқи у кам куч сарф қилиб, яхши натижага эришади, чунки у ўқувчиларни мустақил билим эгаллашга ўргатади. У шундай қоидага бўйсунди: агар материал осонроқ бўлса, у ўқувчиларга мустақил иш қилиб беради, агар қийинроқ бўлса, ўзи тушунтиради. Мустақил ишнинг кўп турларини ўқитувчилар ўқувчиларни янги билимни эгаллашга тайёрлаш учун қўллашади. Биринчи навбатда бу такрорлаш характеридаги ишлар яъни - олдинги ўтилган мавзулар юзасидан масала, мисоллар, график ишлар, схема, жадвал ва бошқалар қиради.

Бундан ташқари мустақил ишни янги материални ўрганишда ҳам қўллаш мумкин. Биринчи ва иккинчи ҳолатларда мустақил ишни ўқитиш жараёнига сингдириш ўқитувчи раҳбарлигида олиб борилади.

Тажрибали ўқитувчилар ўқувчиларни дарслик билан мустақил ишлашга, конспект қилиш техникасига, ижодий ишларининг методикасига ўргатиб бориш керак.

Тажрибали ўқитувчи дарсда ўқувчиларнинг дарслик билан ишлаётган пайтида, тез ишлайдиган болани тўхтатмайди, секин ишлайдиган ўқувчини шошилтирмайди.

Берилган саволга тўғри жавоб берган ўқувчига кейинги саволни беради. Хатога йул қўйган ўқувчига тезгина қўшимча топширик беради.

Мустақил ишни ташкил қилишда ёш ўқитувчи ўзига камроқ мажбуриятни олади. Ўқувчилар шунга ўрганиб қолишадикки, ўқитувчи ҳамма нарсани тушунтириб, керакли жойини муҳимлигини таъкидлаб ўтади, ваҳоланки, шу материални мустақил ўрганиб чиқишга, уни қайта ишлашга ўқувчилар ўрганмаган бўлади.

Ўқувчи ҳар доим ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ўрганиб, кузатиб, ҳисобга олиб, уларнинг мустақил ишини ташкиллаштиришда педагогик маҳоратга эга бўлади.

Дарсда тесқари алоқаларни амалга ошириш. Ўқувчиларнинг билим эгаллаш жараёнини ташкил этиш учун ўқитувчи дарсдаги тесқари алоқаларни амалга ошириш керак. Бундай маҳоратга ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқат қилганда кузатувчанлиги, яхши ривожланган тасаввур ва чуқур мулоҳазали бўлгандагина эришади.

Бунда тажрибали ўқитувчи билим олишда пассив ўқувчиларни қуйидаги даражаларга ажратиш мумкин:

- билиш доираси суст (диққатсиз, хотираси ёмон, фикрлаш, мулоҳаза юритиш доираси яхши ривожланмаган ва х.к.)

- эмоционал – иродалилигидаги камчиликлар (пассив, суст, ортикча хаяжонли, қунти йўқлиги ва х.к.)

- шахсий сифатларнинг яхши шаклланмаганлиги (билим олишга қизиқиш, мустақил иш юритиш, жавобгарлик, маъсулият).

Ўқитувчи мутахассис сифатида бой тажрибага эга бўлиши керак. Бу нарса ўқувчилар ўрнига ҳаёлан ўзини қўя олиш, педагогик муаммоларни ҳал қилишда намоён бўлади. Бундай ўқитувчилар тўғрисида ўқувчилар: "Улар ҳамма нарсани кўрадилар, улардан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди" деб гапиришади, одатда. Шунинг учун муносабатни амалга оширишнинг асосий талаби тарбияланувчи психологиясини англай олишдир.

Савол туғилади: қарама-қарши муносабатни қачон амалга оширса яхши бўлади? Илғор ўқитувчилар кўпинча дарсни олдинги билимларни фаоллаштиришдан эмас, балки муаммоли вазиятни туғдириш ёки олдин қўйилган муаммони ечими тўғрисидаги таҳминларни ўртага ташлашади. Ишотлаш вақтида, улар аввал эгаллаган билимларни долзарб эканлигини қўллашади. Бундан ташқари дарс бошида олдинги ўтилган мавзуга асосан назорат иши ўтказиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Муаммонинг долзарб ғояси ўқитувчига дарсни нимадан бошлаш кераклигини ҳам кўрсатиб беради. Баъзида дарсни оғзаки сўроқ билан бошлаш, баъзида эса масала ёки мисолни ечиш билан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Шуни айтиш керакки, дарсинг бошланиши унинг кейинги боришини ҳам, ўқитиш усулини ҳам танлашни белгилаб беради. Бу албатта ўқитувчининг ўз ташаббускорлиги ва ижодкорлигига боғлиқ.

Уй-мустақил иши. Етук ўқитувчи - мутахассислар ўқувчиларнинг ўзлаштиришини ошириш самарадорлигини ҳар доим уй-мустақил ишини тўғри ташкил этиш билан боғлайдилар. Уй вазифаларини қизиқарли бўлишга ҳаракат қиладилар.

Шу мақсадда улар уй вазифаларни характер ва формасига қараб оғзаки ва ёзма, муҳим ва ўз ҳоҳишидаги, қўшимча адабиётларни қўллаш, ўзи танлаган топшириқни бажариш кабиларга эътибор берадилар.

Уй вазифаси аниқ ва тўғри бўлиши учун ўқитувчи дарс жараёнида тушунтириш ишларини олиб бориши керак. Шунинг учун ҳам малакали ўқитувчилар янги материални тушунтиришга кўпроқ вақт ажратадилар. Чунки билимларининг мағзини чақиш, англаш жараёни

қанчали самарали бўлса, кейинги дарсда уй вазифалари текширишга шунчалик камроқ вақт кетади.

Ёш ўқитувчи биринчи кунларданоқ шунга эътибор бериш лозим. Янги материални тушинтиришга кўпинча вақт етмасликнинг сабаби шундаки, уй вазифасини текширишга кўп вақт ажратилади.

Шунинг учун, тажрибага эга бўлган ўқитувчилар янги мавзунини тушунтириш вақтида ўқувчини уй вазифасини бажаришда мунтазам равишда тайёрлаб борадилар. Улар асосий эътиборни ўқувчиларнинг аниқ, бир хил тушунганлигига ва уларнинг қай даражада материални тушунганлиги текшириб борилади.

Шубҳасиз, уй вазифаларини бажаришининг фаоллаштириш сабабларидан бири, уларнинг тез-тез ўқитувчи томонидан текширилиб борилишидир. Акс ҳолда ўқувчиларда уй вазифаларининг назоратсиз (тарзда) бўлиши вужудга келиши мумкин ва улар уй вазифаларни бажаришда суст бўлиб қолишади. "Топшириқ бердингми - текшир, текширмадингми топшириқ берма" - бу қоидага ўқитувчи доимо амал қилиши керак.

Ўқитувчи меҳнатининг маданияти. Педагогик маҳоратни эгаллаш учун ўқитувчига фақат ўзининг фанини чуқур билиши етарли эмас, у бундан ташқари сиёсат, фан, санъат, техника, спорт соҳасида одамларни нимаики қизиқтирса, ҳаммасидан хабардор бўлиши керак. Дарс ҳар доим ўз ичига сиёсий йўналганлик элементини олади. Дарс фуқоралик ва касбий қарашларни такомиллаштиради. Педагогик маҳоратнинг калити ҳам шу ерда.

Дарснинг психологик аспектларини ҳисобга олиш.

Ўқитувчи ҳар доим ўқувчининг ривожланиш даражасини, унинг хотираси, диққати, иродаси, қунтини синайди. Шунда нималарга амал қилиши лозим? Ўқитувчи ҳеч қачон ўзининг ўқувчиси, қолаверса инсон ҳақида ёмон ўйламаслиги, шошмашошарлик билан унга баҳо бермаслик керак. Унинг асосий вазифаси - ўқувчини ҳар томонлама ўрганиб чиқиб, уни тушуниш. Ўқитувчилик касби ўйламай иш қилишни кечирмайди. Бола қалбига нисбатан самимийлик, уни психологиясини, ички дунёсини англаш ўқитувчига хос.

Дарсда қулай психологик режимни қандай қилиб сақласа бўлади?

Биринчи навбатда, ўқувчига халақит бераётган, диққатини бир жойга жамлашга тўсқинлик қилаётган, гуруҳ шароитида, ўртоқлари ёки педагогнинг ҳаракатларида ёки ўзининг мустақил ишида чалғитадиган, гапига тегадиган нарсаларга барҳам топиш керак.

Ёш ўқитувчи ўқувчиларга дарсда нима иш билан шуғулланишаётгани, лоқайд ўқувчиларнинг бор-йўқлигидан боғабар

бўлишлари лозим. Шубҳасиз бундайлар ҳар бир ўқитувчида ҳам бўлади. Бунга сабаб ўқитувчида ҳали етарли маҳоратга, ўқувчига таъсир этиш қобилиятига эга эмаслигидир.

Ўқувчини кўп нарса безовта қилади: тайёрланмаган уй вазифаси, иккида ўқиган китоби, сеvimли футбол командасининг мағлубияти ва ҳ.к. Шунинг учун, ўқитувчи ўқувчиларнинг юзидан уларнинг кўнглида нима кечаётганини, уларнинг диққатини жалб қила олиши учун махсус психолог бўлиш керак. Шундагина, жуда лоқайд, бефарқ ўқувчини ҳам дарсга қайтариш мумкин.

Қизиқишларни, қобилиятларни, фикрлаш суръатларни, тайёрланиш, ўқувчиларга бўлган муносабат, ўқувчилар характерининг хусусиятларини ҳисобга олиш ижодий дарснинг асосий талаби. Шунинг оқибатида дарс ўзининг софлигини йўқотмайди.

Ўқитувчининг ўқувчиларга бўлган талабларининг характери. Шу нарса маълум бўлдики, ҳар хил дарслар жараёнида ўқитувчи ўзининг тарбияланувчиларидан жуда кўп талаблар қилади. Лекин гап қанча талабларни айтишда эмас, уларни қай тарзда айтишда.

Талаб қилишни қандай ўрганиш керак?

Ўқувчиларнинг табиатини, характеристикасини билиш керак. Шундай метод эгаси бўлган педагоглар ўзининг кўрсатмалари билан ўқувчиларнинг баъзи ҳаракатларини рағбатлантирадилар, буни улар дарс давомидаги айтиладиган алоҳида танбеҳ ёки мақтов, хулосаларда намоён қиладилар. Улар кишига, қандай талаблар билдиришни (ўқувчи) биладилар. Ўқувчилар эса талабларни билиб, уларни бажариб айнан бир феъл- атворга ўрганадилар.

Талабларни тўғри танланганлигини аниқлашда педагогик вазиятни, яъни бу талаблар амалга ошириладиган шароитни ҳисобга олиш зарур.

Асосийси - педагогнинг талаблари аниқ, ижобий, қўлдан келадиган ва охиригача етказилган бўлиши керак.

Дарсда эмоционал - интеллектуал шароит яратиш. Дарсда ўқувчи итрофдаги оламнинг предмет ва ҳодисаларни билиши натижасида, унинг бу нарсаларга муайян муносабати шаклланади.

Баъзи ҳодисалар уни келажакка йўналтиради, баъзиларига у бефарқ бўлиши мумкин. Бир хил нарсаларни яхши кўриб бошқаларини ёмон кўриш, баъзи ўқитувчиларни ёқтириб, бошқаларига фақат тоқат қилиш мумкин. Психологларнинг айтишича, ижобий туйғулар ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг узвийлигини таъминлайдилар.

Дарсни эмоционал - интеллектуал шароити турли хил усуллар орқали яратилади.

Биринчидан, ўрганилаётган ёки қўшимча материал таркибида бирор қизиқ информация, ахборот келтириш орқали.

Иккинчидан, дарсга олимларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги маълумотларни, инсоннинг ақл заковати нималарга қодир эканлигини кўрсатувчи ҳикояларни киритиш.

Учинчи йўналиш, ўқувчиларга қизиқ бўладиган ижодий ишга жалб қилиш усулларида иборат. Бундай усуллар кўп. Уларни танлаш турли хил муаммо вазиятини вужудга келтириш билан боғлиқ.

Тўртинчи йўналиш, ўқитувчининг ўқув материалга нисбатан ижобий муносабатда бўлишини билдирувчи ҳис туйғуларга боғлиқ. Шундай вазиятлар бўладики, ўқитувчи дарсга қанчалик тайёрланмасин, дарс кўнгилдагидек ўтмаслиги мумкин.

Эндигина ишга тушган ўқитувчилар шуни эслаб қолишлари керакки, ўргатилаётган материалнинг гўзаллиги, кўп қирралиги, эмоционал, тўғри етказа олишда ўқувчиларга ҳам ўтади, "юқади".

Ҳазил - мутойибани тушуниш ўқитувчининг қувноқлиги" дарснинг ишчи муҳитини сақлаш билан бирга, ўқувчиларнинг дарсга бўлган қизиқишларни шакллантиришга ёрдам беради. Баъзи ўқитувчилар ҳаттоки қизиқ кулгили бир мавзунини ўтаётганда ҳам ўқувчиларнинг кулишига, жилмайишига йул қўймайди. Бундай ўқитувчининг камчилиги шундаки, у нафақат кулги мутойибани тушунмайди, балки ўқувчиларнинг бундай ҳис-ҳаяжонларини ривожланишига тўсқинлик қиладилар. Ўқувчиларнинг қувноқ руҳига душмандек қараш ёки уларнинг камчилиги деб билиш, бизнинг энг катта ва кўпол хатоимиз.

Дарс суръати ўқитувчи учун нафақат меҳнат маданиятининг муаммоси, балки интизом, дарснинг сифати муаммоси. Ўқув ишининг суръатини юқори қилиш учун мутахассислар ўқувчиларда амалий кўникмаларни шакллантиришга ҳаракат қилишади. Тажрибасиз ўқитувчилар улгуролмасликдан қўрқиб, ўқувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятини ҳисобга олмай, дарснинг суръатини ошириб боришга ҳаракат қиладилар. Дарснинг турлича бузилиб кетиши, ўқувчиларнинг ишчи кайфиятига энг кизгин, лекин хотиржам ишдан кўра кўпроқ салбий таъсир қилади, уларни толиқтиради.

Иллни энг қулай суръатини аниқлаш учун қуйидагиларга амал қилиш керак:

- тегишли меъёрга ҳаммага тўғри келадиган, дарснинг ўртача суръатини топиш;

- ўқувчиларнинг индивидуал имкониятини ҳисобга олиш; дарсдаги жамоа ва индивидуал форма ишларининг бирлигини танлаб олиш;

- ўқувчилар фаолиятининг турларини янгилаб, хилма-хиллаштириш;
- вақтнинг унумсиз ҳаракатларини максимал даражада қисқартириш;

- дарснинг суръатини аста-секинлик билан ошириб бориш зарур.

Дарсда ўз-ўзини назорат қилиш. Ўзини назорат қила олиши ёш ўқитувчининг педагогик қобилиятининг ривожланишини тезлаштиради, тажрибаси, педагогик маҳоратини намоён қилади.

Ўз-ўзини назорат қилишга мурожаат этган ўқитувчи, дарсда ўз-ўзини идора қилиш малакасини ошириш билан қуроқланади, ўз навбатида бу меҳнатдан роҳатланиш, унинг маънавий куч-қудратини, унинг ижодий ташаббускорлигини вужудга келтиради.

Дарсни назорат қилишда қуйидаги принципларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир. Дарсда қилиниши керак бўлган ва қилинган нарсаларни таққослаш;

- ўқувчиларнинг олдинга силжиш даражасини (кўникмада, ривожланишда) текшириб бориш, уни олдинги натижалар билан таққослаш;

- ўқувчиларнинг дарсдаги иштиёқини аниқлаш.

Дарснинг сифатли томонлари. Дарсда қўйилган масалаларни ечилишини баҳолашда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини ўзлаштириш даражаси намоён бўлади. Агар натижалар ўқувчиларнинг максимал имкониятлари даражасида бўлса, эришилган масала ечилиш сифати ва самарадорлигини ижобий деб тан олинади.

Дарснинг сифатли томонларини аниқлаш ўқитувчи учун маҳорат. Коллеж машғулотини таҳлил қилишда энг самарали усул ва методларни танлаш ва қўллаш шартидир. У дарсда нимага эришадими, нимага эришмайди, муваффақиятсизликнинг сабаби ва уни бартараф қилиш йулларини кўра олади, кейинчалик нимани ривожлантириб, нимани мустаҳкамлаш кераклигини англайди.

Дарснинг сифатини англаш учун аъъанавий схемани қўллаш мумкин, сўроқ, тушунтириш, мустаҳкамлаш - уйга вазифа. Яна шуни айтиш жойиз-ки, замонавий дарснинг анализини "кенг" ва "тор" ўринда бажариш ва асосий дидактик категориялар ва структурали элементлар асосида ўтказиш керак. Дидактик категориялар асосида қуйидагиларни аниқлаш керак:

- дарснинг дидактик принципларига ва таълим тарбия жараёнининг талабларига мос келиши;

- унинг йўли, яъни бориши ва натижалари дарс ва дастур талабларига ҳамда дидактик мақсадларига мос келиши;

- дидактик масалаларнинг ечилганлиги ва ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини ошириш мақсадининг амалга ошганлиги;

- таълим методлари ва усулларининг дидактик масалаларига мос келганлиги:

- ўқувчиларнинг мустақил билим олишда юқори даражага эришилганлиги, таълим ва тарбияни ўзаро боғлай олганлиги;

- дарснинг ҳаётий тажрибалар асосида бўлганлиги.

Дарснинг тузилишида ҳар бир мавзунинг муҳимлиги ўқувчиларда янги тушунча, кўникма ва малакаларнинг шаклланишида катта аҳамиятга эга бўлди. Буларнинг ҳаммаси дарснинг сифатини ташкил қилади.

Ўқитувчининг дарсни ташкил қилишдаги тайёргарлик ва уни ўтказишдаги маҳорати-мушкул иш, лекин бунга эришиш ҳар бир мулоҳазали ўқитувчини қўлидан келади.

Ёшларда мустақил равишда билим олиш ва уни ҳаётда қўллаш кўникмаларини ҳосил қилиш, ахлоқ ва одобни яхшилаш мактабда, олий ўқув юртида шаклланади.

Ёшларни талаба бўлгунга қадар ота-онаси, мактаб, коллеж ўқитувчилари, қариндош-уруғи, маҳалла-қуй назорат қилиб боради. Талаба бўлганидан кейин бу назорат сусайиб кетади. Бу ҳолатни талабанинг ўзи англаб етиши лозим, шундан кейин бошқарув назариясининг тамойили, тушунча ва қоидаларини эгаллаган ҳолда ўзини-ўзи тарбиялашни бошлаши керак.

Таълим-тарбиянинг бошқарув назарияси. Жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида қобилияти ва билимларга эга бўлган кишилар томонидан бошқариш эҳтиёжи мавжуд бўлган. Тарихдан бизга маълумки, давлатни илмий асосда бошқариш натижасида бошқарув назарияси вужудга келди. Бошқарув назариясини такомиллаштиришда ҳамма соҳалар билан бир қаторда таълим - тарбия соҳасини бошқариш муҳимдир.

Бу соҳада ҳам илмий бошқарув такомиллашига асосланиш лозим. Бунда таълим-тарбия соҳасининг ҳолати атрофлича таҳлил қилиниб, унинг кўрсаткичлари ижтимоий буюртмага таққослаб кўрилади. Сўнг мақсадга тўғри келадиган ва тўғри келмайдиган жараёнлар ажратилади.

Ижтимоий буюртманинг кўрсаткичларига мувофиқ келадиганларни ривожлантирилади, мувофиқ келмайдиганларни ўзгартирилади. Бу вақтда бутун таълим - тарбия жараёнининг тизими, унинг босқичлари, ҳар бир босқичда бажарилиши шарт бўлган ишлар кетма-кетлиги ва

бажарилиш муддатлари, бошқарувни амалга ошириувчи мугасаддилар ва бу жараённинг тадбир-чоралари ишлаб чиқилади.

Иқтисодий бошқарув. Таълим-тарбияни мақсадга мос ҳолатга келтириш усули бошқарув босқичида режалаштирилган ишларни бажаришга кетадиган сарф-харажатлар миқдори аниқ ҳисобланиб, молиявий таъминланиш манбалари ҳамда ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилади.

Бошқарув жараёнинг муваффақиятли кечиши кўп жиҳатдан иқтисодий бошқарув босқичининг илмий асосда ҳал қилинишга боғлиқдир.

Болаларнинг олган билимларини ҳаётда қўллай олишлик ва маърифий фикрлашни ўргатиш зарур. Чунки бугунги ўқувчи эртага ота-она, раҳбар, тарбиячи бўлади. Ундан ташқари ҳар қандай шахс ўзи билан мулоқатда бўлган кишиларга озми-кўпми тарбиявий таъсир кўрсатади.

Ҳар бир педагог аввалом бор ўқувчиларга, қолаверса бошқа кишиларга яхши муносабатда бўлиши, уларга қандай сўзлар орқали муурожаат қилишини билиш керак.

Булар шунчаки тарбияга турлича ёндашувдир. Бу жараён ўқитувчилар ўртасидаги муносабатлар, мулоқотлар, уларнинг иш тажрибаларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Маълумки, шахс барча ижтимоий муносабатларнинг мажмуасидир. Шу сабабли унинг ҳаётда мавжуд кўп қирралигидан фойдалана билиш лозим. Ҳамма даврларда ўқитувчи шахсияти канчалик эркин ва ўзига хос бўладиган ўқувчиларга таъсири шунчалик кучли, меҳнатининг самарадорлиги шунчалик юқори бўлади деб ҳисобланган. Ўқитувчининг ҳақиқий муносабатлари тизимига кирадиган шахси ҳамиша унинг фаолиятида муҳим ўрин тутиши керак. Чунки ўқувчиларнинг маънавий дунёсини бойитиш ўқитувчининг муносабатига, мулоқатига боғлиқ.

Педагог ўз иши давомида фақат алоҳида ҳар бир ўқувчи шахси билан иш олиб бормасдан, балки ўз тажрибасида ўқувчиларни бирлаштирган турли хилдаги гуруҳлар, жамоа, оила билан бирга иш олиб боришига тўғри келади. Шу муносабат билан ўқитувчи гуруҳлар ва жамоаларнинг асосий ижтимоий психологик қонуниятларни билиши шарт. Педагог ўқув тарбия жараёнида ўқувчилар билан аниқ мақсадга қаратилган ишларни амалга ошириши лозим. Улар билан муносабатда ҳурмат ва ишончга эга бўлиши диққатга сазовордир. Ўқувчига қўйиладиган талаб, илтимоси, буйруқ оҳангида бўлмай,

балки уларнинг маънавий сифатларини шакллантиришга қаратилган бўлиши зарур.

Педагог тарбия вазибаларини амалга ошириш жарёнида тарбияланувчилар ҳаётидаги ўзгаришларни эътиборга олишни тақозо қилади. Ҳар бир педагог ўқувчи талабаларга хилма-хил тусда таъсир кўрсатади. Ўқитувчи ўз таъсирини болаларга ўткази билиш қобилиятига эга бўлиши зарур.

Ўқитувчи муносабатининг тартиби ўқувчиларга дарснинг бошидан бошлаб то дарс тугагунга қадар бўладиган жарёнда амалга ошириши ўз самарасини беради.

Ўқитувчи ўқувчиларга ширинсуханлик билан яхши муносабатда бўлиши натижаси ўқувчилар яхши тарбия топади. Ота-онага, ёру-биродарларига бўлган муносабатларини талқин қилиб берадилар. Улардан ибрат оладилар. Ўқитувчиларнинг муносабати орқалн ўқувчилардан қатта-қатта фан арбоблари чиқиши мумкин.

Яхши киши ўз ўрнини ҳар жойда топа билади. Шундай экан ўқитувчи аввалам бор актёр бўлиши, ўқувчи-талабалар орасида ўзини яхши тута билиши керак. Ўқувчиларга қандай муносабатда бўлишни, дарсни қандай ўтишни, ўқувчилар олдида ўзини қандай моҳирлигини, усталлигини кўрсата билиш керак. Чунки -ўқитувчи ўқувчиларни бошидан яхши тарбияласа, улар битириб кетгандан кейин ҳам, устозни яхши кўриш билан бирга ҳурмат билан эслайдилар.

Ўқитувчининг одоб қондалари. Ўқитувчи ўз касбини доимо севиши, ҳурмат қилиши лозим. Ўз ишига, қўл остидагиларга доимо ҳурмат ва эҳтиромда бўлиши, таълим-тарбия жараёнида камчиликка йул қўймаслиги ва танлаган касбига бефарқ бўлмаслиги зарур. Ўқитувчи ўз фаолияти давомида жамият тараққиётига хисса қўшиш мақсадида иш олиб боради. Халқнинг анъанасига содиқ бўлиш билан бирга меҳнатсеврлиги, интизомлилиги, муваффақиятсизликдан тушкунликка тушмаслиги билан ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида наъмуна кўрсата олади. Ўзининг рост сўзлиги, покизалиги бир ишни қиёмига етказмай туриб, иккинчи ишга ўтмаслиги билан бошқалардан фарқ қилади.

Ўз мансабига маъсулият билан муносабатда бўлиш, иш фаолиятида янгиликлар яратиш, ўқитувчи ва инсон сифатида яхшиликлар қилиш унинг касбий ҳусусиятлари ҳисобланади. Ўқитувчидаги саҳийлик, одоблилик, меҳр-шафқатлилик, марҳаматлилик, очик юзлик, ширинмуомалалик, сабрлилик, талабчанлик, ифбатлилик, итоатлилик, қаноатлилик, тўғрисўзлик, поклик, мулойимлик каби фазилатлар маънавий муҳитни яратишда муҳим ҳисобланади.

Ўқитувчи ўз шоғирларида руҳий оламини яратиш унинг педагогик маҳоратига боғлиқ. Дарҳақиқат, ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлилик, садоқат, меҳр-мурувват, касб танлаш имконияти, ватанпарварлик, миллий ифтихор, инсонпарварлик ҳушмуомалалик, озодалик, покизалик, самимийлик, зийраклик, ташаббускорлик, инсофлилик, ростгўйлик, ор-номуслилик, андишалilik, катталарни ҳурмат қилиш, соф муҳаббатни қадрлаш, вазминлик, тўғрилиқ, миллатларни ҳурмат қилиш, ҳар бир талабанинг маданиятидан чуқур ўрин эгаллаши лозим.

Ўқув жараёнида педагогик технология.

Ўзбекистонда таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилишнинг асосий омилларидан бири "шахс манфаати ва таълим устуворлиги"дир. Бу омил давлатимизнинг истиқбол ижтимоий сиёсатини белгилаб берадиган муҳим жараён бўлганлиги учун ҳам "Таълим тўғриси»даги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури"ни ишлаб чиқишга эҳтиёж туғилди. Бундай маъсулиятли муаммони Президентимиз И.А.Каримов илмий, назарий ва амалий нуқтаи-назардан асослаб, таълим жараёнини технологиялаштириш ягона педагогик жараёнда кўзланган мақсадга эришишнинг муҳим тамойили деб кўрсатди. Демак, Ўзбекистон халқ таълими тизимида таълим-тарбия жараёнига янгича ёндашув масаласи ўртага ташланди. Бу билан барча олийгоҳларда педагогик технология назарияси ва амалиётини ўрганиш ва ҳаётга тадбиқ этиш ижтимоий буюртма сифатида кенг педагогик жамоа олдига қўйилди. Ушбу вазифалар янги педагогик технология асосида ўқув тарбия жараёни амалга оширишни тақазо этмоқда. Чунки педагогик технология илмий техник тараққиёти ва таълим технологиясининг узвийлигини таъминлайди.

Буни педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихига оид материаллар мазмунидан ҳам билиб олиш мумкин.

Жумладан:

- XX аср бошларида "педагогик технология" тушунчасининг қўлланилиши;

- 30 йилларда "педагогик техника" тушунчасининг вужудга келиши;

- 40 йилларда ўқитишнинг техник воситалари яратилиши ва амалиётда қўлланилиши;

60 йилларда АҚШда "педагогик технология" журналининг жорий этилиши;

- Фарб давлатларида (Англия, Франция, Германия, Италия ва бошқалар) йирик педагогик технология марказларининг ташкил этилиши;

- Японияда педагогик технология Марказий Кенгашининг фаолияти;

- 70 йилларда АКШда "Коммуникация ва технология" ассоциациясининг ташкил этилиши ва фаолиятини такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилган.

Дарҳақиқат, педагогик технология тараққий этган мамлакатларда таълим соҳасида бош вазифа сифатида қаралган. Бу соҳада ЮНЕСКО ҳам жонбозлик кўрсатиб 1971 йилда Франциянинг собиқ бош вазири Эдгаро Форога жаҳонда рўй бераётган ўзгаришлар асосида таълимнинг мақсадини, ривожлантириш йўналишларини аниқлаш вазифасини топширади. Натижада 1972 йилда "Мавжудлик учун ўқиш", "Тарбия дунёси бугун ва эртага" мавзусидаги китоблар дунёга келди. Бу асарларда замонавий технология таълим тизимини ва мазмунини янгилашда ҳаракатлантирувчи асосий куч эканлиги илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берилади.

Барча фан соҳаларидаги каби педагогик технологиянинг ривожланиш босқичи, йўналишлари ва унинг афзалликлари ҳақида жаҳон олимлари ўзларининг илмий қарапшларини билдирганлар. Жумладан: Лернер И.Я., Брунер Д.Ж.лар бугунги таълим тизимини инкироздан қутқарувчи куч бу таълим жараёнини технологиялаштириш деб атаган бўлсалар, бошқа бир гуруҳ олимлар (В.П.Беспалько) педагогик технология тизимини эволюцион босқичга кўтариш шартларидан бири деб қарашмоқда.

Шунингдек технологияни лойиҳалаштиришда ҳам турлича ёндашувлар мавжуд. Масалан, В.А.Монахов аксиоматик ёндашувни, М.А.Чошанов муаммоли-модули ёндашувни, В.П.Беспалко ахборотли "педагогик технология" ёндашувини илмий назарий асослаб беришга ҳаракат қилишмоқда.

Педагогик технология - педагогнинг ўқув машғулотини ўқитишдан ташқари фаолиятида зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидир.

Педагогик технология тушунчасини икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчи гуруҳ тушунчаси - педагогнинг тарбиявий жараёнда қандай малакаларни ўзида мужассам қилиши лозим бўлса, иккинчи гуруҳда дарс самарадорлигини ошириш учун таълим принциплари методлари, дарс типлари, кўргазмалар куруллар, техника воситалари, кундалик ахборотлардан унумли ва мақсадли фойдалана олишга

айтилади. Бу борада хусусан педагогик технологиянинг таркибий қисми сифатида педагогнинг нутк, малакаларини, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва ифодали ҳамда тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб ўтиш мумкин.

Педагогик технология шундай бир жараёнки, бевосита тарбияланувчиларни кўриб, эшитиб турган нарсалар орқали уларга ўз қалбини, фикрларини етказиш имконини беради.

Педагогик технологияни - санъат ва маҳорат деб тушуниш тўғриворқ бўлади. Чунки, педагогик санъат - бу қандайдир қўл билан тутиб бўлмайдиган, фаҳм - фаросат билан амалга ошириладиган нарсасидир. Бу фаҳм - фаросат ва билимларнинг чинакам илмий, тарбиядаги қийинчиликларни енгишга қодир бўлган нуфузли раҳбарликнинг, болалар қалбининг қандайлигини ҳис қилиш маҳорати, ички дунёси билан авайлаб ёндошиш, донолик ва ижодий дадиллик илмий таҳлил, хаёл ва фантазияга бўлган қобилият мажмуасидир.

Педагогик технология ягона педагогик жараёнида таълим-тарбияга озроқ куч сарфлаб, кўпроқ натижаларга эришиш имконини беради.

Педагогик технологияни эгаллашнинг бир неча босқичи мавжуд. Улар илғор педагог, новатар педагог, ижодкор педагоглар. Бу мезонлар илғор ўқитувчининг келажақда яхши натижага эришиши учун замин ҳозирлашдир.

Педагогик технология ҳақида гап кетганда "педагогик ижод" ва "педагогик маҳорат" тушунчаларини билиш лозим. Бу тушунчалар бир бирига яқин бўлсада, лекин анча фарқ қилади. Маҳоратли, ўз иштини устаси деганда, ўз касбини мукамал ўрганган педагог тушунилади. Маҳорат катта тажриба билан чуқур назарий билим заминидан шаклланади. Ижодий ишлаш эса ҳар қандай ёш хали педагогик маҳорат чўққисига чиқишга улгурмаган педагогии тушуниш мумкин.

Ижодий ишлаш таълим - тарбия сифатини яхшилаш йўлида изланиш демакдир. Педагогик ижоднинг муҳим шартини жонқуярлик ташаббус ва юксак маданият.

Педагогик фаолиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ҳар қандай фаолият ё санъат, ё технология даражасида бўлиши мумкин. Санъат - бу ички ҳиссиётга асосланади. Технология эса фанга, фаолият санъатдан бошлаб технология даражасига кўтарилади.

Ягона педагогик жараёнда - илмий асосланган технология -бу педагогик маҳоратдир. Ҳозирги педагогик технология тушунчаси кенг педагоглар оммасининг ижодий фаолият маҳсулидир.

Педагогик технология таълим-тарбия жараёнини мазмунли амалга ошириш техникасидир.

Педагогик қобилият.

Қобилиятнинг психологик - педагогик характеристикаси.

Қобилият, билим, малака орттириш бу психологик хусусиятлардир.

Одамнинг қобилиятлари билим ва кўникмаларни эгаллашда муҳим ҳисобланади. Бу билим ва кўникмалар эгалландими ёки йўқми – буларнинг ҳаммаси, жуда кўп шароитларга боғлиқдир.

Қобилият тараққий этмай, сулиб кетиши ҳам мумкин. Ўқувчида ҳали зарур кўникма ва малакалар тизими ҳамда мустақил билимлар ва таркиб топган иш услублари йўқлигига асосланиб, жиддий текширмай шошилиш равишда унда қобилиятлар йўқ деб хулоса чиқариш педагогнинг жиддий хатоси бўлади. Қобилиятлар билим, кўникмалар, малакаларда кўринмайди, балки уларни эгаллаш динамикасида намоён бўлади, яъни бошқача айтганда мазкур фаолият учун муҳим бўлган билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёни турли шароитларда қанчалик тез, чуқур, енгил ва мустақкам амалга оширишингизда намоён бўлади.

Демак, қобилият шахснинг фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шarti ҳисобланган ва билим, кўникма ҳамда малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоён бўладиган индивидуал - психологик хусусиятдир. Агар шахснинг маълум сифатлари йиғиндиси одамнинг педагогик жиҳатдан асослаб берилган вақт оралиғида эгаллаган фаолияти талабларига жавоб берса, бу нарса бизга, унда мазкур фаолиятга нисбатан қобилияти бор деб хулоса чиқаришга асос бўлади.

Қобилиятлар тараққиётнинг юксак босқичига истеъдод деб аталади. Истеъдод деб одамга қандайдир мураккаб меҳнат фаолиятини муваффақиятли мустақил ва оригинал тарзда бажариш имконини берадиган қобилиятлар уюшмасига айтилади. Истеъдод маҳоратнинг дастлабки шarti бўлиб, лекин маҳоратнинг ўзидан анча узоқдир. Моҳир уста бўлмоқ учун жуда кўп ишлаш керак Истеъдод меҳнатдан озод қилмайди, катта ижодий ва зўр меҳнатни тақозо қилади. Истеъдодли кишилар шубҳасиз меҳнат орқали оламга машҳур бўлган, маҳорат даражасига эришганлар.

Педагогик қобилиятнинг асосий турлари. Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши, педагогик маҳоратга эришиш учун ўқитувчида

қуйидаги қобилият турлари мавжуд бўлмоғи ва тарбиялаб этиштирилимоғи лозим. Билим қобилияти, тушунтира олиш қобилияти, нутқ қобилияти, ташкилотчилик қобилияти, обрў ортттира олиш қобилияти, диққатни тақсимлай олиш қобилияти. Бу педагогик қобилиятлар шахснинг ахлоқий томонини ҳам эмоционал - иродавий томонини характерлаб беради. Бу сифатларнинг ҳаммаси бир-бири билан ўзаро боғланган бўлиб, бир-бирига таъсир этади ва бир бутунликни ҳосил қилади.

1. Билиш қобилияти - фанни тегишли соҳаларига оид (математика, адабиёт, тарих) қобилиятидир. Бундай қобилиятга эга бўлган ўқитувчи фанни ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни ҳамиша кузатиб боради.

2. Тушунтира олиш қобилияти - ўқитувчининг ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён этиш, ўқувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқтиришидир. Ўқитувчи зарур ҳолларда ўқув материални ўзгартира олиш, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб ўқувчиларга етказа олиш даркор. Ўқитувчи ўқувчини мустақил фикрлашини рағбатлантира олади. Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг билим ва камолот даражасини ҳисобга олади, уларнинг нимани билишлари ва ҳали нимани билмасликларини, нимани унутиб қўйганликларини гасаввур этади.

Бундай ўқитувчилар ўқувчиларни эмас, балки ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятни, тажрибали ўқитувчи ўзини ўқувчининг ўрнига қўя олади. Унинг катталарга аниқ ва тушунарли берган маълумоти, ўқувчиларга тушунарсиз ва мавҳум бир нарса бўлиши мумкин. Шунинг учун у баён этишни характер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади, ҳамда режалаштиради.

Қобилиятли ўқитувчи материални баён этиш жараёнида турли ўқувчиларнинг қандай ўзлаштираётганларини қатор белгилар асосида тўғри аниқлаб олади. Ва зарурат туғилган ҳолларда баён қилиш усулини ўзгартиради. У тегишли вазият юзага келмагунча иш бошламайди.

3. Кузатувчанлик қобилияти - ўқитувчининг тарбияланувчи ички, дунёсига кира олиш қобилияти. Ўқувчи шахсини ва унинг вақгинчалик руҳий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир. Қобилиятли ўқитувчи ўқувчининг ички ва ташки ҳолатдаги жуда арзимаган ўзгаришларни

ҳам фаҳмлаб олади. Ҷукутувчи бирор ўкувчини хафа бўлганини ёки дарс тайёрламаганини кўзидан билади.

4. Нутқ қобилияти - нутқ ёрдамида, шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилиятидир. Бу ўкутувчилик касби учун жуда муҳимдир.

Ўкутувчининг нутқи дарсда ҳамиша ўкувчиларга қаратилган бўлади. Ўкутувчи янги мавзунини тушунтираётган, ўкувчининг жавобини таҳлил қилаётган, маъқуллаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам, унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган парса билан қизиқаётганлиги билиниб туради. Фикрлар ифодаси ўкувчилар учун аниқ ва содда, тушунарли бўлади. Ўкутувчи узундан узоқ жумлалар, мураккаб сўз бирикмалари, кийин термин, ибораларни қўллашдан қочади. Ўринли юмор, хазил, энгилгина истехзо билан яхши муносабатда бўлади.

Ўкутувчининг нутқи аниқ жонли, образли, талаффузи жиҳатдан эркин, ифодали, ҳис-ҳаяжонли бўлиб, унда стилистик, грамматик, фонетик нуқсонлар учрамаслиги лозим. Айримлар тез, айримлар секин гапиришга мойил бўладилар. Ўкувчиларнинг ўзлаштиришлари учун ўртача, жонли нутқ яхши натижа беради.

5. Ташкилотчилик қобилияти - ўкувчилар жамоасини уюштириши, ўкувчиларнинг муҳим вазибаларини ҳал этишга руҳлантириш, ўз ишини тўғри уюшганлигини назарда тутати.

Ўз ишини тўғри режалаштира олиш ва уни назорат қила билиш назарда тутилади. Тажрибали ўкутувчиларда вақтни ҳис этириш, вақтни тўғри аниқлай олиш ҳусусияти ҳосил бўлади.

6. Обрў орттира олиш қобилияти - ўкувчиларга бевосита эмоционал-иродавий таъсир кўрсатиш ва шу асосдагина эмас, балки ўкутувчининг фанни яхши билиши, меҳрибонлиги, назокатлилиги асосида ҳам қозонилади. Шунингдек ўкувчиларга таълим - тарбия бериш маъсулиятини ҳис этишга, ўзини ҳақ эканлигига ишонишига, бу ишончини ўкувчиларга етказа олиш қабиларга ҳам боғлиқ. Ўкувчилар кўполлик қилмайдиган, кўрқитмайдиган тўғри талаб қўя оладиган ўкутувчининггина ҳурмат қиладилар.

7. Коммуникатив - тўғри муомала қила олиш, қобилиятли болаларга яқин бўлиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан жуда самарали ўзаро муносабат ўрната билиш педагогик назокатнинг мавжудлигини билдиради.

8. Келажакни кўра билиш қобилияти - ўз ҳаракатларининг оқибатларини олдиан кўриши, ўкувчининг келгусида қандай одам бўлиши ҳақида тасаввур билан боғлиқ бўлган шахсни тарбиялаб

стиштириш олдиндан айтиб бера олишда ифодаланадиган махсус қобилият.

9. Дикқатни тақсимлаш қобилияти - ўқитувчи учун дикқатни барча хусусиятларининг ҳам ҳажми, ҳам унинг кучини идора қилина олиш ҳам ишга тараққиёт этган бўлиши муҳимдир. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи материални баён қилиш мазмунини ва ўз фикрини дикқат билан кузатади. Айни вақтда барча ўқувчиларни ўз дикқат эътиборига тортади, толиқиш, эътиборсизлик, тушунтиш аломатларини ҳушёрлик билан кузатиб боради.

10. Ўқитувчининг ирода қобилияти. Мақсадга эришиш йўлида турган қарама-қаршиликларни бартараф қилиш билан боғлиқ бўлган онгли ҳатти-ҳаракатлар иродавий ҳаракатлар деб номланади. Ўқитувчида иродавий сифатларнинг мустақиллик, дидактик, қатъийлик, ўзини тута билиш каби муҳим томонлари бўлиш керак.

Ўқитувчининг коммуникатив қобилиятлари.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи жараёнида икки хил хиссий (эмоционал) ҳолат вужудга келиши мумкин. Педагогнинг ижобий ҳиссиётлари асосида ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш қобилияти ҳақиқий самара беради.

Ўқитувчи ўқувчиларга бирор бир нарсани ўргата олиши учун улар билан муносабатга киришиши шарт. Муносабат одамлар ўртасида биргаликдаги фаолият эҳтиёжлардан келиб чиқади. Муносабат кишилар ўртасида фаолият давомида ахборот айрибошлашни ўз ичига олади.

Муносабатнинг иккинчи жиҳати мулоқатга киришувчиларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракати нутқ жараёнида фақат сўзлар билан эмас, балки ҳатти-ҳаракатлар билан ҳам айрибошланади. Учинчи жиҳати муносабатга киришувчиларнинг бир-бирларини идрок эта олишларини тақазо қилишдир. Шундай қилиб, ягона муносабат жараёнида шартли равишда коммуникатив (ахборот ўтказиш), интерфаол (ўзаро биргаликда идрок этиш) жиҳатларини алоҳида кўрсатиш мумкин.

Киши фаолият кўрсатаётганда заруриятга кўра, бошқа одамлар билан бирлашиши, улар билан муомалага киришиши, яъни алоқа ўрнатиши ўзаро ҳамжиҳатликка эришиши керакли ахборот олиши ва жавоб тариқасида ахборот бериши лозим. Муносабат ўқувчиларнинг ўзаро биргаликда ҳаракат қилиши ва фаолият кўрсатиши жараёнида

уларни бирлаштирадиган восита тилдан иборат эканлигини билдиради.

Турли хил тилларда сўзлашадиган кишилар бир-бирлари билан муроса қила олмайдилар. Бу эса биргаликдаги ҳаракатнинг амалга оширилишини амри маҳол қилиб қўяди. Қўлланиладиган белгилар (сўзлар, имо ишоралар ва ҳқ) замирида муносабатда иштирок этаётган шахсларга таниш бўлган тақдирдагина ахборот айрибошлаш мумкин бўлади.

Сўз белгилари тизими ҳаёт кечириш, ижтимоий - тарихий тажрибани ўзлаштириш ва ўтказиш воситаси сифатидаги тилни топтиради. Қўлларида бирор бир меҳнат куралини ушлаб, кўзлари эса ушбу нарсаларга қараб турган вақтда, бир-бирлари билан муносабатга киришиш учун аниқ товушлардан фойдаланиш кишиларга мойиллик туғдиради. Тил ёрдамида муносабатга киришиш туфайли борлиқнинг алоҳида бир кишининг миёсидаги инъикоси бошқа одамларнинг миёсида акс этаётгани билан доимий равишда тўлдирилиб туради - уй фикрларни айрибошлаб ахборот бериш рўй беради. Сўзлар муайян бир моҳиятга эга, яъни ашёвий оламга аллақандай тарзда тегишли бўлади. Ўқитувчи у ёки бу сўзни ишлатганда англашилмовчиликка йул қўймаслиги керак. Моҳиятлар тизими кишининг бутун ҳаёти давомида ривожланиб ва бойиб боради. Уни шакллантириш ўрта таълимнинг ҳам олий таълимнинг ҳам марказий бўғини ҳисобланади.

Нутқ бу оғзаки коммуникация, яъни тил ёрдамида муносабат қилиш жараёни демакдир. Ижтимоий тажриба бирор бир моҳиятни англатадиган сўзлар оғзаки коммуникация воситаси ҳисобланади. Сўзлар эшиттириб, ё овоз чиқармасдан айтилиши, ёзиб қўйилиши ёки қар, соқов кишиларда бирор бир моҳиятга эга бўлган имо - ишоралар билан алмаштирилиши мумкин. Одамлар ўртасидаги муносабатни телеграф орқали ахборот беришга ўхшатиш мумкин эмас. Одамлар муносабатига алоқа боғловчиларнинг ҳис-ҳаяжони ҳам қонуний равишда жалб этилган бўлади. Коммуникациянинг мазмуни муносабатга киришганларга таалукли бўлиб, нутқий фикр, мулоҳазалар билан қўшилган ҳолда таркиб топади. Нутқсиз коммуникация воситаларига қўл бермоқ ва юз ҳаракатлари имо - ишора, оҳанг, пауза, турқ-тароват, кулгу, кўз ёши қилиш ва шу кабилар киради. Булар оғзаки коммуникация воситалари сўзларни тўлдирувчи ва кучайтирувчи, баъзан эса ўрнини босувчи белгилар тизимини ҳосил қилади.

Педагог битта сўзнинг ўзини ўқувчига гоҳо буйруқ , гоҳо илтимос, гоҳо насихат ва ҳ.к. маъно бахш этган ҳолда турли оҳангда талаффуз эта билиш керак. Нутқсиз коммуникация имо-ишора, пантомимика, нутқнинг оҳангдаги рангбаранглик ҳам ривожлана боради. Коммуникация жараёнида тескари алоқалар шаклланади, яъни бола ҳам суҳбатининг юзларидаги ифодани ўқишга (нутқнинг), унинг оҳангида маъқуллаш ёки маъқулламаслик аломатини пайкашга, катта ёшдаги кишининг сўзларига илова бўладиган ва кучайтирадиган кўл - бармоқлар ва юз ҳаракатининг маъноси тушунишни ўрганади.

Ўқитувчи фаолиятида мулоқат маданияти ва психологияси.

Ўқитувчи ва ўқувчининг мулоқати.

Муомала категорияси умумий психология фанининг асосий категорияларидан бири ҳисобланиб, у ўз ичига шахслараро муносабатнинг энг муҳим механизмларини қамраб олган. Психология фанида муомала категорияси кенг алоқани мужассамлаштириб, одамлар ўртасида ўзаро муносабатни акс эттиради. Муомаланинг энг муҳим таркиби мулоқот саналади. Муомала ҳамкорлик фаолиятининг эҳтиёжидан вужудга келиб кўп қиррали жараёнидир. Муомала қуйидаги таркибий қисмлардан ташкил топган.

1. Муомала ўз ичига ҳамкорлик фаолиятининг қатнашчилари билан ўзаро ахборот алмашинувини қамраб олган бўлиб, коммуникатив жабҳа сифатида тавсифланиши мумкин. Одамлар бир-бирлари билан мулоқатга киришиши жараёнида муомаланинг муҳим воситаларидан бири тилга ва нутқ фаолиятига бевосита мурожаат қиладилар.

2. Интерфаол (икки томонлама таъсир)-мулоқотга киришувчиларни ўзаро таъсири, уларнинг нутқ фаолиятида нафақат сўз орқали фикр алмашинуви, балки ҳатти-ҳаракати ва ҳулқ атвори ўзаро таъсир ўтказиш тушунилади.

3. Ўзаро бир-бирини идрок қилиши, англаши. мулоқот жараёнида намоён бўлади. Яъни, улардан бири иккинчисининг ишончига лойиқ, ақлли, фаросатли, тажрибали, юксак тайёргарликка эга инсон сифатида идрок қилинади.

Муомаланинг таркибий қисмларини яхлит олиб қараш, ҳамкорлик фаолиятида намоён бўлади. Ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлик фаолиятига кириша олса, шахсни шакллантиришнинг мақсад ва вазифаларига ўзаро таъсир кўрсатса шундагина педагогик муомала амалга ошади.

Педагогик муомала-бу ўқитувчининг ўқувчи ёки талабага таъсир ўтказиш, уларнинг бир-бирлари билан ҳамкорликларининг фаолиятидир.

Ҳамкорлик ўзаро ахборот алмашинуви, турлича коммуникатив воситалар ёрдамида ўқитувчи томонидан талабалар билан ўзаро муносабатни ташкил қилади. Педагогик фаолиятда муомала муайян дастур асосида мақсадни амалга ошириш, режалаштириш ва ўтказиш функциясини бажаради. Яъни, муомала:

- Ўқув фаолиятини бажаришнинг воситаси;
- Тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий-психологик тизими;
- Таълим ва тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи, ўқитувчи билан талабалар ўзаро муносабатининг муайян тизимини ташкил қилишнинг усули;

-Талаба индивидуаллигини такомиллаштириш, истеъдодини қарор топшириш имконини берувчи жараён сифатида хизмат қилади.

Муаллим педагогик жараёнда етакчи кишидир. Унга ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш вазифаси юклатилган. Шунинг учун ҳам ўқитувчига, унинг ахлоқий сифатларига ўқувчилар билан муомаласига нисбатан алоҳида юксак талаблар қўйилади. Муаллим ҳаётга эндигина кириб келаётган, баркамол шахс сифатида шаклланаётган инсонлар -ёш болалар билан мулоқотда бўлади. Болалар таълим-тарбия жараёнида умуминсоний ва миллий ахлоқ нормаларини ўзлаштиради. Ўқувчи муомала одобини асосан ўқитувчи тимсолида англаб олади. Ўқитувчилар ўртасидаги муомала-муносабатлар инсонпарварлик, ихтиёрийлик тамойилларига асосланади. Улар одатда, икки хил бўлиб, бири-расмий, иккинчиси-норасмий муомала дейилади. Расмий муомала-муносабатлар Ўзбекистан Республикасининг қонунлари, директив ҳужжатларига асосланади. Норасмий муомала педагогик этиканинг қонуниятларига асосланади ва жамоанинг ҳар бир аъзоси томонидан ихтиёрий равишда бажарилади. Муомала одоби психологик қонуниятлар, одоб нормалари, қоидалари, талаблари, педагоглар жамоасининг фикри асосида бажарилади. Ёшларга таълим-тарбия бериш бир кишининг иши эмас. Уни педагоглар жамоаси бажаради. Таълим-тарбияда кўзда тутилган мақсадга эришиш учун ўқув юрти бугун жамоаси, ҳамма ўқитувчилар бирлашиб ҳаракат қилишлари лозим. Ҳар бир муаллимнинг ҳатти-ҳаракати, хулқи, муомаласи педагоглар жамоасининг мақсади талабларига мос бўлмоғи керак. Ҳар бир боланинг тарбияси учун масъулиятнинг бирлиги педагоглар жамоасининг ўқувчига нисбатан қўйилган талабларидан биридир.

Дарсда ўқувчиларнинг интизоми педагогик жамоадаги муомала одоби ахлоқий муносабатлар даражасини кўрсатади. Коллежда ўқув интизомини сақлаш бутун педагоглар жамоасининг иши. Педагоглар жамоасида ўзаро ёрдам ва ишончнинг мавжудлиги муомала одобига амал қилишнинг муҳим шартидир. Муомала одобига риоя қилиш педагоглар жамоасининг мақсадига ўқитувчиларнинг ахлоқий савиясига боғлиқ. Педагоглар жамоасида ўзаро муомала муносабатлар ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштиришга масъулият ва интизомни сақлашга асосланади. Педагогик жамоада соғлом ақлий-руҳий муҳит мавжуд бўлса, ахлоқий норма ва йўл-йўриқлар бажарилибгина қолмасдан, балки улар ҳар бир муаллимнинг эътиқодига, одатига айланади. Педагоглар жамоасининг шахс ва жамоа учун фойдали ишларига асосланган таъсири натижасида муаллимнинг маънавий қиёфасида чуқур сифат ўзгаришлар содир бўлади. Ижтимоий бурчни тўғри англаш хулқини тўғри баҳолай олиш одати шаклланади. Жамоада ўзаро муомала яхшиланади. Муомала жараёнида унинг мақсадга мувофиқ амалга оширишни таъминлаш учун ижтимоий назорат ва ижтимоий қонун-қоидалар муҳим аҳамиятга эга.

Муомала жараёнида ўқувчи ёки талаба хулқи ижтимоий қонун-қоидалар маромига зид келса, у ҳолда унинг хатти-ҳаракати қораланади, эътироз, танбех, эслатиш каби воситалар билан таъсир ўтказилади. Муомала вақтида одоб, одоблилик муҳим аҳамиятга эга. Унинг асосий вазифалари: ахборот алмашув, ўзаро таъсир, ўзаро идрок қилиш, тўғри амалга ошишини идора қилиб туради. Ҳар бир фикр билдирилганда, мулоқотдош қабул қилаётганини фаҳмлаб туриш, ташқи кўринишлари ўзгаришига эътибор бериш зарур. Муомала жараёнида баъзи бир хатти-ҳаракат ўйламай билдирилган фикр, ортиқча имо-ишора одобсизликка олиб келади. Одобсизлик эса низоли вазият, қарама-қаршилиқ зиддиятли вазиятни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида муомала фикр алмашув ўзини вазифасини низоли вазиятга бушатиб беради. Педагогик муомалада психологик алоқа ўрнатиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки талаба билан ўзаро муносабат, ҳурмат ишонч негизида кўрилади.

Бунда ўқитувчи талабанинг ҳуқуқ мажбуриятини, унинг коллежда, жамоат жойларида, оилада бажарадиган вазифаси нимадан иборат эканлигини эътибордан четга чиқармаслиги лозим.

Ўқитувчининг талабаларга таъсир ўтказиш самараси унинг принципиаллиги ва талабчанлигида ўз аксини топади. Бундан ташқари у ўзига ҳам ўта талабчан бўлмоғи, шахсий намунаси билан табиий равишда обрӯ-эътибор қозонмоғи лозим. Муомала жараёнида

ва ҳамкорлик фаолиятида ўқитувчининг талабаларга таъсир ўтказиш натижасида уларда:

- ўз-ўзини ва ўзгаларни хурмат қилиш;
- ўз-ўзини ва бошқаларнинг фаолияти, хулқини баҳолаш;
- ўз-ўзини бошқариш;
- ўз-ўзини назорат ва ўзгаларни назорат қилиш;
- ўз-ўзини такомиллаштириш ва янги фазилатларни эгаллаш шаклланади.

Дўстона муомалада талаба билан ўқитувчи ўртасидаги билимларни пухта ўзлаштиришни таъминлайди ва мукамал шахсий фазилатларни таркиб топтиришга хизмат қилади.

Педагогик жараёнда содир бўладиган муомала одоби, муаллимнинг ахлоқий маданияти, тарбияланганлик даражаси акс этади. Муаллимнинг педагогик касб эгаси сифатида ўзига, ўз касбига ўқувчиларга бўлган муносабати унинг мулоқотида яққол намоён бўлиши мумкин. Педагогик жараёндаги алоқалар тизимида ўқитувчи билан ўқувчи ўртасидаги муомала муносабатлар катга ўрин эгаллайди. Педагоглар жамоасида ижодкорлик муҳити муомала одобининг шаклланишида жамоат ташкилотларининг роли каттадир. Улар муаллимнинг обрўсини ошириш жамоат ишларига фаол қатнаштириш йўли билан ўқитувчининг ахлоқий педагогик маданияти, масъулиятини оширишга кўмаклашади. Муаллим ҳар-бир сўзини ўйлаб гапириши, бошқаларнинг, касбдошларининг сўзи, фикри, мулоҳазаларини тинглай олиши ҳам педагогик жамоада ўзаро муомала муносабатларини яхшилашга хизмат қилади.

Мулоқатни ташкил этишда миллий ва умуминсоний қадриятлар устуворлиги.

Инсон ўзини қуршаб олган олам билан ўзаро биргаликдаги ҳаракати одамлар ўртасидаги ижтимоий ҳаёти ва ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида топадиган муносабатлар тизимида юз беради. Кишилар иш жараёнида табиат билангина эмас, балки бир бирларига ҳам ўзаро таъсир кўрсатадилар.

Педагогик мулоқат - бу ўқитувчининг қулай психологик муҳитни яратишга қаратилган ўқувчилар билан касбий муомаласидир. Нотуғри педагогик мулоқат кўрқув, ишончсизлик туғдиради ва диққат, хотира, имконият, ишчанлик қобилиятини пасайтиради. Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи унга енгиллик қувонч олиб келиши, фаолиятида ҳаракатга ундаши керак. Ўқитувчи ва ўқувчи

муомиласида ҳар бир нарса ҳурмат ва талабчанликка асосланиши лозим. Педагогик мулоқат ижтимоий -психологик жараён сифатида қуйидаги функциялар билан характерланади: шахсни билиши, ахборот алмашиши, фаолиятни ташкил этиш ва маънавий муҳитни яратиш кабилар.

Педагогик маҳоратга педагогик билимлар билан бир қаторда педагогик техника соҳасидаги малака ҳам киради. Улар тарбияга озроқ куч сарфлаб, кўпроқ натижаларга эришиш имконини беради. Ҳар бир моҳир педагог шахсни шакллантириш билан боғлиқ бўлган мазкур масалаларни ҳал қилиши лозим. Педагогдан куч ғайратни, қатъиятни, тиришқокликни, тадқиқотлар олиб боришга интилишини, янги вазиятга, янги жамоага кириш қобилиятини, самимиятни, тўғрилиқ ва ҳалолликни, ўткир ақл -идрокни, бир воситани бошқаси билан текшириб кўриш малакасини талаб қилинади. Педагогик маҳорат ўзига болалар ҳақидаги, таълим тарбия жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмуни, методлари ҳақидаги кенг билимларни қамраб олади. Бу билимлар умумий педагогик маданиятни ташкил этади. Ўқитувчи бу маданиятни эгалламаса, ҳеч вақт чинакам уста бўла олмайди. Замоनावий ўқитувчига биргина умумий маданиятининг ўзи кифоя қилмайди. У болаларни кузатиш, уларнинг ўсишидаги муҳим нарсаларни жамиятда вужудга келган, асосий ижтимоий ғоялар билан таққослаш, уларни ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли воситалар, тарбиявий таъсир кўрсатиш усулларининг ўзаро бир бирига ўтиши диалектикасини чуқур таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жиҳатдан бир системага солиш малакаларига эга бўлади.

Педагогик билим, кўникма, малакалар ўқитувчилик фаолиятини яхши бажара олиш қобилиятидир. Ўқитувчи фаолиятига оид бундай малакаларга қуйидагилар киради.

А. Амалий конструктив малакалар.

1). Амалий тарбиявий ишларни режалаштириш, фаолиятнинг энг муҳим қондаларини англай билиш.

2). Ҳар бир ўқувчига нисбатан уни жамоа шароитида тарбиялашнинг индивидуал дастурини тузиш.

3). Ўқувчиларнинг ёш ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларга нисбатан индивидуал муносабатни ошириш.

Б. Ташкилотчилик малакалари.

1). Ўқувчилар орасидаги фаол болаларни аниқлаш, танлай билиш ва уларни идрок қилиш.

2). Ўқувчиларнинг турли хилдаги жамоа, индивидуал фаолиятини уюштириш ва уларни ижтимоий фаоллигини ошириш.

3). Ўқувчиларга берилган ижтимоий топшириқларни беришда назорат ўрнатиш ва уларга зарур вақтда амалий ёрдам бериш.

4). Ўзи раҳбарлик қилган гуруҳдаги ишларни амалга ошира билиш.

5). Ота - оналар, кенг жамоатчилик ўртасидаги ишларни билиш. Ўқувчиларга талаблар қўйиш методлари куйидагилардан иборат: ўқувчининг ахлоқ қоидалари, барча предмет бўйича билимларни баҳолаш, коллежнинг ички тартиб қоидалари таълимда тушунтириш жараёнида қўлланади. Шунинг назарда тутиш керакки, ўқишдаги бурч ва маъсулиятни билиш, машқ қилиш, ўқувчиларни меҳнат қилишга ўргатишдан иборатдир. Бола коллежда яхши ўқиши, самарали хизмат қилиши, яхши дам олиши, ҳамма вақт қизиқарли машғулот билан банд бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бундай фаолиятни уюштириш ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ. Ўқитувчи олдида қўйилган талаблар:

1. Фаолиятнинг аниқ мақсадларини ўқувчилар жамоаси ҳам, ўқувчи ҳам аниқ ҳис қилсин.

2. Фаолиятни амалга ошириш ўқитувчилар ташаббуси ва ижодий фаолликка боғлиқ. Бунда ишни тақсимлаш, режалаш, ҳисобга олиш, натижа чиқариш қабиларни ўқувчиларнинг ўзларига ҳавола қилиш керак.

3. Ўқитувчи ўқувчилар фаолиятига педагогик раҳнамолик қилади, уларнинг ижодий қобилиятларини шакллантиради.

4. Фаолият жараёнида ҳар бир бола ижрочилик малакасига эга бўлади.

5. Иш натижасини муҳокама қилиш, иштирокчиларни рағбатлантириш.

Инсоннинг ахлоқий тарбияланганлигини унинг атрофидаги нарсаларга бўлган турли-туман муносабатларда намоён бўлади.

Амалий фаолият кишининг ахлоқий тарбия тизимининг муҳим томонидир. Шунинг учун болаларга яхшилик ва меҳрибонлик қилиш ички кечинмалар билан эмас, балки педагог фаолиятидаги асосий вазифа ҳисобланади.

Муомала шахс фаолияти учун муҳим ҳисобланади. Шунинг учун ўқитувчи ўқув тарбия жараёнида ўқувчи шахсини шакллантиради. Ўқитувчи дарсни режалаштирар экан, ўқувчиларнинг фақат ахборотни эгаллашлари билан чегараланмасдан, ёрдамга муҳтож бўлганларга шароит яратиш, уларнинг қизиқишини таъминлаши лозим. Муомала жараёнини икки типга бўлиш мумкин: диалог ва

монолог. Монолог муомалада ҳамкорлик бир томоннинг ижрочилиги асосида курилади. Педагогик фаолият педагогнинг болалар билан муносабати жараёнидаги ишни демократик ташкил этади ва биргаликда амалга оширилади.

Шахс ривожда педагогиканинг ўрни.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий, мустақил, демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти куриш йулида олиб борилаётган улкан ишлар инсон тафаккурини ривожлантиришга, ўзлигини англаш имкониятларини руёбга чиқаришга ва маънавий интелектуал, ақлий-амалий ривожланиши учун янги шарт-шароитлар яратиб берди.

«Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» нинг асосий мақсади - таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла ҳалос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимни яратишдир.

Маълумки, педагогика фани инсон ривож, шахс камоли ва мутахассис шаклланишида этник, генетик, тарихийлик, мустақиллик, табиий-экологик, руҳий-ҳиссий билиш, ривожланиш, комиллик омилларига ҳам суянади. Бундан ташқари, педагогика фани олдига янгича фикрлаш, янгича тафаккур, миллий ғоянинг кенг қамровли сифатларини шакллантириш вазифалари қўйилган.

Ўқитувчининг педагогик маҳоратини ривожлантиришда шарқ мутафаккирларининг илм-маърифат ғояларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Чунки илм маърифат ғоялари, миллий қадриятларимизни талабалар онгига сингдириш ўқитувчининг асосий бурчи ва вазифасидир.

Таълим - тарбия ҳаёт жараёнининг ҳамма соҳаларини, жабҳаларини қамраб олмаса, у ўзининг комил инсон тарбиясидаги жуда катта имкониятларга эга бўлган асосий ижтимоий фан мавқеини эгаллай олмаган бўлар эди. Шунинг учун ҳам «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таълим ижтимоий - иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналиши қилиб белгиланган.

Педагогика фанининг мазмунида, тарбия ва таълим назариясида, таълимни ташкил этиш шаклларида комиллик даражаси сифатларини аниқлашда катта ўзгаришлар бўлди.

Дарҳақиқат, бугунги кунда педагогика инсоннинг маънавий шаклланиши, унинг шахс сифатида ривожланиши, комил инсонни

вояга етказиш қонуниятларини, мутахассислик асосларини ўргатувчи устувор фанлардан бирига айланади.

Олий ўқув юртлари талабалари учун «Педагогик маҳорат» курсини ўқитиш жараёнида қуйидаги талабларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Талабаларнинг фан асосларини онгли эгаллаши, интеллектуал - маънавий ривожланиши.

2. Талабаларни инсоният эришган бой қадриятларга суянган ҳолда педагогика фанининг ўзига хос илмий - амалий асослари билан қуроллантириш.

3. Бола, ўқувчи, талаба тушунчаларини абстракт ҳолда эмас, балки асосий маънавий, физиологик, психологик ва эстетик асосларига боғлиқ ҳолда шакллантиришнинг педагогик асосларини ишлаб чиқиш.

4. Кадрлар тайёрлаш миллий моделини ҳаётга жорий қилиш учун талабаларни фан ва ўқув фанларининг умумпедагогик амалий асослари билан қуроллантириш.

5. Олий ўқув юртларида ҳар бир ўқув фанининг алоҳида соҳа сифатида ривожлантиришни педагогик таъминлаш учун талабаларни ижодий фикрлаш методлари, мутахассислик педагогикаси асослари билан қуроллантириш.

Ҳар бир мустақил фан ўзининг предмети ва методологик асосларига эга. Жумладан педагогика ҳам фан сифатида шаклланиб, ўзининг предметига эга бўлди. Бошқа фанлар каби педагогика ҳам фан сифатида аввало, жамиятнинг талаб эҳтиёжлари асосида пайдо бўлди ва ривожланди.

Шу сабабли тарбия жараёнини ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми деб қараш лозим. Чунки тарбиявий ишларни олиб бормасдан туриб жамиятни тасаввур қилиш қийин.

Маълумки педагогика фани тарбия ва таълимнинг инсон ривожи, шахс камоли ва мутахассис шаклланишида муҳим ўрин тутати.

Шу билан бирга Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби ғоялар ҳам педагогика фани мазмунидан чуқур ўрин эгаллаган муҳим масалалардан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек «Шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси бўлиб ҳисобланади».

Педагогикада шахс ривожланиши ва тарбиянинг ўзаро боғлиқлиги муҳим муаммолардан бўлиб, у кўп мунозараларга сабаб бўлади.

Шахснинг ривожланиши қийин мураккаб жараён ҳисобланиб у кўйлаб ички ва ташқи таъсирлар ва омиллар орқали руёбга чиқади. Инсон ҳаёт экан, бутун умри давомида ўсиб, ривожланиб, ўзгариб боради. Болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик йилларида шахснинг камол топиши яққол кўзга ташланади.

Ривожланиш деганда, биз шахснинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий ва маънавий камол топиш жараёнини тушунамиз.

Шахс ривожланишининг биологик ва ижтимоий хусусиятлари ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлганлиги учун педагогика ва психология фани уни чуқур ўрганadi. Чунки, одам боласининг шахс сифатида ривожланиши, унинг ҳар томонлама камол топишнинг самарали бўлиши педагогика фанининг қонуниятлари, унга таъсир этувчи омиллар, таълим ва тарбияга боғлиқдир. Педагогика фани шахс фаолиятининг шаклланишини таҳлил қилади. Маълумки, одам шахс сифатида дунёга келмайди, балки унинг шаклланиши аввало тарбия ва ҳаёт шароитларига боғлиқдир.

Шахс ҳаёт давомида мураккаб ривожланиш жараёнини бошидан кечиради, натижада шахсга айланади.

Шу сабабли шахсни маълум ижтимоий тузумнинг маҳсули деб тушунишимиз лозим.

Шунинг учун ҳам шахснинг ривожланиб камол топиши, ҳаётнинг ҳамма босқичларида ҳар хил бўлади. Тарбия жараёнида ўсаётган авлоднинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини билиш ва ҳисобга олиш жуда зарур. Маълумки, ўқувчи-талабаларнинг ҳар бирини ўзига хос хусусиятлари психик жараёнлари мавжуд.

Бу ўзига хослик ривожланиш жараёнида яққол намоён бўлади. Ёш хусусиятларини ҳисобга олиш, бола хусусиятига мослаш эмас, балки шу ёш даврида бола имкониятини ҳисобга олган ҳолда, таълим тарбия ишларини ташкил этиш демакдир. Шундагина шахс ривожланишига тарбиянинг таъсири самарали бўлади.

Болаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг муваффақиятли бўлиши ўқитувчининг ҳар хил ёшдаги болалар ўртасидаги тафовутларни қай даражада ҳисобга олишига боғлиқдир. Шундай экан, мактабгача ёшдаги ва мактаб, ҳамда ўрта-маҳсус ва олий ўқув юрларида таълим олаётган ўқувчилар, талабаларнинг ёш давлари ва психологик хусусиятларини ҳисобга олмоқ лозим.

Шахс, унинг характери, хулқ-атвори умуман жисмоний ва маънавий тараққиётини ўрганиш шуни кўрсатадики, бу жараён мураккаб

зидиятлидир. Шу сабабли ривожланиш жараёни бир текисда бормайди, балки бунда сакрашлар, нотекисликлар ҳам содир бўлади. Шундай экан, ўқитувчи ва тарбиячилар болаларнинг ёши ошган сари унинг эҳтиёжларида, интилиш ва кизиқишларида қандай сифат ўзгаришлари содир бўлаётганини мунтазам кузатиб боришлари лозим.

Педагогика фанининг энг муҳим вазифаси шахсни шакллантиришда муҳит бера олмаган нарсалар тарбия орқали ҳосил қилинади, ҳатто тарбия туфайли туғма камчиликларни ҳам ўзгартириб, шахсни камолга етказиш мумкин.

Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият ҳоҳ ўйин, меҳнат, ўқиш, спорт ва бошқалар шахснинг ривожланишига таъсир кўрсатади.

Шахс улғая борган сари унинг фаолияти ҳам мазмунан, ҳам шаклан ўзгариб боради, турли ёш даврларда эса фаолият турлари ҳам ўзгариб боради.

Шу сабабли бола ҳаётида ўйин, ўқувчи ҳаётида ўқиш, катталар ҳаётида меҳнат фаолиятлари катта аҳамиятга эгадир.

Ўқувчи ва талабаларнинг ривожланишида ўқув жараёнларининг аҳамияти ва таъсири бекиёс каттадир. Билимларни ўзлаштириш уларнинг тафаккурини ўстиради, ижодий қобилиятларини шакллантиришнинг асосий воситаси бўлиб қолади. Бу жараёнда уларда ижтимоий хулқ нормалари шаклланади. Шахс қайси ёшда бўлишидан қатъий назар, уларнинг ривожланишида меҳнат фаолиятининг аҳамияти каттадир. Тарбия билан ривожланишнинг ўзаро бир бирига таъсири ва муносабатлари мавжуд, чунки қаерда тарбия жараёни муаммолари тўғри ҳал этилса, шу шахс тарбиянинг роли ва имкониятларига ишонч билан қарайди.

Тарбия шахснинг ривожланишини таъминлаши учун боладаги ривожланишнинг моҳиятини тушуниш, билиш фаолиятининг ўзгариш сабабаларини аниқлаш зарур. Тарбия ҳақиқатдан ривожлантирувчи омил бўлмоғи учун тарбияланувчи жамиятнинг тарбия олдига қўйган талабалари шахснинг ўзига хос хусусиятини билиши зарур. Педагогика фани соғлом авлод тарбиясини ривожлантиришга қаратилган.

Шу сабабли шахснинг шаклланиши масалаларига тўғри ёндашиш учун, унинг табиати, тузилиши, хулқ атворини ва унга сабаб воситаларини билиш зарур.

Шахснинг ривожланиши жараёни бир қанча омиллар таъсирида содир бўлади. Ирсият, яъни биологик омил, ҳамда муҳит, таълим ва тарбия шахс фаолиятининг фаоллиги шахсни шакллантиришнинг

асосий омиллари деб тушунилади. Маълумки, шахс, инсон тирик организмдир. Шу сабабли унинг ҳаёти биологиянинг умумий қонунларига, ёнлар анатомияси ва физиологиясининг махсус қонунларига бўйсунди. Шахснинг айниқса, боланинг жисмоний ривожланиши соғлиги биологик омилга боғлиқдир.

Мустақил Ўзбекистон таълим тизимини ислоҳ қилиш, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»ни қабул қилиш баркамол авлодни яратишдаги дастлабки қадамлардир.

Шахс ривожланишига эришиш ҳар бир жамиятда тарбия тизими орқали амалга оширилади.

Шундай экан, фақат тарбия орқали шахснинг ривожланиш имкониятларини рўёбга чиқариш мумкин. Чунки, тарбия жараёнида аниқ мақсад ва режа асосида шахсга таъсир этилади. Дунё муҳитдаги воқеаларнинг тўғри ижобий таъсирини амалга ошириш имкони тутилади.

Педагогик фикр тарихида ўқитувчи ўрни ва маҳорати.

Энг қадимги VII асргача бўлган даврда ўқитувчи, устоз, тарбиячи фаолияти, маҳорати, уларнинг жамиятдаги ўрни, ҳақида тўхталиб ўтиш лозим.

Ибтидоий жамоа тузуми даврида жамиятдаги кишилар ёш жиҳатдан 3 гуруҳга бўлинар эди.

1. Болалар ва ўсмирлар.

2. Ҳаёт меҳнатининг тўла қимматли ва тўла ҳуқуқли иштирокчилари.

3. Кексалар.

Янги тузилган болани жамоадаги кекса кишилар боқиб ўстирардилар. Бола тегишли биологик ёшга тўлиб, меҳнат қилишни ўрганиб, ҳаётий билим ва малакаларни эгаллагандан сўнг тўла меҳнатчилар гуруҳига ўтган. Ибтидоий жамоада бола ўзининг ҳаёт фаолияти жараёнида катталарнинг ишларида қатнашиб, улар билан кундалик муомалада бўлиб тарбияланар ва таълим олар эди. Ўғил болалар катта ёшдаги эркаклар билан, қизлар эса аёлларнинг ишларида қатнашардилар. Кейинчалик ўғил болалар учун алоҳида, қизлар учун алоҳида тарбия муассасалари - ёшлар уйлари пайдо бўлди. Бу ерда улуғ оқсоқоллар раҳбарлигида яшаш, меҳнат бўйича ўтказиладиган синовларга тайёрланар эдилар.

Ибтидоий жамиятда дехқончилик турли касб-ҳунарлар пайдо бўлди. Шу билан боғлиқ равишда тарбия ҳам мураккаблашиб, кўп томонлама ва режали бўла борди. Болалар тарбияси тажрибали кишиларга топшириладиган бўлди. Улар болаларга меҳнат кўникма

ва малакаларини ўргатиш билан бир қаторда, пайдо бўлиб келаётган диний урф одатларнинг қондалари, нақллари билан болаларни таништирар, ёзишга ўргатар эдилар.

Шарқнинг барча гуманистлари Рудакий, Фирдавсий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Низомий, Хофиз, Шайх Саъдий, Умар Хайём, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий кишиларни маънавий гўзаллигини, тенгсизлигини куйладилар, инсонпарварлик ғояларини олға сурдилар.

Улар яшаб ўтган давр ижтимоий ва сиёсий зиддиятлар авж олган, ташқи душманлар ҳукуми тез-тез такрорланиб турган, идеологик ҳаётда сохта тарғибот илдиз отган, халқ эркисиз қашшоқ ҳолда яшаган, китоб ва ёзма манбаалар фақат қўлда кўчириб ёзилган давр эди.

Ана шундай-зиддиятли замонда яшаб ўз мақсади, ҳаётини олға сурган, вазифаларни бажаришга киришган алломалар фан, маданият, тарих, илмий билимлар соҳасида муносиб ўрин эгалладилар.

Мугафаккирлар мустақил дунёқараш, сабр-матонат билан ўтмиш авлодлар билимларини чуқур ўрганиб, ўзлари ҳам меҳнат қилиб турли фанларда янги тушунча ва хулосалар чиқара олдилар. Инсоният тарихи, маданият фани ўзаро алоқадорлигида ўсиб, ривожланиб, бойиб боришини исботладилар. Айниқса педагогика, психология, этика фанларининг мустақиллигига кенг йул очдилар. Таълим - тарбия, мулоқат, одоб - ахлоқ, гуманизм, эстетика тушунчаларини бойитдилар.

Шарқ мугафаккирлари ва алломаларнинг ижодий меросларида ўқитувчи-тарбиячи маҳорати, устоз-шоғирдлик шартларига ҳам алоҳида ўрин берилган.

Абу Наср Фаробий - X аср шарқ фалсафий фикрларининг энг йирик намоёндаларидан бўлиб, ҳаёт, инсон ҳақидаги таълимотни дастлаб яратувчилардан бири саналади. Ўрта асрнинг бир қанча илмий ютуқлари, умуман Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида тараққийпарвар ижтимоий, фалсафий тафаккур тараққиёти унинг номи билан боғлиқ бўлган. Фаробий ўз замонаси илмини барча соҳасини мукамал эгаллаган. Унинг асарларида одам шахсининг энг яхши ва олийжаноб хусусиятлари, кишилар ҳаётида адолат ўрнатилиши, яхшилиқ, ақлий камолатига эришувчи инсон ҳақида фалсафий фикрлар ифода этилган.

Абу Наср Фаробий устоз ўқитувчига шундай талаб қўяди:

"Устоз шоғирдларига катта зулм ҳам ҳаддан ташқари кўнгилчанглик ҳам қилмаслик лозим."

Чунки ортиқча зулм шогирдда устозга нисбатан нафрат уйғотади-ю, устоз жуда ҳам юмшоқ бўлса шогирд уни менсимай кўяди ва у берадиган билимдан совуб ҳам қолади. У ўқитувчига болаларнинг фсъл атвориغا қараб тарбия жараёнида "қаттиқ" ёки "юмшоқ" усуллардан фойдаланишни маслаҳат беради. Унинг фикрича:

1.Тарбияланувчилар ўқиш-ўрганишга мойиллик билдирсалар, уларга таълим тарбия жараёнида юмшоқ усул қўлланилади.

2.Тарбияланувчилар ўзбошимча итоатсиз бўлсалар, қаттиқ усул (мажбурлов) қўлланилади.

Абу Али ибн Сино жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган машҳур энциклопедист олим. Табиатшунос, файласуф, астраном, математик мусикашунос, ҳуқуқшунос, филолог, ёзувчи ва шоир. Европада Авицинна номи билан машҳур бўлган Ибн Сино жаҳон фани тараққиёти тарихида муҳим рол ўйнайди.

Ибн Синонинг гуманистик таълимида биринчи масала инсон камолатидир, инсонни оламдаги мавжудодлардан юқори кўйишидир.

Абу Али ибн Синонинг ижодий фаолияти жуда ҳилма-ҳил ва ранг-барангдир. Унинг асарларида фалсафа, тарих филология, этика, педагогика, психология, шеърият, табобат, терапия, хирургия, диагностика, гигиена ва табиатшунослик фанларининг ҳар қайсисига доир мустақил фикрлар ва хулосалар бор. Ибн Сино буюк олим. У инсон ақлининг ҳар томонлама ривожланишига табиат сирлари ва ҳақиқатни билиш мумкинлигига қаттиқ ишонган. Исботлаб мисоллар келтирган. У ўзининг илм-фан соҳасидаги катта фазилатлари билан жаҳон маърифати ва маданиятининг намоёндаси сифатида танилди.

Ибн Синонинг таълим ва тарбия соҳаларидаги бой мерос ўз даврида жаҳолатга қарши курашда жуда катта прогрессив аҳамиятга эга бўлди. Улуғ зотнинг талай асарларидаги ғояларини олимларимиз, педагогларимиз ҳамон ўрганмоқдалар, амалий ҳаётга тадбиқ этмоқдалар.

Буюк аллома Ибн Сино болага билим бериш ўқитувчининг маъсулиятли бурчи эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича болалар билан муомолада босиқ ва жиддий бўлиш, берилаётган билимнинг болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш кабилар муҳимдир.

Ибн Сино ҳақиқий олим бўлганлиги сабабли тилга доир кўпгина асарларни юзага келтирди.

Абу Али Ибн Сино фаннинг қайси бир соҳасига қўл урмасин, унга фалсафий тус берди. Унинг шоир ва адиб сифатида ёзган асарлари

ҳам ўзининг фалсафий жиҳатдан чуқур ғоялари асосида суғорилганлиги билан кўзга ташланиб туради.

XI асрда яшаб ўтган алломалардан бири Юсуф Хос Хожиб ҳам ўз ижодида илм аҳилларини, устозларини улуғлайди. "Кутадғу билиг" асаарида илм аҳли улуғланади. Унинг ёзишича:

Тағин бир тоифа донишманд доно,
Улар илми элга машғал доимо.
Эъозла уларни то бор имкони,
Билимларин ўрган токи бор онинг.
Булардир ҳақиқат таянч тиргагинг.

Абу Райҳон Берунийнинг қарашлари прогрессив мазмун касб этади. Мутафаккирнинг гуманистик қарашларида ростгуйлик билан адолат ҳимматга эга бўлган сифатлардир. Олим хулқларни яхши ва ёмон хулқлар деб 2 қутбга бўлиб кўрсатади. Унинг фикрича яхши хулқлар-ростгуйлик, адолат, мардлик, ботирлик, ҳиммат ва шу кабилардир. Бу ҳақида у шундай дейди: ҳамманинг табиатида адолат бевосита севимли ва ҳамма унинг яхшилигига қизиқадиган бўлгани каби ростгуйлик ҳам шундай, лекин ростгуйликнинг ширинлигини татимаган ёки ширинлигини билса ҳам, тоттишни истамайдиган киши уни севмайди.

Абу Райҳон Беруний Ўрта Осиё халқининг машҳур қомусчи олими, ўзининг илмий мулоҳазалари билан барчани ҳайратда қолдирган, философия, тарих, филология, педагогика, табиатшунослик фанларининг актуал масалалари соҳасида ўз давригача бўлган билимларни умумлаштирди, камчиликларни тузатди ва кейинги авлодлар ҳам фахрланадиган асарлар қолдира олди. Реал ҳаётда у фақат фан, маърифатга берилган одам бўлган. Бутун вақтини куч-қувватини илм фанга бағишлаган. У ижтимоий ва табиий фанларнинг энг муҳим соҳаларида баракали ишлади ва шундай асарлар яратдики, улар жаҳон фани ва маданиятини янада юқори поғонага кўтаришда хизмати катта бўлади.

Умар Ҳайём - ўзининг жаҳоншумул илмий асарлари билан эмас, нозир поэтик асарлари-рубоилари билан оламга машҳур бўлди. Шоир ўз рубоиларида олам сирлари ҳақида фикр юритди, зўравонликни, жаҳолатни, риекорликни фош этди, шахс эркинлигини куйлади. Умар Ҳайём инсонни улуғлади, уни дунёдаги энг олий мавжудот сифатида қўлади.

Умар Ҳайём дунёқарашда инсон ва унинг ҳаётӣ муаммолари, инсон ҳаёти билан боғлиқ бўлган таъвишлар, гуманизм масалалари марказий ўрин эгаллади.

Умар Ҳайём кишиларни аҳиллик ва дўстликка, иттифоқликка чақиради, ҳар қандай мушкул ишни ҳал қилишда иттифоқлик, дўстлик жуда катта куч эканини қайта-қайта таъкидлайди.

Шарқ мумтоз маданиятининг бутун дунёга машҳур намайндаларидан бири Саъдий Шерозий таълим-тарбияда муаллимнинг талабчанлиги билим ва тарбия беришда қаттиққуллик бўлишининг тарафдори бўлган.

"Гулистон" да устоз шогирд муносабатига оид ҳикоят келтирилади. "Бир одам кураш санъатида зўр маҳорат қозонди, у 300 ҳийлани билар ва ҳар куни бир ҳийлани ишлатиб курашар эди. Шогирдларидан бирига 299 ҳийлани ўргатди. Аммо бир ҳийлани ўргатмади. Устознинг ҳурмати билмаган шогирд устозидан ҳам устунлигини айтиб мақтанади. Бу сўз подшога ёкмайди. Улар кураш тушмоқларини буюради. Устоз охириги ҳийласини ишлатиб шогирдини енгади. Устоз ҳурмати билмаган шогирд эса ҳалойиқ ва подшоҳнинг нафратига учрайди".

Муаллим - устозга нисбатан ҳурматда бўлишининг ифодаси шуки, шогирд муаллимдан олдин юрмаслик унинг ўрнига бориб ўтирмаслик лозим. Машғулотлар давомида ўқувчилар муаллимдан узоқ бўлмасинлар, улар ораси ўқ-ёй оралиғида бўлсин, мана шунда илмга интилувчиларни ўз устозларига ҳурмати маълум бўлади.

Соҳибқирон Амир Темур ҳам ўз ҳукумронлиги даврида илм аҳллари, муаллимларга ҳурмат билан қарайди. Кишиларга мансаб беришда ҳам уларнинг илмларини ҳисобга олади. Жамиятнинг ривожиди уларнинг ўрни муҳим деб билади. Кўплаб мадрасалар очади, уларга муаллим ва муддарислар тайин этади. Ўзининг устозларини ҳам жуда қадрлайди.

Алишер Навоий ўзбек халқининг улкан шоири ва мутафаккири, улуғ олим ва давлат арбоби, жаҳон адабиётининг сиймоларидан бири. Шоир бутун ҳаёти ва фаолиятида инсоннинг бахт-саодати учун курашган. Навоий ўзининг ҳамма асарларида инсоннинг ер юзидаги ҳақиқий инсон деган номини юқори даражага қўяди, инсон ҳуқуқи билан яшашни, инсон шахсининг озодлигини ёқлайди.

Алишер Навоий ижодида ҳам устоз масалаларига кенг ўрин берилади. У ёшларга чуқур билим бериш учун муаллимлар, муддарислар ҳамда устоз мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. У нодон мугассиб жоҳил

домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли ўқитиш йулларини биладиган муаллим бўлиши зарур дейди. Масалан: "Махбуб ул қулуб" асарида мактабдорлар ҳақида фикр юритар экан, уларни ўта қаттиққўл, жоҳил ва таъмагириликларини қоралайди. Дарҳақиқат жоҳил муаллимлар гуноҳсиз ёш болаларга жафо қилувчидир. У ёш болаларнинг азоблашга, калтаклашга ўрганган. Ҳазабли, қоши чимирилган, гуноҳсизлар билан аччиқланишга одатланган. Уларнинг кўпчилигида кўнгил қаттиқ қўллиги ва таъб хасталиги ошкор. Бунинг устига улар ақл камлигига ҳам грифтор. Улар кийиниш йўли билан болалар кўнлини ўзларига ром қилмоқчи ва кичкинтойларнинг беқарор табиатини дўқ-пуписа билан тартибга солмоқчи бўладилар. Улардаги кўриниб турган қўполлик ёш болалардаги келишмаган ҳатти-ҳаракатни силлиқлашга йирик эговдир. Улар иши одам қўлидан келмас, одам эмас, балки дев қила олмас. Бир кучли киши бир ёш болани сақлашга ожизлик қилади. Лекин, устоз болага илм ва одоб ўргатади. Дарҳақиқат, муаллим бу каби ҳолларда юзлаб мапшаққат чекади. Шу жиҳатдан олганда болаларда унинг ҳақи кўп, агар шогирд улғайгач подшоҳлик мартабасига эришса ҳам ўз муаллимига қуллик қилса арзийди, шунинг учун ҳам Алишер Навоий ёзади.

Ҳақ йулида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганч ила.

Хусайн Воиз Кошифий ўз асарларида устоз-шогирд муносабатларига кенг тўхталади: "Агар шогирдликнинг биноси нимани устига қурилади деб сурасалар ирода устига деб жавоб бергин. Агар ирода нима деб сурасалар самоъ ва тоатдир деб айтгин. Агар самоъ этиш ва тоат нима деб сурасалар нимани устоз айтса уни жон қулоғи билан эшитиш, чини билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда адо этишидир деб айт". У шогирдликнинг 8 та одобини кўрсатади:

1. Биринчи бўлиб салом бериш.
2. Устознинг олдида оз гапириш.
3. Бошни олдинга эгиб туриш.
4. Кўзни ҳар томонга югуртирмаслик.
5. Гап сўрамоқчи бўлса олдин устоздан ижозат олиш.
6. Устоз жавобига эътироз билдирмаслик
7. Устоз олдида бошқаларни ғийбат қилмаслик
8. Ўтириб туришда ҳурмат сақлаш.

Кошифий устозлик шартларини ҳам кўрсатади. "Билгилким ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни қилур эрса ул ишни асоси мустаҳкам бўлмагай."

Машҳур алломанинг фикрларидан шу нарса кўриниб турибдики, ўқитувчилик ер юзидаги ҳар қандай касбдан кўра юқорирок турадиган жуда фаҳрли касб деб ҳисобланган ва унга жуда катта аҳамият берилган. Шундай экан бугунги кунда ҳам ўқитувчига ҳурмат билан қараш лозимлигини талаб қилинади. Албатта бунда ўқитувчининг ўзи ҳам жамиятда қандай муҳим вазифани бажараётганлигини тушуниб олиши ва ўз қадр қимматини яхши билиб ишлаши зарур. Ўқитувчи соф виждонлиги, ишчан, саботли, ўқувчиларга ўзи сингдириши лозим бўлган фазилатларга жонли намунаси, кенг маълумотли ва меҳнатсевар киши бўлиши лозим. У ўз ишини беҳад севиши, ўқувчиларга баъмисли оталардек муомала қилиши, уларда билимга ҳавас туғдириши зарур. Ўзи намуна кўрсатиб ўқувчиларни ўзига эргаштириш ўқитувчининг энг биринчи вазифасидир.

Ўқитувчининг жамиятидаги ўрни ниҳоятда муҳим. Шунинг учун ҳам ўқитувчи ўз билимларини болаларга ўргатиш учун тайёрланиши, ўқимишли киши бўлишининг ўзигина кифоя қилмайди. У аввало болаларни севиши, ўзини болаларнинг отасидек ҳис қилиши ҳамда уларнинг тарбияси ва ўсишга оид бўлган нарсаларнинг ҳаммасини ўзининг вазифаси деб билиш керак. Чунки бола ўз табиати билан фаол кучга эга. Ўқувчиларга бу кучларни машқ қилдириш учун зарур бўлган материални бериш ўқитувчининг вазифасидир.

Ўқитувчи раҳбарлик ролини ўйнагандагина болаларда ташаббускорликларни ўстириши ва уларни билимлар билан қуроллантириши мумкин. Ўқувчиларни ўқитиш жараёнида пухта ишланган ўқув режаси ва яхши дарслик таълим мазмунини такомиллаштиришнинг асосини ташкил этади.

Дарҳақиқат, таълимнинг муваффақиятли бўлиши дарслик, ўқитиш методлари ўқитувчига боғлиқ. Яхши ўқитувчи ўз фанини мукамал эгаллаб олган бўлиши, касбини ва болаларни севиши керак.

Ўқитувчи тарбия ишида болалар мураббийсидир. Ўқитувчи иши бошқа ишларга қараганда кўпроқ доимо ҳайратланиш ва завқланишни талаб қилади.. Ташқаридан қараганда ўқитувчининг роли оддий ва содда, бироқ у ўз меҳнатининг юксак ижтимоий аҳамиятини тушуниши лозим. Ўқитувчиларга доимо зўр ҳурмат ва ғамхўрлик билан қарашга ҳамиша эътибор бериш зарур. Чунки ўқитувчи бирор фандан дарс берибгина қолмай, балки тарбиячи

хамдир. У ўз касбини севиши, тарбия ишига зўр маъсулият билан қараши, маълумотли бўлиб педагогика билан психологияни билиш, педагогик маҳоратга, педагогик одобига эга бўлиши лозим.

Ахлоқшунослик-ўқитувчи маҳоратининг негизи..

Ахлоқшунослик бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган қадимий фан. У бизда "Илми ахлоқ", "Одобнома" сингари номлар билан атаб келинган. Оврупада эса "Этика" номи билан машҳур. Биз ҳам яқин-яқингача шу атамани қўллар эдик. Уни биринчи бўлиб юнон файласуфи Арасту киритган. Қадимги юнонлар ҳам бу ҳақидаги маълумотни фан даражасига кўтарганлар ва "Этика" деб атаганлар. Ҳозирги кунда бу фанни илмий ва замонавий талаблар нуктаи назардан "Ахлоқшунослик" деб аташни мақсадга мувофиқ деб ўйлашимиз.

Ахлоқшунослик ахлоқни келиб чиқиши ва моҳиятини, кишининг жамиятдаги ахлоқини ўрганеди.

"Ахлоқ" сўзи арабчадан олинган бўлиб, "хулқ" сўзининг кўплик шаклидир.

Одоб-инсон ҳақида таассурот уйғотадиган, лекин жамоа, жамият ва инсоният ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган миллий урф одатларга асосланган чиройли хатти ҳаракатларни ўз ичига олади.

Хулқ - оила, жамоа, маҳалла - куй миқёсида аҳмиятли бўлган, жамият ва инсоният ҳаётида сезиларли, ёкимли инсоний хатти-ҳаракатларнинг мажмуи.

Ахлоқ эса - жамият, замон, инсоният тарихи учун намуна бўла оладиган ижобий хатти - ҳаракатлар йиғиндисидир.

Ахлоқшунослик ахлоқий фан сифатида 3 йўналишда иш олиб боради, яъни ахлоқий тафаккур таррақиётини тадқиқ этар экан, у ахлоқни: 1) баён қилади; 2) тушунтиради; 3) ўргатади. Ахлоқшунослик фанида Афлотун, Арасту, Эпикур, Форобий, Ибн Сино, Кант, Фейербах сингари буюк файласуфлар ижод қилишган. «Қобуснома», Саъдийнинг "Ғулистон", Жомийнинг "Бахористон", Навойининг "Маҳбуб ул-қулуб" каби ахлоққа бағишланган асарлар ҳам ўз мустаҳкам ўрнига эга.

Ахлоқшунослик бошқа ижтимоий-фалсафий фанлар билан ўзаро алоқадорликда ривожланиб келмоқда. Айниқса, нафосатшунослик (эстетика), диншунослик, ҳуқуқшунослик билан алоқаси катта.

Ахлоқшунослик педагогика билан ҳам чамбарчас алоқада. Педагогикадаги шахсни шакллантириш, тарбиялаш, таълим бериш

жараёнларни панд-насиҳатларсиз, одобнома дарсларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шу боис ахлоқшунослик ўзининг назарий ва айниқса, амалий жиҳатлари билан педагогиканинг асоси ҳисобланади.

Қадимдан ахлоқшуносликнинг руҳшунослик (психология) билан алоқаси алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Зотан, бу иккала фан кишилар ҳатти- ҳаракати, феъл-атвори ва мойил истакларини ўрганган.

Ахлоқшуносликнинг ижтимоийшунослик (социология) билан алоқаси ўзига хос.

Бу иккала фан инсон фаолиятини бошқаришнинг ижтимоий мурувватлардан бўлишини алоҳида ўрганadi.

Ахлоқшунослик сиёсатшунослик билан чамбарчас боғлиқ.. Чунки унда шахс интилишлари, давлат ва жамият манфаатлари ҳақида фикр юритилади..

Ҳозирги кундаги экологик муаммоларни ҳал этиш ахлоқшунослик билан тобора мустаҳкамланиб бормoқда. XX асрда экологик ахлоқшунослик деган махсус соҳа ҳам юзага келди.

Ахлоқшунослик ҳамма даврларда ҳам юксак аҳамият касб этиб келган фан. Шу ўринда Республикамиз Президенти Ислоҳ Каримовнинг қуйидаги қимматли фикрларини келтириш ўринлидир.

«Аслини олганда, ахлоқ-маънавиятининг ўзаги», "Инсон ахлоқи шунчаки салом-алиқ, ҳушмуомилалиқдангина иборат эмас. Бу аввало, инсоф ва адолат туйғуси, иймон ҳалоллик дегани". Бу фикрлар, бир томондан, эски тузумдан қолган ахлоқсизликни енгил-елпи, иккинчи даражали фан сифатида тушунувчиларга адолатли зарба бўлса, иккинчи томондан, ахлоқнинг янги жамиятимиздаги улкан ҳамда ахлоқшуносликнинг жиддий назарий тадқиқотларга суяниши кераклигини таъкидлайди. Демак умуминсоний ахлоқий қадриятлар ҳамда қадимий урф-одатлар, анъаналар мустақил Ўзбекистонда жамият маънавиятини мустаҳкамлашда хизмат қилиши мумкин.

Ана шу янгиланиш жараёнида ахлоқшуносликнинг ўз ўрни бор. Унинг олдида янги демократик ва ҳуқуқий давлат барпо этишга киришган мамлакатимиз фуқароларининг, айниқса ёшларнинг ахлоқий даражасига маъсуллик ва ҳар томонлама камол топган замон кишиси тарбиясини назарий асослашда улкан вазифалар турибди. Уларни фақат қадимий ва ҳар доим замонавий бўлиб келган янгича ёндашувлар асосидагина амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Таълимни такомиллаштиришда янги педагогик технологиянинг ўрни ва вазифалари.

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Иқтисодий, ижтимоий, сиёсий қийинчиликларни енгиб ўтиб, тараққиёт йўлига кирган мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга ривожланган мамлакатларнинг илғор технологияларининг жорий қилиш, миллий кадриятларимизни сингдирган ҳолда таълимни ташкил этиш, бу жараёни пухта ва самарали амалга ошириш ишлари бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу борада 1997 йил тарихий ҳужжат Республикамизда "Таълим тўғрисида" Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури" қабул қилинди. Унинг асосий мақсади мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш, комил инсон ва етук малакали мутахассислар тайёрлашдир. "Кадрлар тайёрлаш миллий модели"нинг асосий таркибий қисмларини шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш ташкил этади. Мазкур қонун ва дастурни рўёбга чиқариш таълим тизимини тубдан қайд қилишни, яъни халқ таълими тараққиётининг соҳаларини қайта қуриб чиқишни ва уни ўз вақтида ҳал қилишни тақозо этмоқда. Чунки, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"да XXI асда яшайдиган, ижод қиладиган, Ватан ва юрт мустақиллигини мустаҳкамловчи, инсонларнинг манфаатини, уларнинг билими, кўникма ва малакасини шакллантиришга алоҳида аҳамият берилган. Замонавий ахборот технологиялар, таълимни компьютерлаштириш ва компьютерлаш тармоқлари тизимида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашнинг ривожланишига эътибор қаратилган. Зеро, миллий дастурда эътироф этилгандек "таълимни ахборот билан таъминлаш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш, уни жаҳон ахборот тизими билан боғлаш, оммавий ахборот воситаларнинг таълим соҳасидаги вазифаларини белгилаш" малакали кадрлар тайёрлашнинг муҳим муаммолардандир. Демак, янги аср инфор­мацион технологиялар асри бўлади.

Бу масаланинг бир томони. Масаланинг иккинчи бир муҳим жиҳати шундаки, янги аср халқаро, иқтисодий корпорация-жаҳон миқёсидаги интеллектуал салоҳият, ақл-заковатнинг бирлашув асри бўлади.

Хўш, ахборот технологиялари нима-ю, уларни инсон идроки, тафаккури ва онгини сингдиришда нималарга этибор қаратилиши лозим?

Бугун биз янги технологияларга сарфланаётган маблағлар қай даражада ўзини оқлашни, уларни таълим сифатини ошириш, ахборотлар ва телекоммуникацияли технологиялар ҳамда таълимни ривожлантиришга таъсири қандай бўлишини тасаввур қила олишимиз шарт. Кўп ҳолларда "Таълимнинг компьютер технология"лари ибораси "ахборот технология"лари ибораси билан алмаштириб юборилади. Бу ўринда асосий анъанавий педагогик технологиялардан фарқли, компьютер тармоқларига уланган, дастурлаштирилган, халқаро алоқаларни ҳам таъминлашга қодир тизим назарда тутилмоқда. Бу ҳолат сўнгги йилларда жамият ҳаётида компьютерларнинг аҳамияти, халқ хўжалигининг барча тармоқларида турли хил ахборотларга нисбатан эҳтиёжнинг ортиб бориши билан изоҳланади. Бугун биз бир нарсани аниқ тасавур қилишимиз керак: мавжуд ҳолат, ахборотлар оқимининг тизимлашуви инсон хотирасига ортиқча юк шахснинг жараёнларида кескин ўзгаришларга сабаб бўлмайдими? Онгта етиб келаётган ахборотлар оқими шахснинг мавжуд маданий-маърифий муҳитдаги мослашуви жараёнида қай тарзда акс этишини билишимиз ва шунга мос тарзда таълим-тарбия муассасаларида ўқув дастурлари ва жиҳозларига нисбатан талабларни ишлаб чиқишимиз лозим. Шу ўринда бу ахборот технологияларни таълим жараёнига сингдириш афзалликларини эътироф этишимизни ҳоҳлардик. Энг аввало, таълим жараёнида компьютерлар ва телекоммуникация воситаларининг қўлланилиши талабаларнинг улар билан бемалол ишлай олишлари педагогик жараёндаги энг муҳим камчиликлардан бири ҳисобланган субъективизимни чеклайди. Масалан, агар талабанинг жавоби ёки бевосита ўзлаштиришни баҳолаш ўқитувчининг талаба шахсига муносабати таъсирида кечган бўлса, машиналар воситасида бериладиган маълумотлар объектив характерга эга бўлади.

Иккинчидан, компьютер орқали болага етказилаётган маълумотни зарурат бўлса, қайта-қайта чақириш ва такрорлаш имконияти ҳам бор.

Учинчидан, ҳар бир профессор-ўқитувчининг ўзига хос дарсни тушунтириш услуги, дидактик услуги мавжуд. Компьютер орқали ёки масофали алоқа воситалардан фойдаланиш улар ичидаги самарасиз услубиятларга барҳам беради.

Туртинчидан, янгича ахборотларни узатиш технологияларни тигиз билимларни ўзида ифода этиб, унда схемалар, расмлар, жадваллар, график ва диаграммаларга кенг ўрин берилади. Бу нарса ёшларда образли хотирани анча жонлантириб, эслаб қолиш қобилиятини кучайтириш мумкин.

Бешинчидан, ушбу ахборот воситалардаги маълумотларни кичик ҳажмли дискетларга ёзиб олиш, керак жойда улардан фойдаланиш мумкин. Бу ҳам вақтни, ҳам маблағли тежайди, иқтисодий жиҳатдан юзлаб тиражларда чоп этилаётган китоблардан арзон тушади. Энг муҳими, манфаатдор аудитория ҳоҳлаган маълумотини бир хил сифат ва тизимда олиши мумкин бўлади.

Нихоят, ахборот асри деб эътироф этилаётган янги асрда яшаб ижод қилувчи ёшларнинг онгини ўстирадиган, улардаги техник воситалардан чўчиш хиссини йўқотади. Хуллас, таълим муассасаларининг бу нарсага сарфланган маблағлари беҳуда кетмаслиги эҳтимолдан холи эмас.

Агар биз ҳар бир ёш қалбида Ватанга муҳаббат, касбга садоқат, пок иймон ва одамгарчиликни тарбиялай олсак, улар халқаро ахборот тизимлари орқали бизнинг фикрлаш тарзимиз, урф-одатларимиз, миллий қадриятларимизга зид бўлган маълумотларни танқидсиз қабул қилмайдиган, юртимиз истиқболига хизмат этадиганларинигина саралаб олиш қобилиятига эга бўладилар. Бунинг учун биз ёшларимизда, давлатимиз раҳбари таъкидлаганларидек мафкуравий имунитетни тарбиялашимиз керак.

Маълумки педагогикада бошқа илм соҳаларидан олинган кўплаб атамалардан фойдаланади, бу нарса педагогикани бошқа фанлар билан чуқур алоқада эканлигини яна бир бор тасдиқлайди. Бундай атамалар техника ва иқтисодиётдан энг кўп миқдорда кириб келади, чунки айти шу соҳалар ижтимоий фикрнинг ривожланишига энг кўп таъсир кўсатади.

Адабиётларда "Янги тартиб қоида", "Янгилик", "Инновация" тушунчаларининг маънавий мазмунини аниқлашнинг турлича талқинлари мавжуд.

Янги тартиб қоида моддий маънода ижобий илғор янгиликни, бу тушунчани қабул қиладиган ва ундан фойдаланадиган ташкилий система учун янги бўлган ғоя фаолият ёки моддий объектни англатади. "Янги тартиб қоида", "Инновацион жараён" атамалари айнан ўхшаш бир хил маънога эга. Инновациялар таълимнинг бошлангандан буён, янгилик киритиш, мавжуд таълим ўзгартириш, таъкомиллаштириш ва яхшилаш сифатига у билан ёнма-ён келмоқда.

Янгилик - бу техник технологик ихтиро ва ютуқлардан амалий фойдаланишдир. У педагогик категория сифатида таълимга янгилик киритишни англатади. Янгилик кўпинча янги методлар, усуллар, воситалар, янги концепциялар, янги ўқув дастурлари, тарбия усуллари ва бошқаларни киритиш ҳамда қўлланишга хосдир.

Француз олими Э.Брансуик педагогик инновацияларнинг уч турини ажратади:

1. Янгиликлар - тўла янги ва илгари номаълум бўлган таълимий ғоялар ҳамда ишлар бўлиб, унда бутунлай янги ва оригинал ғоялар жуда камдир.

2. Янгиликларни энг кўп миқдори мослаштирилган, кенгайтирилган ҳамда қайта ишланган ғоялар, ишлар бўлиб, улар маълум муҳит ва вақт ичида долзарб бўлади.

3. Педагогик янгиликлар ушбу ҳолатда юзага келади: мақсадлар ўзгарган шароитларда такрорий қўйилиши муносабати билан баъзи илгари мавжуд бўлган ишлар қайта янгиланади. Бу уларнинг маълум ижобий ғояларнинг мувоффақиятли бўлишига кафолат беради. Таълим ижтимоий тизимининг бир қисми бўлиб, у ўз ривожланишида жамиятдаги йўналишларга эргашиб руй бераётган ўзгаришларни ҳисобга олиш лозим. Ана шу доирада инновациялар таълим олдидан турган вазифаларни мувоффақиятли амалга оширишнинг асосий шартларидан ҳисобланади. Педагогик назария ва амалиётнинг таҳлили шуни кўрсатадики, таълим соҳасига умумжаҳон аҳамиятига молик бўлган қуйидаги асосий янгиликлар хосдир.

- Молиялаштириш ва бошқариш соҳаларидаги ўзгаришлар.
- Таълим тизими тузилишидаги ўзгаришлар.
- Таълим технологиясидаги ўзгаришлар.

Шундай қилиб, янги техник воситалар, янги технологиялар таълимда янги тартиб қоидаларга киритиш учун энг муҳим компонентлардан биридир. Бироқ уларни қандай қилиб татбиқ этиш ва амалда фойдаланишни билиш аслида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бунинг учун махсус тайёргарлик, катта куч ва кўп вақт сарфлаш лозим, яъни таълимда инновацион жараёнларига татбиқ этилиши билан, ўқитувчининг роли пасаяди эмас, балки ўқув-тарбия жараёнининг босқичлари яна ҳам ортади. Бу эса педагогдан ўз илмини янгидан, танқидий таҳлил этишини талаб этади. Чунки янги тартиб қоидалардан фойдаландими ёки ахбарот манбаи сифатида келиб кетадими, бу нарса айна ўқитувчига боғлиқ. Ўқитувчи ўқув технологиясининг бевосита тартиб қоидаларга жиддий тайёрланган, йўл-йўриқ олган, мосланган, руҳланган ва мойил бўлиши лозим.

Педагогнинг ижодий потенциали унинг ижодкорлик шахсиятини шакллантиришга интилишида, педагогик одобнинг намоён бўлиши, қобилият, тасаввурни рағбатлантириш, юмор ҳиссини ривожлантириш, қизикарли қўйилмаган саволларни қўйиш, ўқувчи-талабаларни савол беришга жалб қилиш ва ҳ.к, орқали амалга оширилиши мумкин.

Педагогик жараёнда ўзининг янги ғояларини ишлаб чиқиш, қобилиятини доимо ривожлантириш ва такомиллаштириш ўқитувчининг иқтидорига боғлиқ. Педагогик ижодиёт ўз моҳиятига кўра одамнинг янги билимларини ҳосил қилиш ва такомиллаштириш бўйича ижодий ишининг касбий-маҳсус ифодасидир. Педагогик изланиш ўқитишда доимо маълум йўналишдаги субъектга нисбатан аниқлаштирилган бўлади. Педагогик изланиш натижалари янгиликнинг асосий намоён бўлиши шакллари кундалик ўқув-тарбиявий муаммоларнинг ностандарт ечимлари, педагогик таъсир усулларини методик ва назарий ишлаб чиқиш, ихтиро этиш, такомиллаштириш ва улардан самарали фойдаланишдан иборат бўлади.

Янги педагогик технологияда ўқувчиларнинг билимларни ўз вақтида назорат қилиш ва баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Бунда ўзлаштиришни назорат қилиш ва баҳолаш натижаларига қараб давлат таълим стандартларининг қандай бажарилаётганлигини текшириб борилади ва вазифалар белгиланади. Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш натижасида ўқувчи-талабаларда билимлар янада кенгайди. Таълим соҳасидаги яхши натижалар ёшлар тарбиясига ҳам таъсир кўрсатади. Уларда кўтаринки руҳ, ўз кучига бўлган ишонч ва қизиқишлар пайдо бўлади.

Чет эл тажрибасидан таълим жараёнига кириб келган рейтинг тизими бугунги куннинг назорат мезони деб қабул қилинди. Рейтинг деганда баҳолаш, тартибга келтириш, классификациялаш, биронта ходисани олдиндан белгиланган шкала бўйича баҳолаш тушунилади.

Рейтинг назоратида тест ҳам самарали қўлланилади.

Тест деганда аниқ вазифани такомиллашганлиги даражасини аниқлашда сифат ва миқдорий ўлчамларда белгилаш имконини берадиган, фаолликнинг бирон шаклини қизиқтирувчи, бирон аниқ топшириқ шаклидаги синов қуроли тушунилади.

Тестнинг самарадорлигини қуйидагича белгилаш мумкин:

- назорат учун кам вақт сарфланади;
- назорат ва амалий билимлар даражасини объектив шароитда аниқлаш имконини беради;

- кўп сонли талабалар билан бир вақтнинг ўзида назорат олиб бориш мумкин;

- билим натижалари ўқитувчи томонидан тезкорлик билан текширилади.

Рейтинг назорат тизимининг асосида ўқув режасига киритилган ҳар бир фаннинг талаба ўзлаштиришнинг сифат кўрсаткичларини баллар билан баҳоланади. Ҳар бир семестрдаги фанлардан тўпланган баллар йиғиндиси ва талабанинг семестр давомидаги, фанлардан тўплаган баллар йиғиндиси эса талабанинг ўзлаштиришини баҳолаш семестр давомида мунтазам равишда олиб борилади ва қуйидаги назорат турлари орқали баҳоланади; - жорий назорат; - оралик назорат; - якуний назорат.

Жорий назорат - бу ўрганиладиган мавзуларни талабалар томонидан қандай ўзлаштираётганини мунтазам равишда дарс жараёнида назорат қилишдан иборат. Бу назорат ўқитувчи томонидан ўтказилиб, талабанинг билими даражасининг шу фаннинг ҳар бир мавзуси бўйича аниқлаб бориш кўзда тутилади.

Оралик назорат, бу мазкур фан бўйича ўтилган бир неча мавзуларни ўз ичига олган бўлиб, ёки қисм бўйича талабанинг билимини аниқлаш демакдир. Оралик назорат дарсдан ташқари вақтда ўтказилади ва талабаларга ўзлаштириш кўрсаткичларини ошириш имконини беради.

Якуний назорат - бу назорат семестр учун белгиланган мавзулар тўлиқ ўқитиб бўлингач, ўтилган мавзулар бўйича ёзма, оғзаки, тест шаклида ўтказилади. Талабанинг фан бўйича семестрдаги рейтинг баҳоси жорий, оралик ва якуний назоратларда тўпланган баллари бўйича аниқланади.

Ўқув педагогик ишлаб чиқариш ва битирув иши амалиётлари даврида олинган билимлар ҳам рейтинг баллари билан белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И.А. Истиклол ва маънавият. Тошкент.: Ўзбекистон, 1994 .
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент.: Ўзбекистон, 1996 .
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Тошкент.: Ўзбекистон, 1996.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Тошкент.: Ўзбекистон, 1997.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1997.
7. Каримов И.А. Баркамол авлод- Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент.: "Шарқ" 1997.
8. Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни-халқ миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. Таффакур журнали. 1998 2-сон. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот, Тошкент.: 1998, 5-сон.
9. Тилабова Н. Инсонпарварлик болалиқдан бошланади. 1993.
10. Махкамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари. Тошкент., Фан 1994.
11. Хайруллаев М. Буюк сиймолар, алломалар. Тошкент 1995 и. (1-китоб).
12. Хайруллаев М. Буюк сиймолар, алломалар. Тошкент, 1996 и. (2-китоб)
13. Иброҳимов А., Султонов Х., Жураев Н. Ватан туйғуси. Тошкент.: Ўзбекистон, 1996.
14. Қосимов Б., Долимов У., Аҳмедов С., Ризаев Ш., Меликулов Ж. Ватан ва миллат муқаддасдир. Тошкент, Ўқитувчи, 1996 .
15. Очил С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Тошкент.: Ўқитувчи, 1997.
16. Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп луғат. Тошкент.: 1998.
17. Н.Мухаммадиев Ички ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти. Тошкент.: 1998.
18. Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. Тошкент «Шарқ» 1999.
19. Жўраев Н. Тарих фалсафаси. Тошкент.: «Маънавият» 1999.
20. Иброҳимов А. Бизким ўзбеклар. Тошкент.: Маънавият, 1999.

21. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. Қарши, "Насаф", 2000.
22. Иномова М. Педагогика (Маърузалар матни). 2000.
23. Йулдошев Ж. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари. Тошкент.: «Ўқитувчи», 2000.
24. Мирзаев А. Ўзбекистонда демократик жамият куриш назарияси ва амалиёти. Тошкент.: 2000.
25. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш. Тошкент, «Маънавият», 2000.
26. Зуннунов А. Педагогика тарихи. Тошкент.: «Шарк» нашриёти-матбаа концерни Бош тахририяти 2000.
27. Педагогика фани ХХІ асрда. Тошкент.: 2000.
28. Ғайбуллаев Н. Педагогика. Тошкент.: 2000.
29. Миллий мафкура ва муҳандис педагогик кадрлар тайёрлаш. Илмий амалий анжуман материаллари. Тошкент.: ТДТУ. 2000.
30. Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. Тошкент.: Шарк нашриёти-матбаа концерни Бош тахририяти 2001.
31. Тожиев М., Салахутдинов Р., Баракаев М., АбдаловаС. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологиялар. 2001.
32. Ўзбекистон Республикаси Олий таълимнинг меъёрий ҳужжатлари. 2001.
33. Хўжаев Н., Аҳмедов Д., Алимов Р. Иқтисодий таълим: назария, тажриба, муаммолар ва истиқбол. Тошкент.: 2001.
34. Рахимов И. Мустақиллик мафкураси ва Ўзбекистонда демократик жамият куришнинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий негизлари. Тошкент.: Университет 2001.
35. Олий таълим (Меъёрий ҳужжатлар тўплами). Тошкент.: 2001.
36. Миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойиллар. "Янги аср авлоди" 2001.
37. Ўзбекистон Республикасида "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" ни ҳаётга жорий қилишнинг II-босқичида педагогика фанининг вазифалари, (республика илмий конференцияси материаллари). Тошкент.: 2002.

МУНДАРИЖА.

Кириш.	3
Талаба хулк маданиятини шакллантиришнинг асосий омиллари.	6
Ўқитувчи маҳоратини ташкил этишнинг шарт- шароитлари.	13
Ўқитувчининг тарбиячилик маҳорати.	17
Миллий истиклол мафкураси ва унинг педагогикадаги ўрни.	24
Педагогик техника ўқитувчи фаолиятини тартибга солувчи шакл сифатида.	30
Ўқитувчи фаолиятида педагогик тажриба тўплаш ва давлат таълим стандартлари.	34
Дарс жараёнида ўқитувчи маҳорати.	39
Ўқув жараёнида педагогик технология.	53
Педагогик қобилият.	56
Ўқитувчининг коммуникатив қобилиятлари.	59
Ўқитувчи фаолиятида мулоқат маданияти ва психологияси. Ўқитувчи ва ўқувчининг мулоқоти.	61
Мулоқотни ташкил этишда миллий ва умуминсоний қадриятлар устуворлиги.	64
Шахс ривожиди педагогиканинг ўрни.	67
Педагогик фикр тарихида ўқитувчи ўрни ва маҳорати.	71
Ахлоқшунослик ўқитувчи маҳоратининг негизлари.	78
Таълимни такомиллаштиришда янги педагогик технологиянинг ўрни ва вазифалари.	80
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.	86

Педагогик маҳорат

Улфат Маҳкамов, Насиба Тилабова, Шохиста Тилабоева.

Муҳаррир: М.Хасанова

Босишга рухсат этилди 23.05.2003. Бичими 60x84 1/16.

Шартли босма табағи 5,5. Нашир-ҳисоб босма табағи 5,5.

Нусхаси 250 дона. Шартнома № 283.

ТДТУ босмаҳонасида чоп этилди. Тошкент ш. Талабалар кўчаси, 54.